

Teorija **in** **P**raksa

Iz vsebine:

JANEZ STANOVNIK

Pogoji gospodarske rasti
v državnem kapitalizmu

FRANC RUPRET

Stanovanje in delitev dohodka

ERNST FISCHER

Bodočnost umetnosti

KULTURA

IN KULTURNA POLITIKA

1

LJUBLJANA V JANUARJU 1965

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Adolf Bibič, Bogdan Cepuder, Stane Kavčič, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Zdenko Roter, Janez Stanovnik, Vida Tomšič, Vinko Trček, Joža Vilfan, Jože Zakonjšek, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK :

Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :

Stane KRANJC

Tehnični urednik : Jože BONCELJ, lektorja : Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema : ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31-039, 31-377

UPRAVA :

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31-377 int. 238

Letno izide 12 številok. Celoletna naročnina 2000 din, polletna 1000 din,
posamezni izvod 200 din

Tekoči račun 600-15-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blasnikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik II. 1965 št. 1 revija za družbena vprašanja

VSEBINA

STANE KRANJC - ZDENKO
ROTER: Pota uresničevanja 3

JANEZ STANOVNIK: Pogoji
gospodarske rasti v držav-
nem kapitalizmu 8

FRANC RUPRET: Stanovanje
in delitev dohodka 32

ERNST FISCHER: Bodočnost
umetnosti 54

AKTUALNI INTERVJU:

Kultura in kulturna politika —
Odgovarjajo: Marjan Kram-
berger, Mira Mihelič, Josip
Vidmar, Beno Župančič 63

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

DRAGO SELIGER: Posebni
mladinski problemi 93

RASTKO MOČNIK: Mladi in
angažiranje 104

GOJO STANIČ: Učinkovitost-
neučinkovitost Zveze mladi-
ne 109

IVAN RENKO: Politično šol-
stvo 114

P. JUREN - S. MOŽINA: Druž-
benoekonomsko izobraževa-
nje proizvajalcev 122
V. M.: Kjer ni tožnika, ni sod-
nika 129

ODMEVI:

BRANISLAV S. POPOV: Ugo-
tavljam vzroke, ne pa po-
sledic 132

MIRAN MEJAK: Odgovori, ki
ne zadovoljujejo 141

DRUŽBA IN ZNANOST:

C. WRIGHT MILLS: Birokrat-
ski značaj 146

MEDNARODNI ODNOSI:

EGON TOMC: ZDA — povo-
lilna ugibanja 160

PRIKAZI IN RECENZIJE:

Zbornik filozofskih ogleda, »Co-
vek danas« (Frane Jerman) 167

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN
ČLANKOV 172

CONTENTS

STANE KRANJC - ZDENKO ROTER: The Ways of Realization	3
JANEZ STANOVNIK: The Factors of Economic Growth in State Capitalism	8
FRANC RUPRET: The Housing Policy and the Division of Income	32
ERNST FISHER: The Future of Art	54
THE INTERVIEW:	
Culture and the Policy of Culture — Answers given by: Marjan Kramberger, Mira Mihelič, Josip Vidmar, Beno Zupančič	63
GLOSSES, VIEWS, COMMENTS:	
DRAGO SELIGER: Specific Problems of Youth	93
RASTKO MOČNIK: The Youth and the Engagement	104
GOJO STANIČ: The Efficiency and Unefficiency of the Union of Youth	109
IVAN RENKO: The Political Education	114
P. JUREN - S. MOZINA: The Social-economic Education of Producers	122
V. M.: Where there is no Plaintiff there is no Judge	129
ECHOES:	
BRANISLAV S. POPOV: Let's Find out the Reasons and not the Consequences	132
MIRAN MEJAK: The Unsatisfactory Answers	141
SOCIETY AND SCIENCE:	
C. WRIGHT MILLS: The Bureaucratic Ethos	146
INTERNATIONAL RELATIONS:	
EGON TOMC: USA — The after-election Guessings	160
REVIEWS:	
Selection of Philosophic Essays »The Man of to-day« (Frane Jerman)	167
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	172

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ КРАНЬЦ, ЗДЕНКО РОТЕР: Пути осуществления	3
ЯНЕЗ СТАНОВНИК: Факторы экономического развития в государственном капитализме	8
ФРАНЦ РУПРЕТ: Квартира и распределение заработка	32
ЕРНСТ ФИШЕР: Будущее искусства	54
АКТУАЛЬНЫЙ ИНТЕРВЬЮ	
Культура и культурная политика — отвечают Марян Крамбергер, Мира Михелич, Осип Видмар, Бено Зупанчич	63
ГЛОССЫ, ОБЗОРЫ, КОМЕНТАРИИ	
ДРАГО СЕЛИГЕР: Специфические проблемы молодежи	93
РАСТКО МОЧНИК: Молодежь и ангажирование	104
ГОИО СТАНИЧ: Действенность и бездейственность Союза молодежи	109
ИВАН РЕНКО: Политическое образование	114
П. ЮРЕН, С. МОЖИНА: Общественное - экономическое образование производителей	122
В. М.: Где нет обвинителя нет и судьбы	129
ОТКЛИКИ	
БРАНИСЛАВ С. ПОПОВ: Следует выяснять причины, а не последствия	132
МИРАН МЕЯК: Неудовлетворительные ответы	141
ОБЩЕСТВО И НАУКА	
ВРАИТ Ц. МИЛАС: Бюрократический характер	146
международные отношения	
ЭГОН ТОМЦ: США — Прогнозы после выборов	160
ОТЧЕТЫ И РЕЦЕНЗИИ	
Сборник философских обозрений »Человек сегодняшнего дня« (Франек Йерман)	167
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	172

Pota uresničevanja

Vsi dosedanji kongresi Komunistične partije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije so imeli pomembno vlogo pri določanju osnovne smeri boja za uresničevanje človeške družbe, v kateri bi se postopoma ukinjale vse oblike človekove odtujitve, družbe, v kateri naj bi se resnično afirmirala popolna, odgovorna in svobodna človeška osebnost. Perspektiva organizacije svobodne družbe je bila prisotna na vseh kongresih, ne glede na posebne okoliščine, s katerimi so imeli opraviti jugoslovanski komunisti. Komunistično gibanje je bilo in je (ne glede na stranpoti in iskanje) v vseh obdobjih tista kohezijska sila v naši družbeni resničnosti, ki je integrirala vsa progresivna prizadevanja in dajala življenjske impulze za uresničevanje samoupravne družbe, v kateri naj bo človek, proizvajalec (duhovnih in materialnih dobrin) s svojimi potrebami in interesi osnovno gibalno družbenega razvoja in nenehnega oblikovanja družbene skupnosti, v kateri bo človek ustvarjal zase in za sočloveka.

Osmi kongres je bil bolj kot vsi dosedanji kritični kongres. Najbrže ne zgolj zato, kakor menijo nekateri, ker se je med obema kongresoma nabralo mnogo negativnega tako v naši družbeni praksi v celoti kot v družbeni praksi Zveze in njenih članov. Tako pojmovanje namreč predpostavlja, da so vse te negativnosti (o njih ne more biti nobenega dvoma, pa naj gre za birokratizem, tehnokratizem, neodgovornost ali vse druge »bolezni« naše resničnosti) vsaj pretežno, če že ne v celoti, posledica zgolj naših osebnih slabosti, naše nestrpnosti, neupoštevanja moralnega činitelja itn. in da lahko medsebojni dogovor tisočev komunistov-de-

legatov kar čez noč spremeni to stanje ter vzpostavi popoln red in harmonijo. Neodgovornega ravnanja bo prav gotovo tudi še po kongresu in bržčas ne zgolj zato, ker ljudje to le subjektivno hočejo. Kritičnost kongresa izhaja iz samoupravnosti naše družbe, v kateri je kritično nezadovoljstvo s tem, kar ustvarimo danes, temeljni pogoj za odkrivanje novih poti in za premagovanje nasprotij, ki izvirajo tako iz naše ob-
j e k t i v n e kakor tudi s u b j e k t i v n e danosti. To pa pomeni, da moramo odpravljati predvsem pogoje, ki omogočajo neodgovorna ravnanja, zlorabe, nečloveške odnose, nacionalno nestrpnost, monopolistično vladanje nad ljudmi, dušenje kritike v imenu boja zoper kritizilstvo, prilaščanje družbenih pravic z odzemanjem pravic drugim in ustvarjanje vseh vrst odvisnosti ter tistih neenakosti, ki ne izvirajo iz fizične ali intelektualne različnosti individuov. To pa hkrati tudi pomeni, da je potrebno m n o g o b o l j k o t d o s l e j k r i t i č n o obravnavati delo vseh, »odgovornih« in »neodgovornih« komunistov, ki ne morejo izpričevati svoje pripadnosti najzavestnejšemu delu vseljudske pobude zgolj ali predvsem z besedami, marveč upravičeno zahtevamo, da morajo to dokazovati vsak dan z vsakim svojim dejanjem, z vsakodnevnim p r a k t i č n i m zapiranjem za boljše rešitve (globalne in konkretne), z nenehnim bojem za odpravljanje nehuman-
nih situacij, zoper zapostavljanje človekovih pobud in samoupravnih rešitev. To velja enako za komuniste, ki delajo v gospodarstvu, kulturi, prosveti, znanosti ali na kateremkoli področju našega družbenega življenja, za »starejšo«, »srednjo« ali »mlajšo« generacijo. Zato je kongres v celoti podprl potrebo po »pogumnem, doslednem, revolucionarnem čiščenju naše poti vsega, kar nas še vedno vleče nazaj, vsega, kar ovira nadaljnjo krepitev vloge delovnega človeka na vseh področjih odločanja o družbenih vprašanjih«.

Kongres je nedvoumno opozoril na pomembnost poglobljanja m e d n a c i o n a l n i h odnosov v jugoslovanski socialistični družbeni skupnosti. Formalna enakost narodov in narodnostnih manjšin pri nas še ne pomeni popolne enakopravnosti tudi v praksi, zlasti pa ne more odpraviti različne politične, kulturne, gospodarske razvitosti narodov. Ta nasprotja je mogoče premagovati predvsem z nadaljnjim pogumnejšim razvijanjem samoupravljanja delovnih ljudi, s čimer omogočamo vsem našim narodom, da na podlagi s v o j e g a d e l a razvijajo svoje družbeno življenje in svoj napredek. Le v teh pogojih in na podlagi takšnih ciljev je mogoče razvijati m e d s e b o j n o odvisnost in s a m o s t o j n o s t narodov ter krepiti zavest o skupnih intere-

sih, izraženih v socialistični skupnosti. Ti interesi ne morejo biti nekaj, kar je zunaj narodov in nad njimi (birokratsko centralistična ter unitaristična pojmovanja in praksa). Teh interesov ne more odrediti nihče, ustvarjajo jih le narodi sami s svojo samoupravno prakso. Najnaprednejši činitelji mednacionalnih odnosov postajajo predvsem naše delovne, samoupravne organizacije, ki ustvarjajo najrazličnejše oblike sodelovanja in združevanja in se pri tem ravna po svojih materialnih in moralnih interesih. Nikakršno centralistično (na katerem koli nivoju) odmerjanje teh interesov ne more nadomestiti samoupravne pobude delovnih organizacij.

Na kongresu so bila zaprta pojmovanja, češ da izvirajo določene gospodarske težave sedanjosti iz samoupravnega sistema, ki naj bi bil po teh pojmovanjih v nekakšni krizi. V samoupravi se kažejo določeni problemi in težave na določeni višji razvojni stopnji. Treba je le dosledneje v praksi odstraniti vse ovire, ki delovnega človeka onemogočajo pri samoupravljanju in pri delitvi ustvarjenega dohodka. Ena temeljnih ovir je še vedno sedanja praksa, ki bi rada ohranila sistem centralizirane akumulacije ali pa akumulacijo decentralizirala do svoje ravni. Ta praksa utemeljuje svoja prizadevanja navadno z našimi obveznostmi do tujine, s strukturalnimi disproporcijami v našem gospodarstvu in s podobnimi »splošnimi interesi«. Ta praksa pa ni le praksa določenih zveznih organov, marveč ima svoje uresničevalce tudi na drugih ravneh, od republike pa vse do podjetij, kadar bi rada negirala vzpostavljanje ekonomskih enot. Vsem tem pojavom je skupno hotenje: še vnaprej ločevati neposredne proizvajalce od sredstev razširjene reprodukcije. Samo tako, da bomo odpravili to ločevanje, bodo nove investicije racionalne, ekonomične in rentabilne, hkrati pa bomo odpravljali iz našega gospodarstva neracionalno in ekstenzivno poslovanje, pri katerem je seveda potrebno poprejši administrativno zajeti sredstva gospodarskih organizacij, da bi jih z drugo roko spet lahko vračali kot subvencije v gospodarstvu. Graditev gospodarskega sistema mora to prakso odločno odpravljati. Kongres je zavzel odločno stališče, da je povečanje osebnega in družbenega standarda nujna in neodložljiva naloga, ki je ni moči odlašati. To pa zahteva ustrezno ponovno razdelitev nacionalnega dohodka ter hitrejšo izpopolnjevanje gospodarskega sistema.

Kongres je potrdil, da je kultura integralni del naše družbene resničnosti. Zato so zmotna tista pojmovanja in praksa, ki imajo kulturo le za nujen dodatek gospodarstvu ali zgolj kot njen odsev. Kultura, pojmovana v njenem najširšem po-

menu besede (vključuje tedaj poleg »ožje« kulture še znanost, celoten izobraževalni sistem itn.) ima spricho prizadevanja za graditev humanistične družbe čedalje večji pomen pri ustvarjanju novih družbenih in moralnih vrednot in lahko bistveno pripomore k razreševanju človeških problemov, kriz in dilem. Prav zato je bila upravičena kritika, da v naši družbeni praksi pogostokrat zapostavljamo ter neustrezno materialno in družbeno vrednotimo to pomembno področje družbene ustvarjalnosti. Dilem in odprtih vprašanj, ki izhajajo iz takšnega stanja, pa ni mogoče reševati birokratsko etatistično. marveč le z doslednejšim izvajanjem samouprave v kulturnih institucijah in organizacijah, z ustvarjanjem resnično demokratičnih odnosov »znotraj« kulture, med kulturnimi ustvarjalci kakor tudi v odnosih med »kulturo« in »družbo«. Kultura in kulturne institucije zato ne morejo biti privilegij dela izobraženstva, poklicnih delavcev na teh področjih, marveč morajo biti zmerom bolj notranja potreba in sestavni del celotne socialistične družbe in njenih ustvarjalcev.

V naše družbeno življenje se z vsakim dnem včlenjajo nove generacije, ki so povsem dozorevale že v protislovjih, dilemah, krizah in spopadih današnje in ne večerajšnje družbe. Njih kritično nezadovoljstvo in ustvarjalnost vnašata v življenje nove dimenzije in spodbude. Le z njihovim aktivnim in enakopravnim vključevanjem v samoupravni mehanizem in s sprejemanjem popolne odgovornosti za svoje delo na vseh toriščih družbenega življenja se lahko pobuda in ustvarjalnost mladih popolnoma in ustrezno izrazita. Ustvarjalno kritični intelektualni in moralni potencial mladih se bo lahko tembolj popolno izražal in se vraščal v našo družbeno resničnost, če si bodo zavestne sile prizadevale prenašati vsa tista nasprotja in dileme, ki izhajajo iz še vedno nerazvite materialne družbene podlage, iz socialnih razlik ter vseh oblik neenakosti, ki so plod tega in s katerimi se mlad človek vsak dan srečuje. Le delo in ustvarjalne sposobnosti morajo biti edini kriterij za vrednotenje pri vključevanju mladega človeka v družbeno prakso. Kongres je izrazil prepričanje komunistov o tem, da je potrebno te kriterije zavzeto uresničevati tudi v vseh organizacijah, ki vključujejo mladino, ter v delu komunistov med mladimi.

Naraščanje socialističnih sil v svetu, različnost njihovih pojavnih oblik, zlasti pa različnost in zapletenost razmer, v katerih nastajajo in delujejo, so že zdalej ovrge kot škodljivo vzpostavljanje kakršnega koli središča za snovanje in predpisovanje enotnosti akcij mednarodnega delavskega in komunističnega gibanja. Zato so potrebna nadaljnja za-

vestna prizadevanja za demokratizacijo odnosov v gibanju. Predpostavka teh naprednih procesov pa je praksa, ki upošteva samostojnost posameznih nacionalnih gibanj in ki priznava posebnost razmer, v katerih ta gibanja delujejo. Zveza komunistov Jugoslavije izhaja iz prepričanja, da je resnično revolucionarno enotnost in mednarodno socialistično solidarnost mogoče uresničevati le na temelju skupnosti interesov in pogledov, ki izhajajo iz popolne samostojnosti in odgovornosti vsakega naprednega gibanja in partije. Kongres je ponovno potrdil ta prepričanja ZK Jugoslavije, prepričanja in prakso, ki so v težavnih pogojih boja pogumno premagovala stalinistično in dogmatsko prakso, kar zadeva odnose v mednarodnem delavskem in komunističnem gibanju.

Razreševanje odprtih vprašanj in premagovanje današnjih in jutrišnjih dilem, ki jih prinaša naš družbeni razvoj, je močno odvisno od usposobljenosti in organiziranosti same Zveze komunistov za izvajanje njene družbene funkcije zdaj, ko se razvija samoupravna družba, od tega, koliko komunisti v praksi in ne le z besedami izpolnjujejo svojo vodilno in idejno usmerjevalno vlogo. Kongres je zato kritično obravnaval in zavrnil tisto mnenje nekaterih komunistov, češ da je pogumna demokratizacija notranjih odnosov v Zvezi nevarnost za njeno enotnost in učinkovitost. Samostojnost in odgovorno delo komunista v samoupravnem sistemu terjata kar največjo udeležbo slehernega komunista tako pri oblikovanju bistvenih elementov politike in odločitev Zveze (na vseh njenih ravneh) kakor tudi njihovo popolno družbeno in osebno odgovornost ter zavzetost pri uresničevanju te politike in teh odločitev. Kritika in boj mnenj sta tudi provini, ki ju kaže pogumno razvijati.

Uresničevanje stališč, sklepov in smeri, ki jih je osmi kongres jasno začrtal kot obveznost komunistov, ne glede na njihov družbeni položaj in odgovornost, ki iz tega položaja izhaja, bo nedvomno težko in odgovorno delo. Vse to ne bo mogoče uresničiti kar čez noč. Temu uresničevanju se bodo tudi poslej upirale pasionost in neodgovornost dela komunistov in pa praksa tistih, ki še vedno z birokratičnih stališč presojujejo vlogo Zveze in njene notranje odnose. Delovni ljudje jugoslovanske socialistične skupnosti, ki upravičeno pričakujejo materialno in duhovno boljši sedanjí in ne samo jutrišnji dan, so s svojim velikanskim zanimanjem za delo kongresa izrazili hkrati tudi svoje prepričanje, da bodo komunisti od pogumnih besed prešli tudi k pogumnim dejanjem.

STANE KRANJC
ZDENKO ROTER

JANEZ STANOVNIK

Pogoji gospodarske rasti v državnem kapitalizmu

1. Izkušnje gospodarske rasti v povojnem razdobju

Industrijsko razvite državnokapitalistične dežele sveta: Severna Amerika, Zahodna Evropa, Japonska, Oceanija in Južna Afrika so doživele v povojnem razdobju sorazmerno visoko stopnjo gospodarskega razvoja. Celotna vrednost njihovega bruto domačega proizvoda, ki je še leta 1950 znašal 621,8 milijarde dolarjev, se je povečala leta 1960 na 920,1 milijarde dolarjev, se pravi, v sorazmerno kratkem času enega desetletja kar za eno tretjino. Povprečna stopnja letne rasti je dosegla 4%. Medtem ko je v Japonski dosegla celo 9,3 in v državah EGS 5,6%, je v ZDA dosegla samo 3,3%¹. Spričo tega, da je tudi prebivalstvo doseglo sorazmerno visoko stopnjo naraščanja, in sicer 1,2%, je znašalo povprečno povečanje bruto domače proizvodnje na prebivalca 2,7%. Gleđano s perspektive dolgoročnega razvoja, kaže gospodarski napredek v najnovejšem razdobju izredno pozitivno tendenco, kar ilustrira tabela 1.

Te stopnje gospodarske rasti so še zmeraj skromne v primerjavi s stopnjami, ki so jih dosegle socialistične države: v razdobju med 1949 in 1959 je znašala povprečna stopnja povečanja neto materialne proizvodnje v ZSSR 10,5%, v Romuniji, 10,3%, v Bolgariji 9,8%, v Poljski in Madžarski 8%, medtem ko je nacionalni dohodek Jugoslavije rasel v raz-

¹ Bureau of General Economic Research and Policies of the United Nations Secretariat, *A Review of World Trends in Gross Domestic Product*, Geneva March 1964, E/CONF. 46/47, str. 6.

TABELA 1:

Povprečna letna stopnja povečanja vrednosti celotne proizvodnje

	1870—1913	1913—1950	1950—1960
Belgija	2,7	1,0	2,9
Danska	3,2	2,1	3,3
Francija	1,6	0,7	4,4
Nemčija	2,9	1,2	7,6
Italija	1,4	1,3	5,9
Holandija	2,2	2,1	4,9
Norveška	2,2	2,7	3,5
Švedska	3,0	2,2	3,3
Švica	2,4	2,0	5,1
Združeno kraljestvo	2,2	1,7	2,6
Kanada	3,8	2,8	3,9
Združene države Amerike	4,3	2,9	3,2
Povprečje teh držav	2,7	1,9	4,2

Vir: Angus Maddison, *Economic Growth in the West*, George Allen and Unwin Ltd. London, 1964, str. 28.

dobju 1953—1963 po povprečni letni stopnji 9 %.² Te stopnje gospodarske rasti pomenijo znatno pospešitev razvojne tendence, ki so jo te države doživljale v svoji ekonomski preteklosti. To postane še očitnejše, če pogledamo tendenco gospodarskega povečanja na prebivalca: 12 največjih industrijsko razvitih držav Zahodne Evrope in Severne Amerike je v preteklem desetletju doseglo na prebivalca 3,1 % stopnjo gospodarskega povečanja, medtem ko je v medvojnem razdobju od 1913 do 1950 ta stopnja znašala samo 1,1 %, dolgoročna stopnja od leta 1870 do 1913 pa samo 1,6 %³ Na podlagi tega lahko ugotovimo, da je bila stopnja gospodarskega povečanja na prebivalca v industrijsko razvitih državnokapitalističnih deželah v minulem desetletju dvakrat večja od stopnje povečanja, ki so jo te države dosegale v svojem dolgoročnem zgodovinskem razvoju. Ugotovitev tega dejstva terja od nas, da poiščemo vzroke za takšne spremenjene tendence.

² Secretariat of the Economic Commission for Europe, *Some Factors in Economic Growth in Europe During the 1950's*, Geneva 1964, Ch. II. p. 9, a, za Jugoslavijo pa po podatkih zveznega zavoda za gospodarsko planiranje.

³ Angus Maddison, *Economic Growth in the West*, George Allen and Unwin Ltd, London 1964 str. 30.

2. Tendence gospodarske stagnacije v kapitalizmu

V začetni razvojni fazi predstavlja kapitalizem sistem pospeševanja gospodarskega razvoja. Klasika marksizma sta povsem uvidela in priznavala to dejstvo:

»Buržoazija je v pičlih sto letih svojega razrednega go-spostva ustvarila številnejše in ogromnejše proizvodjalne sile kakor vsa prejšnja pokolenja skupaj. Podjarmljenje prirodnih sil, stroji, uporaba kemije v industriji in poljedelstvu, paroplovba, železnice, električni telegraf, pritegovanje celih kontinentov v civilizacijo, omogočanje plovbe po rekah, celotna ljudstva, vznikla iz tal — katero izmed prejšnjih stoletij je slutilo, da se skrivajo v krilu družbenega dela take proizvodjalne sile.«⁴ Toda samo narava kapitalističnega sistema proizvodnje ima v sebi vrojeno tendenco po gospodarski stagnaciji.

V hotenju povečati presežno vrednost oziroma profit, se kapitalizem zaplete v neusmiljen konkurenčni boj. Ker hoče premagati svoje konkurente, sleherni kapitalist nenehno širi obseg proizvodnje in uvaja novo tehniko. S tem se venomer povečuje organski sestav kapitala: konstantni kapital absolutno in relativno raste, medtem ko se delež variabilnega kapitala postopno zmanjšuje. Konstantni kapital kar naprej jemlje živi delovni sili delovna mesta. Zato vrednost konstantnega kapitala na enega zaposlenega — neprenehno narašča. Profitna stopnja pa ob tem venomer pada, ob predpostavki konstantnosti stopnje eksploatacije. Ker konstantni kapital čedalje bolj odvzema mesto variabilnemu kapitalu, se rezervna armada brezposelnih večja, plačilna sredstva za finalno potrošnjo pa se relativno zmanjšujejo. Potrošnja investicijskega blaga pa se ohranja na sorazmerno visoki ravni vse dotlej, dokler daje kapitalistični gospodarski razvoj nov »prostor« za odpiranje novih gospodarskih panog. Ko pa kapitalistični gospodarski sistem doseže mejo svoje »zrelosti«, ko je proces industrializacije praktično končan in je nadaljnji gospodarski napredek mogoč samo z intenzivnim razvojem in s povečanjem delovne produktivnosti in kapitalne učinkovitosti, takrat poneha tudi impuls, ki ga je doslej dajala investicijska potrošnja. Neuravnoteženost gospodarskega razvoja, ki se je doslej kazala v cikličnih krizah — le-te nastajajo zaradi kronične neizenačenosti med oddelkom I., ki proizvaja sredstva za proizvodnjo, in oddelkom II.,

⁴ Karl Marx in Friedrich Engels, *Manifest Komunističke Partije*, Kultura, Beograd 1947, str. 7.

ki proizvaja sredstva za finalno potrošnjo — se spreminja zdaj v sekularno stagnacijo. Profitna stopnja se tendenčno zmanjšuje v vsem razdobju, proti koncu čedalje bolj drastično. Svobodna konkurenca se spreminja v monopol, le-ta pa zaustavlja tudi sam tehnični napredek. Lenin je o tem pisal:

»Kolikor veljajo — čeprav samo začasno — monopolne cene, toliko izginejo do neke mere vzroki, ki spodbujajo tehnični pa tudi vsak drug napredek; toliko se nadalje pojavlja ekonomska možnost umetno zadrževati tehnični napredek.«⁵

Pritisk na finalno efektivno povpraševanje, ki je prirojen bistvu kapitalistične tendence po proizvodnji presežne vrednosti in po maksimiranju profita onemogoča proces realizacije; padajoča profitna stopnja zmanjšuje obseg investicij; spreminjanje konkurence v monopol zaustavlja tehnološki napredek; ciklične fluktuacije se spreminjajo v strukturno depresijo; tendenca po osiromašenju proletariata preprečuje realizacijo; resnična stopnja gospodarske rasti se čedalje bolj razlikuje od mogoče in celotni sistem zabrede v globoko stagnacijo.

Marksistična analiza dolgoročne tendence kapitalističnega sistema po gospodarski stagnaciji je bila tako logična in prepričljiva — in celotni praktični razvoj jo je tako potrjeval — da je ni mogla negirati vsa buržoazna kritika, ki jo je napadala vse do prve svetovne vojne. Ko pa je v razdobju med vojnami po zmagoslavni revoluciji proletariata v Rusiji, po splošnih stavkah delavskega razreda v Evropi in po veliki depresiji »začela biti ura kapitalistični privatni lastnini«, so se celo v buržoazni ekonomski teoriji čedalje pogosteje in glasneje začeli oglašati teoretiki, ki so priznavali neogibnost stagnacije in propada kapitalizma.

Lord Maynard Keynes, ki je v buržoazni ekonomski misli napravil »revolucijo«, je v tridesetih letih jasno videl, da kapitalistični sistem logično in neogibno vodi v gospodarsko stagnacijo, s tem pa tudi v lastno negacijo. Že neposredno po prvi svetovni vojni je zapisal:

»Ni bilo naravno za prebivalstvo, med katerim so tako malo številni uživali udobnosti življenja, da tako veliko akumulira. Vojna je odkrila možnost potrošnje vsem in ničevost vzdržnosti mnogim. Prevara je odkrita: delavski razred ne bo več pripravljen na tako velika odrekanja, kapitalistični razred, ki nima več zaupanja v prihodnost, pa bo verjetno

⁵ V. I. Lenin, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma*, Kultura, Beograd, 1947, str. 94—95.

bolj užival svobodo potrošnje, dokler traja, in s tem pospešil uro svoje konfiskacije.«⁶

»Naloga ‚varčevanja‘ je postala devet desetin dovršene čednosti, povečanje pogače pa cilj prave religije... Pogača je naraščala; vendar se ni natanko vedelo za katere... Varčevanje je bilo namenjeno za starost ali za vaše otroke, toda to je bila samo teorija, odlika pogače pa je bila v tem, da je nikjer niste smeli porabiti niti vi niti vaši otroci.«⁷

V nasprotju s klasično šolo politične ekonomije, ki je videla vzrok za dolgoročno stagnacijo in dekadenco kapitalizma v zemljiški renti, katero pobirajo fevdalci, vidi Keynes temeljni vzrok za dekadenco kapitalizma v finančnem kapitalu in v kapitalizmu značilni tendenci po grabljenju akumulacije — neplodnem kopičenju.

Logika klasične šole je bila zelo preprosta. Naraščanje profita povzroči povečanje investicij. Povečanje investicij terja naraščanje delovne sile, kar spet povzroča naraščanje prebivalstva. V pogojih omejenosti zemljišča pa pomeni naraščalo prebivalstvo večji pritisk na hrano. Zato cene hrane skačejo. Mezde se povečujejo, s tem pa se zmanjšuje možnost kapitalistov za investicije v fiksni kapital, hkrati pa se zmanjšujejo tudi kapitalistični profiti. Padajoča profitna stopnja in masa zatorej neogibno povzročita zmanjšanje investicij in gospodarsko stagnacijo. Toda pravi vzrok te gospodarske stagnacije je po mnenju klasične šole »zakon padajočih donosov« v kmetijstvu oziroma dejstvo, da je bila zemlja v rokah fevdalcev-rentnikov, ki so preprečevali kapitalno-intenzivno proizvodnjo.

Medtem ko je klasična šola s svojo teorijo o dolgoročnem razvoju kapitalizma nastopala proti fevdalcem, pa je John Maynard Keynes nasprotoval pravzaprav finančnemu kapitalu ter branil industrijskega. Keynes je namreč menil, da je med kategorijami z velikimi osebnimi dohodki »nagnjenost k varčevanju« zelo močna, medtem ko je med nižjimi kategorijami neprimerno bolj poudarjena »nagnjenost k potrošnji«. Bistvo kapitalističnega sistema pa je v zelo neenakomerni delitvi osebnih dohodkov, kar pomeni, da je tendenca po varčevanju oziroma akumulaciji zelo poudarjena. Toda te velike akumulacije ni mogoče realizirati v proizvodnji potrošniških dobrin in storitev, ker neenakomerna delitev osebnih dohodkov implicira zelo šibko nagnjenost k

⁶ John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, Harcourt, Brace and Howe, New York 1920, str. 22.

⁷ J. M. Keynes, op. cit., str. 20.

potrošnji. V zgodovinski perspektivi kaže zato kapitalizem tendenco po tem, da bi bila njegova kapaciteta proizvodnje večja od kapacitete potrošnje. To pa pomeni, da se odpira prepad med dohodkom in potrošniškimi dobrinami. Popolno gospodarsko reprodukcijo oziroma potencialni gospodarski razvoj je zatorej mogoče doseči samo s pogojem, če se razlika med dejanskimi investicijami in dejansko potrošnjo prav tako kapitalizira, oziroma če se od »grabljenja« povrne k reprodukcijskemu procesu. Nedvomno, da si je v tej analizi dolgoročnega razvoja Keynes mnogokaj sposodil pri Marxu.⁸

Joseph A. Schumpeter, čigar ime in vpliv na sodobno buržoazno ekonomsko misel je mogoče primerjati samo z vplivom njegovega sodobnika Keynesa, pa se niti ni branil odkrito priznati svoj intelektualni dolg Marxu:

»Teza, ki jo bom poskušal dokazati, je ta, da dejanski in perspektivni dosežek kapitalističnega sistema zanika idejo o njegovem zlomu pod težo svojega ekonomskega neuspeha, pač pa prav njegov uspeh spodkopuje socialne institucije, ki ga varujejo, in tako neogibno poraja pogoje, v katerih ne bo mogel živeti, in ki odločno kažejo na socializem kot na njegovega očitnega naslednika. Moj končni sklep se zato ne razlikuje od sklepa večine socialističnih piscev, še zlasti ne od marksistov, čeravno so moji argumenti še tako različni. Toda človek ni treba, da je socialist in da sprejme ta sklep. Prognoza ne implicira ničesar, kar zadeva zaželenost razvoja dogodkov, ki jih predvideva. Če zdravnik predvideva, da bo njegov pacient kmalu umrl, to še ne pomeni, da si to želi. Mogoče je sovražiti socializem ali gledati nanj hladno in kritično, pa vendar videti njegov prihod. Mnogi konservativci so to videli in še vidijo.«⁹

Schumpeter vidi dve osnovni kategoriji investicij kot temeljni dinamični faktor dolgoročnega gospodarskega razvoja: inducirane in avtonomne investicije. Inducirane investicije so posledica avtomatskega procesa povečanja dohodka: z naraščanjem dohodka se povečuje zlasti dohodek zgornjih kategorij z močno nagnjenostjo k akumulaciji, kar privede avtomatično do akumulacije in investicij. Profit, ki ga dajejo investicije, mora biti dovolj velik, da odplačuje obrestno stopnjo za finančni kapital in da daje presežek

⁸ Do podobne ugotovitve je prišel tudi Dudley Dillard, *The Economics of J. M. Keynes*, Crosby Lockwood and son, Ltd, London 1950, str. 330.

⁹ Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, George Allen and Unwin Ltd., London 1950, str. 61.

podjetniku, ki profit ostvarja. Sčasoma z razvejanjem gospodarskega razvoja razlika med profitno in obrestno stopnjo ni več dovolj velika, da bi še privlačila nove investicije. Odločilno funkcijo na visokih stopnjah gospodarskega razvoja dobijo zato avtonomne investicije. Le-te so odvisne predvsem od odkrivanja novih naravnih virov in tehnološkega napredka. Toda tako odkrivanje novih virov kot tehnološki napredek sta odvisna predvsem od procesa inovacije oziroma zmožnosti za pravilno kombinacijo proizvodnih faktorjev in uporabo novih procesov v proizvodnji, kar je naloga kapitalističnih »podjetnikov«, ki dobijo vlogo heroja v schumpeterskem sistemu. Ponudba kapitalističnih podjetnikov pa je odvisna od profitne stopnje in od socialne klime. Socialna klima, ki je ugodna za podjetnike, se medtem rapidno poslabša v procesu spontanega kapitalističnega razvoja. Zato tudi Schumpeter sklene takole:

»...brez inovacije ni podjetnika; brez podjetniških dosežkov ni profita za kapitaliste niti ne kapitalistične stimulacije... Vzdušje industrijske revolucije — 'progresa' — je edino v katerem lahko kapitalizem preživi. V tem smislu stabilizirani kapitalizem je protislovje samemu sebi.«¹⁰

Alvin H. Hansen meni, da je temeljni vzrok za dolgoročno stagnacijo kapitalizma neogibno širjenje prepada med potencialnim in dejanskim razvojem.¹¹

Populacijski prirastek, ki je velika začetna spodbuda za kapitalistični razvoj, sčasoma pojenjuje. Prav tako pride kapitalizem sčasoma do svoje teritorialne meje pri odpiranju novih virov po zaključku teritorialne ekspanzije. Narava novega tehničnega napredka ne omogoča odpiranja »velikih novih industrij«, kot so bile železnice, elektrifikacija, avtomobilizem itd., ki so močno spodbujale razvoj cele vrste sekundarnih gospodarskih panog. Proces koncentracije vede do »institucionalizacije akumulacije«, ki onemogoča investiranje v tiste gospodarske panoge, ki bi povečale efektivno povpraševanje v nacionalni ekonomiji. Z drugimi besedami: vse avtohtone tendence kapitalizma opozarjajo na stagnacijo.¹²

¹⁰ Joseph A. Schumpeter, *Business Cycles II*. McGraw Hill Book Company Inc., New York 1939, str. 1033.

¹¹ Alvin H. Hansen, *Full Recovery of Stagnation?*, W. W. Norton and Co., New York 1938.

¹² Buržoazija je ostro reagirala na Hansenovo analizo in ta odziv izraža knjiga George Terborgh, *The Bogey of Economic Maturity*, Chicago university press, Chicago 1945.

Če retrospektivno pogledamo, kateri so bili temeljni teoretski argumenti — in katere je praksa potrdila — ki so dokazovali nujnost dolgoročne stagnacije kapitalističnega sistema, najdemo tele:

— Delavske mezde so osnovna moč potrošne sile in zato rej realizacijske možnosti; kapitalizem pa vidi v povečanju mezd zmanjšanje svojih profitov; ko pritiska na mezde, kapitalizem žaga vejo, na kateri sedi: pritisk na efektivno povpraševanje vede sistem v stagnacijo.

— Investicije so temeljna dinamična moč gospodarskega razvoja in rasti; kapitalizmu so prirojene tendence po večji privatno-kapitalistični akumulaciji, kot so možnosti za produktivno investiranje; razlike med akumulacijo in investicijami neogibno vedejo k nezadostnemu izkoriščanju kapacitet in v stagnacijo.

— Tehnološki napredek je prepuščen samemu sebi, njegova aplikacija pa pripravljenosti kapitalističnega razreda za investiranje: monopolizem ga zaustavi in s tem povzroči tudi gospodarsko stagnacijo.

— »Skrita roka« svobodnega trga vodi naravnost v monopol: monopol pa ne preprečuje cikličnih fluktuacij, temveč jih samo pogloblja; ciklične fluktuacije grozijo, da se bodo spremnile v strukturno depresijo: do stagnacije pride zaradi nezmožnosti in rigidnosti monopolističnega sistema, ki v depresiji ni zmožen obnove.

Ker smo videli, da je v državah, kjer se je razvijal kapitalistični gospodarski sistem, prišlo v povojnem razdobju do pomembnega gospodarskega napredka, ne pa do poglobljanja stagnacije, moramo preučiti, kateri faktorji so omogočili obvladanje teh inherentnih tendenc k stagnaciji in kako ti faktorji vplivajo na fiziognomijo samega sistema.

3. Realne mezde in efektivno povpraševanje

Za kapitalizem je značilna tendenca po maksimiranju profita in s tem pritisk nad delavske mezde, kar po svoje zmanjšuje efektivno povpraševanje po končnih izdelkih in zmanjša stopnjo in maso profita. Takšna tendenca se kaže vse dotlej, dokler je delovna sila blago, ki se prodaja na svobodnem trgu in za katerega velja zakon o ponudbi in povpraševanju.

Kapitalizem pa z logiko svojega razvoja ne poraja samo svojega grobarja — proletariat — temveč se ta tudi zdru-

žuje v delavske sindikate in postopno preprečuje, da bi njegovo delovno silo obravnavali kot blago, prepuščeno barantanju koncentriranih in monopoliziranih kapitalističnih kupcev z ene in dezintegriranih »svobodnih« prodajalcev z druge strani. Delavskim sindikatom se postopno posreči, da najpoprej zaustavijo padanje realnih mezd, potem pa dosežejo, da se le-te postopno povečujejo.

Statistična ekonomska-zgodovinska raziskovanja so pokazala, da so se realne mezde zmanjševale brez izjeme v vseh kapitalističnih državah v prvi polovici 19. stoletja, medtem ko so v drugi polovici pomembno narasle, in sicer za 50 do 100 %. Razdobje do druge svetovne vojne je torej kazalo omahljivo in neizenačeno tendenco, medtem ko je v zadnjem razdobju, ki nas zlasti zanima, spet vsesplošno prevladovala tendenca po povečanju.¹³ Toda zaradi povečevanja celotne nacionalne proizvodnje in dohodka je bila udeležba mezd v nacionalnem dohodku sorazmerno konstantna. V Združenem kraljestvu je znašal delež mezd v celotnem nacionalnem dohodku leta 1870 38,6 %, neposredno pred prvo svetovno vojno 36,6 %, leta 1938 se je povečal na 38,3 %, leta 1950 pa na 41,9 %.¹⁴ Tendence v drugih državah se bistveno ne razlikujejo.

Za dolgoročno tendenco kapitalističnega razvoja pa ne zadostuje, če opazujemo samo udeležbo mezd v nacionalnem dohodku, temveč je treba proučevati tudi druge oblike dohodka od dela, ki sestavljajo celotno maso efektivnega povpraševanja, ki potem odločilno vpliva na realizacijo.

Tabela 2 kaže to tendenco po povečanju udeležbe mezd in plač v nacionalnem dohodku glavnih industrijsko razvitih državnokapitalističnih dežel v povojnem razdobju.

Na podlagi rezultatov empiričnih raziskav lahko torej ugotovimo, da kapitalizmu prirojena tendenca pritiska na delavske mezde ni zmanjšala efektivnega povpraševanja in s tem onemogočila proces realizacije. Toda do takšne tendence — nasprotne predvidevanjem na podlagi objektivne analize tendenc kapitalistične stimulacije — ni prišlo zaradi sprememb, ki bi nastale iz notranje logike samega kapitalističnega sistema. Pritisk kapitalističnega razreda in proces monopolizacije zares vplivata na reagiranje delavskega raz-

¹³ Colin Clark, *The Conditions of Economic Progress*, Macmillan and Co. Ltd., London 1951, str. 440 in naprej.

¹⁴ Phelps Brown in P. E. Hart, citirano po Mauriceu Dobbu, *Capitalism Yesterday and Today*, Lawrence and Wishart Ltd., London 1958, str. 42.

TABELA 2:

Udeležba mezd in plač v nacionalnem dohodku
(V % celotnega nacionalnega dohodka)

Dežela:	1938	1950	1955
Avstrija	—	56,1	58,1
Belgija	45,7	53,3	53,9
Danska	—	51,6	55,9
Finska	50,4	61,7	61,2
Francija	52,0	55,0	59,1
ZR Nemčija	55,4	60,8	63,6
Luksemburg	45,3	60,4	57,7
Holandija	50,7	53,3	53,6
Norveška	50,2	54,3	55,4
Švedska	52,0	59,3	62,7
Švica	49,2	59,1	58,9
Združeno kraljestvo	62,7	71,6	73,2
ZDA	67,3	70,7	72,9

Vir: Research and Planning Division, Economic Commission for Europe, *Economic Survey of Europe in 1956*, Geneva 1957, Ch. VIII. p. 3 za ZDA pa Selma Goldsmith, *Changes in the Size Distribution of Income*, AER, Vol. XLVII, May 1957, No. 2.

reda,¹⁵ toda niti delavski razred niti njegova sindikalizirana reakcija ne postaneta integralni in konstitucionalni del kapitalističnega sistema. Delavski razred je neposredni antipod in »grobar« kapitalističnega sistema. Njegove akcije, ki transformira kapitalistični sistem, zato ni mogoče imeti za korak, ki pusti kapitalistični sistem kvalitetno integralen. Akcija delavskega razreda je element novega sistema, ki dozoreva v razmerah starega sistema tako, kot je to predvidel Marx, ko je zapisal:

»Delavski razred... ne misli, da z narodnim sklepom uvaja kake utopije... Njemu ni treba ustvarjati nikakršnih idealov, temveč samo osvoboditi tiste elemente nove družbe, ki so se že razvili v stari razpadajoči buržoazni družbi.¹⁶

¹⁵ V tem smislu se lahko nekoliko strinjamo s tezo o »proti-težni sili«, ki jo zastopa John Kenneth Galbraith, *American Capitalism the Concept of Countervailing Power*, Houghton Mifflin Company Publishers, Boston 1952.

¹⁶ K. Marx — F. Engels, *Izabrana dela I.*, Kultura, Beograd 1949, str. 501.

Boj delavskega razreda za izboljšanje svojega materialnega položaja in za osvoboditev dela kot blaga na kapitalističnem trgu ni kapitalistični element, temveč je lahko samo element negacije kapitalizma. Kolikor se temu boju posreči, da prisili kapitalizem k umiku, toliko se mu posreči tudi, da v zgodovinsko-pozitivnem smislu transformira njegovo strukturo. S tem se seveda ne doseže spontane transformacije kapitalizma v socializem, temveč nedvomno postopno destrukcijo klasičnega kapitalističnega sistema.

Delavski razred pa se v svojem boju zoper kapitalizem ne zadovolji samo s tem, da zahteva povečanje mezd in izboljšanje svojega materialnega položaja, temveč zahteva in doseže tudi drastično zmanjšanje delovnega časa. Delovni teden se zmanjšuje od 100 ur začetkom XIX. stoletja na 63 ur leta 1870 in 53,8 ur 1913. leta na 40—45 ur danes.¹⁷

Povprečni delovni teden se je v večini industrijsko razvitih državnokapitalističnih držav od začetka preteklega stoletja pa do zdaj zmanjšal za polovico, samo v tem stoletju pa vsaj za tretjino. To dejstvo ima daljnosežne politične in socialne posledice. Zmanjšanje delovnega tedna omogoča delavskemu razredu večjo politično aktivizacijo, pa tudi strokovno in intelektualno napredovanje, kar vse krepi njegov družbeni in politični položaj.

4. Akumulacija, investicije in reprodukcija odnosov

Kapitalizmu je prirojena težnja po sorazmerno pretirani akumulaciji in nezadostnim investicijam. Zaradi hkratnega pritiska na plačilno-zmožno povpraševanje ta tendenca neogibno pripelje do krize realizacije. Zato se resnična stopnja gospodarskega razvoja vse bolj razlikuje od potencialne oziroma mogoče razvojne stopnje. Značilen pojav povojnega razdobja v razvoju državnokapitalističnih držav je ta, da je stopnja investicij veliko nad dosedanje zgodovinsko realizirano stopnjo, kar kaže tabela 3.

Še značilnejše pa je dejstvo, da dosegajo zdaj tako visoko stopnjo investicij s tem, da stopnja celotnih investicij močno preseže akumulacijsko stopnjo, ki jo ustvarja privatni sektor — podjetja in gospodinjstva oziroma privatniki — kar kaže tabela 4.

¹⁷ Angus Maddison, *op. cit.* str. 228.

TABELA 3:

**Bruto domače investicije kot delež v bruto nacionalnem
proizvodu**

Dežela	1900—1913	1914—1949	1950—1960
Belgija	—	—	16,5
Danska	15,0	12,6	18,1
Francija	—	—	19,1
Nemčija	—	14,3	24,0
Italija	15,4	13,5	20,8
Holandija	—	—	24,2
Norveška	12,7	15,4	26,4
Švedska	12,3	15,9	21,3
Združeno kraljestvo	7,7	7,6	15,4
Kanada	25,5	16,0	24,8
ZDA	20,6	14,7	19,1

Vir: Angus Maddison, *Economic Growth in the West*, George Allen and Unwin Ltd., London 1964, str. 76.

TABELA 4:

**Delež privatne akumulacije in celotnih investicij v bruto
domačem proizvodu**

(Letno povprečje za 1950—1959)

	Investicije	Akumula- cija podjetij	Akumula- cija pri- vatnikov	Presežek investicij nad akumul. podjetij in privatnikov
Norveška	26,1	13,6	6,2	6,3
Japonska	25,1	12,6	10,2	2,3
Avstralija	23,9	10,6	10,0	3,3
ZR Nemčija	21,3	10,5	8,1	2,7
Kanada	21,0	14,6	5,0	1,4
Holandija	20,2	14,6	4,3	1,3
Švedska	17,9	12,2	4,3	1,4
Danska	16,7	7,4	7,0	2,3
Francija	16,6	11,1	3,4	2,1
ZDA	15,7	10,8	5,3	-0,4
Belgija	14,5	10,0	8,1	-3,6
Združ. kraljestvo	14,1	11,4	1,6	1,1

Vir: UN Department of Economic and Social Affairs, *World Economic Survey 1960*, New York 1961, str. 19 in 52.

V vseh državno-kapitalističnih državah moremo spremljati pojav, da privatna akumulacija — gospodinjstva in privatniki — močno zaostaja za stopnjo dejanskih investicij. Akumulacijo privatnikov v procesu koncentracije kapitala in monopolizacije proizvodnje čedalje bolj zamenjuje »institucionalna« akumulacija, ki jo ostvarjajo industrijske korporacije in zavarovalne družbe. Proces institucionalizacije akumulacije pa ni brez posledic za reprodukcijo kapitalističnih proizvodjalnih odnosov. Podjetja, ki akumulirajo in investirajo kot kolektivne pravne osebe, namreč reproducirajo tudi »institucionalne« proizvodjalne odnose. V središču sistema ni več privatnik-lastnik, temveč proizvodna »organizacija«. Osebnostno-lastninska anonimnost organizacije kot tudi njena pravna obveznost javnosti poslovanja pa imata daljnosežne posledice za proces objektivnega podružbljanja proizvodjalnega procesa. Zaradi avtofinanciranja reprodukcijskega procesa pride bančno finančni kapital šele v drugo vrsto, hkrati pa nastajajo objektivne možnosti za javno splošno-nacionalno kontrolo reprodukcijskega procesa.

V dviganju investicijske stopnje nad stopnjo privatne akumulacije ima odločilno vlogo javna oziroma državna akumulacija. Delež javne oblasti v celotnih investicijah, bodisi preko državnih podjetij ali neposredno preko državnega proračuna, postaja čedalje pomembnejši: leta 1957 so na primer investicije javnih podjetij v Avstriji znašale 27 % celotnih investicij, investicije državnega proračuna pa 17 %; na Švedskem so isto leto javna podjetja investirala 15 %, proračun pa 13 % celotnih investicij; v Združenem kraljestvu so javna podjetja isto leto investirala 32 %, državni proračun 10 %, v Franciji so javna podjetja investirala 25 %, državni proračun 10 %, v Italiji javna podjetja 27 %, državni proračun pa 10 % celotnih investicij itd.¹⁸

Položaj, v katerem predstavlja institucionalna akumulacija podjetij polovico celotne akumulacije in v katerem dosežejo neposredne investicije javne oblasti tretjino celotnih investicij, medtem ko znaša tradicionalna privatna akumulacija samo še petino celotne akumulacije, se seveda bistveno razlikuje od tradicionalnega modela kapitalizma, v katerem so privatni kapitalisti nenehno izpričevali tendenco po preseganju rentabilnih investicij z ostvarjeno akumulacijo. Rastoča institucionalizacija akumulacije je močno

¹⁸ Secretariat of the UN Economic Commission for Europe, *Economic Survey of Europe in 1959*, Geneva 1960, Ch. V. p. 3.

odvisna od stopnje gospodarskega razvoja in od zbiranja amortizacijskih skladov, delno pa tudi od državne davčne politike.

Nova ekonomska vloga države je predvsem odgovorna za dviganje investicijske stopnje na visoko raven. Državi pripada prvenstvena naloga, da aktivira akumulacijo oziroma da jo usmeri v produktivno investiranje. Ker je kapitalizmu kot sistemu prirojena težnja po »nadakumulaciji« in »podinvestiranju«, prevzame država nalogo dopolnjevanja privatnih investicij, tako da je omogočen popoln proces razširjene reprodukcije. Na področju državne investicijske politike pa se medtem bije ogorčen ideološki in politični boj med silami reakcije in napredka v državnem kapitalizmu: medtem ko napredne sile zahtevajo čedalje odločnejšo državno investicijsko politiko, vštevši konkurenco s privatnimi investicijami, prevzemanje popolnih gospodarskih panog in nacionalizacijo, pa terjajo konservativne sile, da se državna investicijska politika omeji samo na takšno dopolnjevanje celotnih investicij, ki bodo omogočile povečano rentabilnost privatnih investicij. Medtem ko napredne sile zahtevajo postopno prevzemanje reprodukcijskega procesa iz privatnikovih rok v roke javne oblasti, pa terjajo konservativne sile, da se pravzaprav javna sredstva prelijejo v privatna sredstva, oziroma skrito subvencioniranje privatnih profitov z državnimi investicijami.

Takšnega procesa ne moremo imeti več za normalno in avtohtono evolucijo kapitalističnega sistema. Stopnja investicij se dvigne na raven, ki omogoča visoko stopnjo gospodarske rasti in deluje nasproti tendencam stagnacije. Vendar se kaj takega ne doseže z lastnimi silami kapitalističnega sistema. Kot sila, ki to omogoča, je tu predvsem državna oblast. Čim bolj je državna oblast pod vplivom naprednih nekapitalističnih družbenih in političnih sil, tem bolj je njena intervencija na področju razširjene reprodukcije odločnejša in tem bolj je proces od tendenc v stagnacijo večji. Zviševanje stopnje gospodarskega razvoja v povojnem razdobju zato ni posledica »novih tendenc« v kapitalizmu, temveč posledica nekapitalističnih tendenc v državnem kapitalizmu. Tendence po stagnaciji bodo premagane samo toliko, kolikor bodo odločnejše izvajali te nekapitalistične ukrepe zviševanja investicij.

Umetno zviševanje stopnje investicij ima po svoje daljnosežne posledice za nadaljnjo transformacijo sistema. Povečanje investicij zvečuje povpraševanje po delovni sili. Mezde se povečujejo in delovna sila postaja »draga«. To pa

hkrati pomeni, da je v kapitalistični kalkulaciji novo investiranje v konstantni kapital naenkrat sorazmerno rentabilnejše. Razdobje moralnega zastarevanja se skrajša. Nove sile pa vplivajo na intenzivni tehnološki napredek.

5. Tehnološki napredek in rastoča delovna produktivnost

To, po čemer se povojno izkustvo gospodarskega razvoja v zahodnih industrijsko razvitih državah najbolj razločuje od vseh poprejšnjih razdobj, je hiter tempo povečanja delovne produktivnosti, kot kaže tabela 5.

TABELA 5:

Povprečno letno povečanje proizvodnje na delovno uro

Dežela	1870—1913	1913—1950	1950—1960
Belgija	2,0	1,4	2,5
Danska	2,6	1,5	2,9
Francija	1,8	1,6	3,9
Nemčija	2,1	0,9	6,0
Italija	1,2	1,9	4,1
Holandija	1,1	1,1	3,7
Norveška	1,8	2,4	3,9
Švedska	2,7	2,0	3,5
Švica	1,6	1,9	4,2
Združ. kraljestvo	1,5	1,7	2,0
Kanada	2,1	2,1	2,5
ZDA	2,4	2,4	2,4
Povprečje za našete države	1,9	1,7	3,5

Vir: Angus Maddison, *Economic Growth in the West*, George Allen and Unwin Ltd., London 1964, str. 37.

Povojni razvoj državnokapitalističnih držav očitno kaže, da je rast »v globino«
zdaj zamenjala pretežni razvoj »v širino«. Ta sprememba pa terja globoke spremembe tako v naravi investicij kot tudi v naravi tehnološkega napredka, ki se uteleša v investicijah.

Za kapitalizem je značilen tehnični napredek, ki zamenjuje živo človeško delo s tehničnimi sredstvi za proizvodnjo. Vrednost kapitala na delovno mesto — kapitalna intenzivnost — se zato sčasoma povečuje; hkrati pa se povečuje tudi vrednost celotne proizvodnje na delovno uro — delovna produktivnost. Ker je za kapitalizem značilno, da vlaga in-

vesticije zlasti »v kapital« in ne »v človeka«, je naravna posledica ta, da produktivnost dela napreduje v glavnem vzporedno s kapitalno intenzivnostjo, kar pomeni, da ostaja kapitalni koeficient — količina kapitala, potrebna za proizvodnjo količine finalne proizvodnje — v glavnem konstanten.

Wassily W. Leontief je dognal na podlagi zgodovinskega razvoja ZDA, da se je količina kapitala, potrebnega za proizvodnjo enote finalne proizvodnje, povečala med leti 1880 in 1912 za 30 %, medtem ko se je od leta 1922 do leta 1938 količina kapitala, potrebnega za enoto finalne proizvodnje, spet zmanjšala za 30 %;¹⁹ to bi impliciralo v novejšem razvoju upadajočo tendenco kapitalnega koeficienta, kar pa ni splošno točno, zlasti zaradi neenakomerne zaposlenosti razpoložljivih kapacitet: v ZDA so se investicije v nove proizvodne kapacitete v razdobju od leta 1953 do 1957 povečale za 25 %, medtem ko je proizvodnja narasla samo za 7 %, kar pomeni, da so po standardu iz leta 1953 izkoristili kapacitete samo 78-odstotno.²⁰ Položaj v Zvezni republiki Nemčiji pa je bil prav nasproten: leta 1950 so izkoristili samo 78 % kapacitet, leta 1960 pa še 90 %.²¹ Sama narava novejšega tehnološkega napredka nenehno povečuje učinkovitost kapitala.

Za kapitalizem je značilen ekstenzivni razvoj, ki v procesu akumulacije absorbira tehnološki napredek, ki pa je prepuščen spontanemu razvoju. Intenzivni razvoj namreč zahteva sistematično spodbujanje znanstveno-raziskovalnega dela, sistematično investiranje v znanost, poleg tega pa tudi sistematično izpopolnjevanje kvalifikacijske strukture delovne sile. Zato je naravno, da se intenzivni gospodarski razvoj afirmira šele po odločnejši državni intervenciji v gospodarskem življenju. Nova kvaliteta tehničnega napredka, ki pomeni, da se tehnična učinkovitost kapitala povečuje proporcionalno hitreje kot njegova vrednost, je pa dosegljiva samo ob spremenjenem odnosu do variabilnega kapitala z »investiranjem v človeka«.

Minulo desetletje je bilo priča nagli in radikalni spremembi v odnosu do znanstveno-raziskovalnega dela in v pojmovanju njegove vloge pri spodbujanju gospodarskega

¹⁹ Wassily W. Leontief v zborniku Abrama Bergsona ed., *Soviet Economic Growth*, Row, Peterson and Co., Evanston 1953, str. 52.

²⁰ UN Department of Economic and Social Affairs, *World Economic Survey 1957*, New York 1958, str. 163.

²¹ Krengel, *Produktionskapazitäten, Kapitalintensität und Kapitaleausnutzung der Westdeutschen Industrie*, Vierteljahrshefte für Wirtschaftsforschung, Berlin 1962, str. 58.

življenja; izdatki za raziskovalno delo so se med leti 1950 in 1959 početrili; v Združenem kraljestvu so se izdatki za raziskovalno delo v razdobju med 1955/56 in 1961/62 podvojili; v Zvezni republiki Nemčiji so izdatki za razvojno delo še leta 1955 znašali samo 0,8 % bruto nacionalnega proizvoda, že leta 1960 pa so dosegli 1,5 %.²² Raziskovalna dela financirajo pretežno iz državnih oziroma proračunskih sredstev: v ZDA so znašali izdatki za raziskovalno delo leta 1945 samo 1,8 milijarde dolarjev in bili so približno enakomerno razdeljeni med privatno industrijo in državo. Toda leta 1959 znašajo ti izdatki že 12 milijard dolarjev, pri čemer predstavljajo proračunska sredstva države 7,2 milijarde dolarjev, prispevek privatne industrije znaša 4,5 milijarde dolarjev, medtem ko na ostale institucije odpade samo 0,3 milijarde dolarjev. Centralna državna oblast podobno tudi v Združenem kraljestvu skupaj z javnimi korporacijami prispeva 64,3 % celotnih izdatkov za znanstveno raziskovanje, medtem ko v Franciji javni oziroma državni sektor financira 77 % vseh izdatkov za znanstvene raziskave.²³

Hkrati z izdatki za neposredne znanstvene raziskave se povečujejo tudi izdatki za šolstvo, kar naj po svoje spodbudi tehnološki napredek in kar je značilna oblika »investiranja v človeka«. To kaže tabela 6.

Izkustvo gospodarskega razvoja je pokazalo, da so države, ki so absolutno in relativno najbolj povečevale javne izdatke za šolstvo, doživljale tudi sorazmerno najhitrejši tempo gospodarskega povečanja. Investiranje v šolstvo kot tudi v »človeški kapital« pa je na splošno področje zunaj interesov kapitalistov in kapitalističnega sistema. Ni bilo slučajno, da so klasiki marksizma zahtevali »javno in brezplačno izobraževanje vseh otrok«²⁴ kot eno izmed revolucionarnih zahtev »despotskega poseganja v pravico lastnine in v buržoazne proizvodne odnose, torej z ukrepi, ki se zdijo ekonomsko nezadostni in nevzdržni, ki pa v razvoju presežejo svoj lastni okvir in so neogibni kot sredstvo za realizacijo prevrata celotnega načina proizvodnje.«²⁵

Intenzivni gospodarski razvoj, ki terja rastoče »investiranje v človeka«, zahteva hkrati vse več strokovnega znanja

²² Secretariat of the UN Economic Commission for Europe, *Some Factors in Economic Growth in Europe During the 1950's*, Geneva 1964, Ch. V. str. 5 in 7.

²³ Ibidem Ch. V., str. 7 in 8.

²⁴ K. Marx — F. Engels, *Manifest Komunističke Partije*, Kultura, Beograd 1947, str. 24.

²⁵ Ibidem, str. 23.

TABELA 6:

Javni izdatki za šolstvo kot odstotek nacionalnega dohodka

Dežela:	1938	1950	1955
Holandija	3,9	3,2	4,5
Švedska	2,7	3,3	4,3
Združeno kraljestvo	2,7	3,7	4,0
Danska	2,8	2,9	3,9
ZR Nemčija	2,8	3,0	3,5
Irska	3,4	2,6	3,2
Norveška	3,3	3,3	3,1
Finska	2,8	2,6	2,9
Italija	1,7	2,7	2,5
Portugalska	1,5	1,4	1,6
Kanada	3,6	3,0	3,5
ZDA	3,6	3,1	4,1

Vir: Secretariat of the UN Economic Commission for Europe, *Some Factors in Economic Growth in Europe During the 1950*, Geneva 1964, Ch. V. p. 19.

in strokovne kvalifikacije kot neodvisen dinamični razvojni faktor. Strokovno znanje pa postane last njegovega nosilca — delavca, proizvajalca. Lastniki kapitala — proizvajalnih sredstev — izgubljajo s tem monopolistično kontrolo nad glavnim faktorjem proizvodnje. S tem da tudi gospodarski razvoj postaja čedalje bolj odvisen od strokovne delovne sile, postopoma izgublja kapitalistični razred svoj monopolistični izsiljevalski položaj v družbi.

Modernega tehnološkega napredka s svojim neogibnim spremljevalcem — razvojem šolstva in raziskovalnega dela — zato ni mogoče imeti za avtohtoni faktor kapitalističnega sistema. Pojavlja se in razvija se v neposrednem nasprotju in v neposrednem razrednem spopadu s kapitalističnimi družbenimi silami in interesi. Tehnološki razvoj, ki terja intenzivno investiranje v človeka, predstavlja zato nekapitalistični faktor sodobnega razvoja.

6. Ublažitev cikličnih fluktuacij in gospodarsko planiranje

Proizvodna anarhija in ciklične depresije so za kapitalistični sistem zakonita tendenca. Medtem ko je v medvojnem razdobju doživljal kapitalizem kar največje zaostrovanje kriz, kaže povojni razvoj državnega kapitalizma znatno ublažitev cikličnih fluktuacij. To je razvidno iz tabele 7.

TABELA 7:

Izkušnje cikličnih fluktuacij

(Maksimalni procentualni ciklični padec bruto nacionalnega proizvoda od vrhunca do padca)

Dežela	1890—1913	1921—1938	1948—1960
Belgija	—	5,9	1,8
Danska	—	2,6	0,9
Francija	—	19,3	0,0
Nemčija	4,0	16,1	0,0
Italija	5,2	5,4	0,0
Holandija	2,1	12,1	0,0
Norveška	1,8	8,0	0,2
švedska	5,3	13,3	0,4
Švica	2,4	8,0	2,2
Združ. kraljestvo	4,1	0,5	0,5
Kanada	13,2	29,3	3,6
ZDA	8,3	28,9	1,6

Vir: A. Maddison, *Growth and Fluctuation in the World Economy, 1870—1960*, Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review, Jun 1962.

Zahodna Evropa je doživela v povojnem razdobju samo dve recesiji — leta 1952 in leta 1958 — ki sta nastali predvsem zaradi državne antiinflacijske politike. Edino ZDA so v povojnem razdobju doživele štiri recesije: leta 1949, ko je bil padec nacionalnega dohodka manjši, 1954 in 1958, ko se je nacionalni dohodek zmanjšal za približno 2 %, in 1960/61, ko se padec na koncu ni izrazil v celotnem letnem zmanjšanju oziroma padcu pod raven prejšnjega razdobja. Te štiri recesije predstavljajo od najvišjega cikličnega kvartala do najnižjega zmanjšanje bruto nacionalnega proizvoda za 2, 4, 4,5 in zadnja za 2,2 %, kar je treba primerjati z veliko krizo v letih 1929—1932, ko se je bruto nacionalni proizvod od zgornjega do spodnjega kvartala zmanjšal za 49 %.²⁶

Čeprav je interval povojnih recesij postal veliko krajši — pojavljajo se v povprečnem intervalu 3 do 4 leta — pa si njihova amplituda znatno zmanjšuje. Takšna umiritev cikličnih kapitalističnih fluktuacij je lahko samo posledica določenih faktorjev, ki niso bili značilni za zgodovinski raz-

²⁶ Podrobnejšo analizo cikličnih fluktuacij v ZDA glej v študiji GATT, A Report of a Panel of Experts, *Trends in International Trade*, Geneva, October 1958, str. 56 in dalje.

voj kapitalizma. Takšen faktor je predvsem državna anticiklična intervencionistična politika.

Državni intervencionizem se je razvijal postopno in pragmatistično, vendar je v razdobju po drugi svetovni vojni državna intervencionistična politika obvladala že vsa pomembnejša gospodarska področja. V takšnem položaju se je koordinacija gospodarske politike na posameznih področjih vsiljevala čedalje bolj kot nujnost. V petdesetih letih je ta koordinacija državne gospodarske politike postopno prerasčala v kompleksno medsebojno usklajevanje in določanje enotnih ciljev, da bi v začetku šestdesetih let prerasla v državno gospodarsko programiranje oziroma planiranje.²⁷

Teza o planiranju v kapitalizmu se zdi protislovna. Milentije Popović je v tem smislu ugotovil:

»Kapitalizem ni zmožen planirati. Še več, anarhičnost v ekonomskih gibanjih in načelna nezmožnost, da planira in usmerja gospodarstvo na splošnonacionalnem področju, je ena izmed temeljnih potez kapitalizma kot družbenega sistema. Kolikor pa zdaj v državah, ki se razvijajo na podlagi državnega kapitalizma, obstaja možnost za planiranje, in kolikor v njih planirajo ekonomski razvoj in urejajo ter kontrolirajo ekonomska gibanja, to ne pomeni, da kapitalizem lahko planira, temveč, da se je v isti meri kapitalizem (ali točneje: nekatere lastnosti kapitalističnega načina proizvodnje) že preživel.«²⁸

Prvi ministrski svet OECD je priznal potrebo po dolgoročnem planiranju in kot cilj ekonomske politike industrijsko razvitih držav zahodne Evrope in Severne Amerike je določil, da v tem desetletju povečajo celotno proizvodnjo za 50 %. Zdaj se samo še Zvezna republika Nemčija upira uvedbi gospodarskega planiranja, medtem ko o gospodarskih planih živo razpravljajo v Italiji, Belgiji, Združenem kraljestvu, Španiji, Grčiji in Kanadi; Norveška, Holandija in Japonska pa so že daleč naprej v planiranju. Toda od vseh kapitalističnih držav je verjetno najbolj napredovala in dosegla največje praktične rezultate Francija.²⁹ Debata o tem, ali je gospodarsko planiranje v državnem kapitalizmu uresničenje monopolistične dominacije ali pa je nasprotno omejevanje oblasti monopolov, nas ne bi privedla veliko dlje kot

²⁷ Gunnar Myrdal, *Beyond the Welfare State*, Gerald Duckworth and Co. Ltd., London 1960.

²⁸ Milentije Popović, *Beleške o nekim problemima savremene socijalističke misli*, »Socijalizam«, l. 1959, št. 3, str. 61–62.

²⁹ Glej Jean Fourastié — J. P. Courthéoux, *La planification Economique en France*, Presses Universitaires de France, Paris 1963.

svoječasna debata o tem, »kdo se združuje s kom« v državno-monopolističnem kapitalizmu.³⁰ Ideja o gospodarskem planiranju je bila vse do nedavna sinonim socializma, tako za njegove zagovornike kot za njegove nasprotnike. Ni razloga za prepričanje, da sta bili obe strani vse doslej v zablodi. Veliko bolj logično se nam zdi stališče, da je tudi gospodarsko planiranje eden izmed nekapitalističnih faktorjev in popuščanj, ki jih je buržoazija morala sprejeti.

7. Protislovja državnega kapitalizma

Razvoj državnega kapitalizma v zadnjem razdobju je potrdil pravilnost ocen in postavk Programa ZKJ iz l. 1958:

»Kolikor bolj se posamezne ekonomske funkcije prenašajo s privatnega kapitala na državo — pri čemer se tudi drugače omejujejo pravice privatnega kapitala — toliko bolj se izraža pritisk novih materialnih in družbenih faktorjev v gospodarstvu na kapitalistične proizvodne odnose, faktorjev, spričo katerih je vzpostavitev socialističnih odnosov še bolj neogibna. Tendence te vrste so izraz dozorevanja in krepitve »elementov nove družbe, ki so se že razvili v nedrih stare razpadajoče buržoazne družbe« (Marx) in čedalje močnejše se prebijajo skozi razpoke kapitalističnega družbenega sistema, poglobljajo novo splošno krizo in čedalje bolj krepijo in razširjajo zavest o neogibnosti socialistične preobrazbe družbe in boja za takšno preobrazbo.«³¹

Razvoj državnega kapitalizma je zato nova situacija razrednega boja — tako na nacionalnem kot na mednarodnem torišču — kateri morajo napredne sile prilagoditi svojo strategijo.

Na notranjem torišču v industrijsko razvitih državah, kjer se razvija sistem državnega kapitalizma, grozi predvsem pogloblitna nevarnost militarizacije gospodarstva in družbe. Pod pritiskom novih naprednih sil in nekapitalističnih faktorjev ter tendenc si prizadeva monopolistična buržoazija najti zavetje v vojni proizvodnji. Ker le-ta dominira nad ključnimi gospodarskimi panogami, si buržoazija prizadeva od tam izvajati svoj diktat nad domačim in mednarodnim razvojem. Ta strateški položaj se zdi toliko ugodnejši, ker zaposluje vojna industrija velik odstotek delavstva

³⁰ Glej prilogo žurnala »Miravoje hazjajstvo i miravaja politika«, november l. 1957, No. 11.

³¹ Program Saveza Komunista Jugoslavije, Glava prva, glej »VII. Kongres Saveza Komunista Jugoslavije«, Kultura, Beograd 1958, str. 211—212.

— odtod možnost vplivanja nanj z grožnjo brezposelnosti — absorbira polfinalno proizvodnjo vrste drugih industrij — odtod njen strateški vpliv na poslovni svet — in proizvaja sredstva za obrambo in uničenje — odtod možnost vpliva tudi na vlado in na povprečnega neobveščenega državljana. To dejstvo je dandanašnji tako dominantno, njegove posledice pa tako nevarne, da ga je tudi nekdanji predsednik ZDA general Eisenhower poudaril kot svoje poglavitno izkustvo osemletnega bivanja v Beli hiši:

»Sočasen obstoj velikanskih vojaških naprav in velike vojne industrije je nov v ameriškem izkustvu. Totalen vpliv — ekonomski, politični in duhovni — je čutiti v slehernem mestu, državi in v vsakem uradu federalne vlade. V vladnih svetih se moramo varovati pred prodiranjem nezaželenih vplivov — premišljenih in nepremišljenih — vojno-industrijskega kompleksa. Potencialna možnost rušilne in škodljive uporabe moči obstaja in bo še obstajala.«

Ta nevarnost postaja toliko večja, ker prinašajo procesi, ki vodijo v državni kapitalizem, tudi nekatere spremembe v socialni strukturi prebivalstva. Udeležba »delovnega ljudstva« — delavcev in uradnikov, ki prejemaajo mezde in plače in živijo od svojega dela, ne pa od dohodkov lastnine — zares raste: leta 1962 je bilo delovnih ljudi v celotnem nacionalnem prebivalstvu v Združenem kraljestvu 92,8 %, v ZDA 84,6 %, v Nemčiji 77,4 % in v Franciji 71,3 %. Toda v celotnem številu se udeležba industrijskih delavcev zmanjšuje, medtem ko število tistih, ki so zaposleni v storitveni dejavnosti, narašča. V Franciji se je udeležba industrijskih delavcev v zadnjem stoletju zmanjšala od 90 % na 59 %, število uslužbencev pa se je povečalo od 2 % na 38 %.³² Ta problem nove strukture delovnega prebivalstva je še bolj dramatično pokazal na zgledu ZDA eden izmed tvorcev Rooseveltove ekonomske politike, Alvin Hansen: v zgodnjih dvajsetih letih je bila zaposlenost v proizvodnji materialnih dobrin za 10 milijonov večja od tiste na področju storitev. Leta 1940 je bila zaposlenost v proizvodnji materialnih dobrin še zmeraj za 3,5 milijona delavcev večja kot v storitvenih dejavnostih, proti koncu štiridesetih let pa je prišlo do izenačenja. Leta 1959 je proizvodnja materialnih dobrin zaposlovala samo še 25,4 milijona delavcev, medtem ko so storitvene dejavnosti zaposlovale 32,4 milijona oziroma 7 milijonov več

³² André Philip, *La Gauche, mythes et réalités*, Aubier, Paris 1964, str. 73.

kot materialna proizvodnja.³³ Pri tem narašča udeležba »srednjih slojev« in malomeščanstva, ki so veliko dostopnejši za argumentacijo »vojno-industrijskega kompleksa« kot pa delavski razred.

Hhrati s tem razvojem na notranjem torišču smo priča novemu razvoju tudi na mednarodnem področju. Ker slabi moč monopolistične buržoazije, slabita hkrati tudi njena mednarodna vloga in moč. Zaradi tega monopolistična buržoazija ni več zmožna nadaljevati kolonialne dominacije: kolonialni sistem razpada. Vendar pa si buržoazija prizadeva ohraniti ključne položaje v mednarodnem gospodarstvu in še nadalje obdržati svoj privilegiran položaj v svetovnem gospodarstvu s podedovano kolonialno svetovno gospodarsko strukturo in s kolonialnimi »pravili igre« v mednarodnih gospodarskih odnosih. Na tej podlagi se tudi razvija strategija neokolonializma.

Protislovnosti državnega kapitalizma se zato čedalje odločneje in jasneje kažejo na mednarodnem področju. Integracijo na notranjem torišču spremlja rastoča dezintegracija na mednarodnem področju.

Povezovanje boja naprednih sil znotraj državnokapitalističnih držav s prizadevanji kolonialnih narodov za industrializacijo in gospodarski napredek je zato pogoj napredne strategije v sodobnih razmerah. Tovariš Kardelj je o tem dejal takole:

»Realnost boja za mednarodno pomoč nezadostno razvitim državam, da bi se lahko hitreje razvijale, ni toliko v sklicevanju na politično modrost in humanizem — čeprav imajo tako moralni kot politični faktorji čedalje pomembnejšo vlogo na svetu — marveč predvsem v dejstvu, da postaja in da bo še postal takšen razvoj čedalje bolj pogoj za nadaljnji razvoj proizvajalnih sil tudi v razvitih državah samih. Zategadelj morajo to vrsto problemov upoštevati ne le vladal, temveč tudi vsi demokratski napredni faktorji v teh državah, še zlasti pa delavski razred in delavsko gibanje.«³⁴

Pogoj za industrializacijo držav v razvoju je, da industrijsko razvite države odpirajo tržišča za proizvode nove industrije in zviševanje cen za tradicionalne surovinske proizvode iz teh držav. To pa terja od industrijsko razvitih

³³ Alvin H. Hansen, *Economic Issues of the 1960s*, McGraw-Hill Company, New York 1960, str. 71—72.

³⁴ Edvard Kardelj, *Govor u Saveznoj skupštini* 13. februara 1964.

držav, da postopoma opustijo proizvodnjo v industrijskih panogah, kjer države v razvoju dosegajo večjo komparativno produktivnost, in se posvetijo sektorjem, ki zahtevajo večje strokovno znanje in tehnološki napredek. Takšna politika seveda prizadene ustaljene privilegije veleposestnikov in monopolističnih kapitalistov. Toda nadaljnji napredek delavskega razreda tudi v industrijsko razvitih državah je v nadaljevanju tehničnega napredka in v nadaljnjem razvoju od manualnega proti psihičnemu delu. Takšen razvoj neogibno krepi tako politično kot družbeno, položaj naprednih slojev samih. V tem smislu bi tudi koordinacija boja delavskega razreda in naprednih sil v državah v razvoju predstavljala najučinkovitejši boj za prodiranje socializma kot svetovnega sistema.

FRANC RUPRET

Stanovanje in delitev dohodka

Razprava o novi stanovanjski reformi prihaja v odločilno fazo. O tem priča tudi reagiranje skupščine Stalne konference mest, ki je bila 5. novembra 1964 v Ljubljani, na prvi osnutek resolucije o financiranju graditve stanovanj. Na skupščini so ugotovili, da med letom opravljene priprave za reformo še niso pomagale razčistiti načelnih vprašanj naše stanovanjske politike.

Osnovne pripombe se nanašajo predvsem na to:

— da pri sestavi osnutka resolucije niso sodelovali vsi zainteresirani faktorji in zato resolucija ne upošteva pomembnih izkušenj;

— da niso sestavljene materialne bilance in zato je zelo ogrožen predvideni obseg graditve stanovanj;

— da je osnutek resolucije v odnosu na sistem gradnje stanovanj neodrejen in zato zelo aktualizira ponovno dilemo: na eni strani liberalizacije graditve vasi, na drugi pa industrializacije;

— v predlogih je delno urejeno kreditiranje graditeljev stanovanj, (kontinuiteta ponudbe), premalo pa je obdelano vprašanje, kako zagotoviti kontinuiteto povpraševanja (sredstva za nakup stanovanj);

— decentralizacija sredstev stanovanjskega prispevka na podjetja — ki je v osnovi pozitivna — ne ureja izredno perečega problema neenakosti pogojev za preskrbo stanovanj za družbene službe, nizko akumulativna podjetja itd.;

— sistem družbene intervencije v stanovanjskem gospodarstvu v predlogih ni v celoti obdelan; tako ostajajo ne-

opredeljeni nekateri bistveni elementi naše stanovanjske politike;

— osnutek resolucije v pogledu materialne osnove stanovanjskega gospodarstva ni opredeljen;

— končno niso v predlogih ustrezno obdelana vprašanja nujne prehodne dobe in prehodnih ukrepov, ki naj zagotovijo, da ne bodo izgubili pomena pozitivni dosežki v okviru sedanjega sistema.

Dosedanja javna razprava še ni dovolj prepričljivo osvetlila in dokumentirala vprašanja, do katere meje je v naših razmerah stanovanje lahko »klasično« tržno blago.

V članku obravnavam probleme stanovanja in delitve dohodka zato, da bi prispeval k poglobljenemu proučevanju tega pomembnega družbenoekonomskega problema.

Spričo dinamičnosti našega gospodarskega razvoja imajo seveda kvantitativni računi v tem članku zelo omejeno vrednost, ker pa ponazarjajo naše ekonomske razmere, so bili vendarle nujno potrebni. Pri tem pripominjam, da je namen nekaterih predlogov intervencijskih ukrepov v članku le-ta, da bi pripomogli k razumevanju stvari. Določitev elementov sistema pa seveda presega okvir članka in zahteva posebno temeljito proučevanje.

Opredelitev funkcije stanovanja

Obravnava naše teme zahteva, da bolj kompleksno analiziramo pojem stanovanja in njegove funkcije. Videli bomo, da nam bo to zelo olajšalo pojasniti nekatera načelna vprašanja.

»Stanovanje je prvi pogoj, da družina lahko nastane in živi; je prostor dnevne rekreacije ter pogoj za enostavno in razširjeno reprodukcijo človeka sploh.«¹

Stanovanje rabi človeku za opravljanje številnih nujno potrebnih funkcij; za bivanje, spanje, prehrano, počitek, zabavo: za vzgojo odraslih (tj. proizvajalcev) in vzgojo otrok; stanovanje daje človeku občutek varnosti, mu zagotavlja higieno, udobnost, intimnost itd.

Stanovanje je potemtakem brezpogojno *nujna* potrošna dobrina.

Značilnost stanovanja kot potrošne dobrine je v tem, da je to skoraj povsod najdražje blago, ki si ga mora člo-

¹ Materiali študije Gradbenega centra Slovenije: »Vpliv stanovanja na produktivnost«.

vek (oz. družina) v življenju kupiti oziroma si ga pri-skrbeti. Stanovanje je torej, gledano kot tržno blago, po vrednosti najdražja dobrina. Njegova nadaljnja značilnost je, da je zelo dolgoročna dobrina, ki jo lahko uporabljata vsaj dve generaciji.

Stanovanje ni luksuz, temveč nujen element človekovega življenjskega standarda.

Spričo vseh teh posebnosti stanovanja ne moremo pri-merjati z drugim potrošnim blagom; niti s prehrano in oble-ko niti z luksuznimi predmeti dolgoročne potrošnje (avto-mobil, televizor).

Ker je torej stanovanje specifična potrošna dobrina, je logično, da je kot tako podvrženo specifičnim ekonomskim zakonitostim.

Te zakonitosti so predvsem:

- da je trg stanovanj zelo omejen in izmaličen,
- da je večina potrošnikov stanovanj sposobna odpla-čevati stanovanje le v obrokih (anuitete, najemnina!),
- da so stanovanjske potrebe v današnjih razmerah skoraj vselej večje od ponudbe,
- da so možnosti, da bi potrošnik stanovanja vplival na graditev in ceno stanovanj, razmeroma majhne,
- da zahteva zdravo stanovanjsko gospodarstvo »nor-malno« razmerje med ceno stanovanja in dohodki občanov.

Če razpravljamo o problemih stanovanja, moramo vse-kakor poznati te zakonitosti; objektivno jih namreč ne mo-remo spremeniti. Stanovanjska politika bo lahko uspešna le tedaj, če bo te zakonitosti upoštevala.

Ekonomski odnosi na stanovanjskem področju

Celo v razvitih deželah, kjer so denimo, odnosi na trgu stanovanj normalni, imajo v tem velike težave, ker se »sta-novanje po meri« in »stanovanje po materialnih možnostih« ne izenačujeta.

Stanovanje po meri označimo praviloma kot takšno, ki po svoji velikosti in funkcionalnosti ustreza osnovnim potre-bam družine določene velikosti in strukture. Tej potrebi ustrezajo tako imenovana standardna stanovanja raznih ve-likosti npr. za 4, 5, 6 ležišč.

Stanovanje, ki ga dimenzionira njegova cena oziroma interesentova finančna sposobnost, je pa v bistvu nekaj dru-gega. Primer: šest članska družina z nizkimi dohodki zmore

le stroške za eno in pol sobno stanovanje, čeravno potrebuje najmanj trisobno. V tem primeru govorimo o stanovanju po materialnih možnostih.

Idealno bi bilo, če bi se oba pojma izenačevala, toda takšnega stanja še nikjer niso dosegli.

Zato so na Zahodu uveljavili najrazličnejše dobro proučene sisteme družbene intervencije, katerih namen je z družbeno pomočjo olajšati družinam z nizkimi dohodki, da dobe stanovanja.

Težina stanovanjskega problema pri nas pa je predvsem v tem, da so nastala na tem področju izredno ostra ekonomska nesorazmerja, ki so popolnoma zavrla normalno funkcioniranje te dejavnosti.

Najznačilnejša nesorazmerja so:

— *med cenami stanovanj in osebnimi oziroma družinskimi dohodki.*

V stanovanjskem gospodarstvu se kot zelo važen in značilen uporablja podatek, koliko povprečnih letnih dohodkov pride na povprečno ceno stanovanja.

Ekonomska komisija OZN uporablja pri tem v svojih poročilih podatke o zaslužkih posameznikov in bomo zato tudi mi osebne dohodke upoštevali kot merilo. Ko bomo analizirali pogoje za razreševanje tega problema, bomo po našem mnenju ravnali pravilno, če bomo upoštevali družinske dohodke!

Če vzamemo kot povprečni osebni dohodek konec drugega četrtertletja 1964 približno 44.000 din in povprečno — nizko — ceno dvosobnega stanovanja za SRS, 5.500.000 din, je to 10,3 letnih osebnih dohodkov.

Iz podatkov, povzetih po Statistical Year Book OUN za leto 1960, lahko ugotovimo, da se giblje to razmerje v razvitih deželah med 1 : 3,4—1 : 4,9. Če vzamemo kot normalno razmerje npr. 1 : 4,2, ugotovimo, da dosega pri nas razlika kar celih 245 %. To je že samo po sebi sila kritično. Toda pri graditvah *začetih* v lanskem letu, moramo že računati s ceno stanovanja, ki je za dobrih 30 % višja, tj. s približno 7 milijoni din; to pomeni nad 13 letnih osebnih dohodkov, nesorazmerje pa doseže celo 310 %!

Še veliko ostrejša pa so nesorazmerja, če upoštevamo, da je bilo npr. v naši republiki sredi leta 1964 še vedno 7,2 % zaposlenih, katerih mesečni dohodki niso presegali 20.000 din, 24,9 % zaposlenih z osebnimi dohodki od 20.000—30.000 din in 23,7 % zaposlenih z dohodki od 30.000 do 40.000 din.

Če znašajo npr. osebni dohodki mesečno 30.000 din, pomeni 3.500.000 din kot cena dvosobnega stanovanja 15,1 oziroma 7.000.000 din 19,5 letnih dohodkov.

Očitno je, da pri analizi teh vprašanj ne smemo uporabljati povprečnih vrednosti, ki nam lahko podoba o dejanskem stanju zelo popačijo.

Nesorazmerje med osebnimi dohodki in cenami stanovanj povzroča tudi več nasprotij, ki nastajajo kot posledica tega osnovnega nesorazmerja.

Spričo razmeroma nizkih osebnih dohodkov nismo mogli uveljaviti v stanovanjskem gospodarstvu niti »ravnotežnih« *stanarin*, tj. zagotoviti tej dejavnosti dohodkov, ki so potrebni za normalno poslovanje (brez dobička!). Niti pomisliti seveda nismo mogli do zdaj na »ekonomske« *stanarine*.

Tako so bile stanovanjske hiše kot osnovne ekonomske enote ob svoje upravičene in potrebne dohodke ter niso mogle opravljati nujno potrebnih vzdrževalnih del. V starih hišah marsikdaj nismo zagotovili niti 30—35 % potrebnih sredstev. Zaradi tega nam stari stanovanjski fond naglo propada. Grobi računi kažejo,² da je zaradi tega stanovanjski fond v SRS izgubil na vrednosti že kakih 49,6 milijarde dinarjev! Ta proces tudi precej paralizira naše napore pri graditvi stanovanj; stanovalci starih hiš v takšnem položaju »pritiskajo« *na nov stanovanjski fond*, kar je popolnoma razumljivo.

In končno: cene stanovanjske graditve so od leta 1959, tj. od valorizacije, narasle za dobrih 100 %.

Sistem določanja stanarin po predpisih iz leta 1959 ne upošteva premikov v cenah stanovanj, ne glede na to, kolikšne so razlike. Pravimo, da smo stanarine zakovali. Posledica tega je, da imamo zdaj mnogo primerov, da plačujejo stanovalci za povsem enaka nova stanovanja, zgrajena v času od leta 1959 do 1964, celo do 100 % višje stanarine. Da to ni malenkost, nam pokaže primerjalni izračun za dvosobno stanovanje:

Leto graditve	Cena stanovanja din	Stanarina mesečno din	% razlike
1959	2.750.000	4.120	—
1962	3.550.000	5.350	29 %
1964	5.500.000	8.250	100 %

² Glej: Osnutek perspektivnega razvoja stanovanjskega gospodarstva SRS.

Očigledno je, da vodi ta pot k diskriminaciji in grobi kršitvi sistema delitve.

Če analiziramo najemnine glede na dohodek 40.000 din mesečno, pomeni razlika 4120 din že nad 10 % prejemkov!

Vsa ta nasprotja zahtevajo, da v teh razmerah vse ukrepe kvantitativno skrbno pretehtamo in šele na podlagi takšnih analiz ocenimo njihovo realnost.

Vpliv stanovanja na realni dohodek

Stroški v zvezi z uporabo stanovanja seveda neposredno vplivajo na realni dohodek delovnih ljudi — stanovalcev.

Obremenitve družinskih proračunov v zvezi s pridobitvijo in uporabo stanovanja so zelo različne. Kolikor toliko objektivna je različna obremenitev v valoriziranih starih stanovanjih, čeprav je znano, da se tudi pri ocenjevanju stanovanj leta 1959 ni bilo mogoče izogniti individualnim in kolektivnim subjektivnim vplivom.

Za naše potrebe bomo analizirali obremenitve uporabnikov približno enakih stanovanj z vidika:

- razlik v gradbenih cenah in
- sistema preskrbe stanovanj.

a) Vpliv cene stanovanja

Obremenitve, ki jih nalaga uporaba stanovanja, so v sorazmerju z obračunsko ceno stanovanja. To velja za stanarino, za anuitete in (vsaj približno) tudi za stroške vzdrževanja. Računski primer smo sestavili za stanovanje 54 m², ki stane zdaj 5.400.000 din (100.000 din za kvadratni meter stanovanjske površine). Upoštevajoč povprečne indekse gibanja cen stanovanj v SRS v obdobju 1959—1964, bomo izračunali proporcionalne obremenitve za nosilca stanovanjske pravice ter za lastnika stanovanja (odplačevalni rok 30 let z 2 % obrestmi in 20 % lastni plog).

Pri tem smo izračunali tudi, koliko obremenjuje stanarina družinski dohodek, in sicer v odstotkih in za konstantno višino družinskega dohodka 50.000 din. (Tabela na naslednji strani zgoraj!)

Če upoštevamo, da gre za približno enakovredna stanovanja, vidimo, da sistem dosedanjih statično določenih stanarin vsekakor precej vpliva na višino realnih dohodkov.

V obdobju, ki ga obravnavamo, so znatno narasli tudi osebni dohodki. Upoštevati pa moramo, da so naraščali ne

Gibanje cen stanovanja			Indeks	Stanarina		Skupna obremenitev lastnika	
leto	m ²	stanovanje		din	% OD	din (me-sečno)	% družinskega doh.
1959	49.500	2,680.000	100	4000	8,0 %	9.570	19,2 %
1960	54.500	2,940.000	110	4400	8,8 %	10.370	20,6 %
1961	58.500	3,150.000	118	4.740	9,5 %	11.070	22,2 %
1962	68.000	3,670.000	137	5500	11,0 %	12.570	25,2 %
1963	80.000	4,320.000	162	6,500	13,0 %	14.570	28,1 %
1964	100.000	5,400.000	203	8100	16,2 %	17.670	35,3 %

glede na sistem in čas pridobivanja stanovanj. Razlike, ki smo jih izračunali, torej ostanejo, ker lahko vpliv povečanja družinskih dohodkov pri tej primerjavi izločimo.

b) Vpliv sistema pridobitve stanovanj

Analiza podatkov, ki smo jih navedli v razpredelnici v prejšnjem poglavju, že nekoliko opozarja na razlike v obremenitvah med kupcem stanovanja in nosilcem stanovanjske pravice. Razlika presega 215 %.

Koristno bo, če problem podrobneje analiziramo. Pri tem bomo spet upoštevali analizo stanovanja, ki stane 5,400.000 dinarjev. Izračunali bomo obremenitve uporabnika stanovanj za naslednje sisteme pridobitve stanovanj:

— če je uporabniku stanovanje dodeljeno brez vsakršnega lastnega pologa;

— če si je uporabnik vnaprej zagotovil stanovanjsko pravico, tako da je plačal 15 % cene stanovanja (810.000 din);

— če je uporabnik kupil stanovanje kot etažno lastnino; lastni delež 20 %, kredit 80 % za dobo 30 let in 2 % obresti.

V računih nadalje predpostavljamo, da pomeni 50 % lastnega pologa kratkoročno posojilo za dobo 4 let s 6 % obrestmi; to seveda ni popolnoma realno, toda za primerjavo ustreza. (Tabela na naslednji strani zgoraj.)

Iz pregleda je videti, da so obveznosti, izvirajoče iz stanovanja in etažnega lastništva, v primerjavi z obveznostmi, ki bremenijo uporabnika družbenega stanovanja, za celih 259 % večje. Kršitev načela delitve pa je še bolj očitna, če upoštevamo tudi naložbe podjetij iz sklada skupne porabe. Ta sredstva so namreč v bistvu tudi (kolektivni) osebni dohodki. Participacija pri tem dohodku pomeni dejansko naknadno delitev dohodka, in to merimo s splošnimi merili.

Sistem pridobitve	A	B	C
	dodeljeno stanovanje	naplačilo stan. pravice	etažno lastništvo
Cena stanovanja	5,400.000	5,400.000	5,400.000
Lastni delež		810.000	1,080.000
Kredit dolgoročni			4,320.000
Kredit kratkoročni		410.000	540.000
Stanarina	8.100	8.100	
Anuitete dolgoročne			16.100
Anuitete kratkoročne		9.850	13.000
Drugi stroški			
Skupaj	8.100	17.950	29.100
Indeks	100	222,5 %	359 %

Računsko vrednotimo sredstva iz sklada skupne porabe po povprečnih kriterijih kreditiranja družbenih investitorjev prek skladov za stanovanjsko graditev, tj. 20-letna doba z 2 % obrestmi. Zviševanje mesečnega realnega dohodka računamo kot ekvivalent za anuitetni znesek, preračunan na teh predpostavkah. Tako dobimo:

Sistem	A	B	C
Kredit podjetja	2,700.000	4,580.000	— kredit
Sklad skupne porabe	2,700.000	1,880.000	1,620.000
Mesečni dohodek	50.000	50.000	50.000
Povečanje osebnih dohodkov iz sklada SP ³	13.850	9.600	4.125 (50 %)
Skupni korigirani oseb. doh.	63.850	59.600	54.125
Obveznosti iz stanovanja	8.100	17.950	29.100
Ostanek osebnega dohodka	55.750	41.650	25.025
Indeks	223 %	166 %	100 %

Pripomba: Pri A in B gre za naložbe iz sklada, pri C pa za kredit! Zato računamo (visoko) s 50 % vrednosti, ker E-lastnik sredstva vrača!

³ SP = sklad skupne porabe.

Izračun pokaže, da smo s sistemom pridobitve stanovanj dejansko vplivali v primeru A na 125 % povišanje osebnega dohodka.

Te ugotovitve seveda dokazujejo, da pri tem zelo pomembnem vprašanju nikakor nismo našli izhoda, ki bi bil spodbuden z vidika produktivnosti dela.

Zavedam se, da prinaša takšen način obravnavanja dohodkov nekatere nove poglede na probleme delitve. Brez dvoma problema nismo kompleksno proučili. Vendar drži, da gre vsekakor za groba nesorazmerja, ki niso, če nič drugega, objektivno z ničemer utemeljena in dokumentirana.

Problem stanovanja po meri

Pogosto slišimo v razpravah mnenja, da moramo naš sistem pridobivanja stanovanj zasnovati tako, da bo omogočil vsakemu prizadetemu, da z objektivnimi pogoji dobi stanovanje, ki bo ustrezalo njegovim potrebam in možnostim. V naših razmerah je takšna zahteva nerealna, ker je spričo sedanjih nesorazmerij prepad med potrebami in realnimi možnostmi glede stanovanj prevelik.

Poglejmo zdaj običajne kreditne pogoje: odplačilo v 30-tih letih in 2 % obresti in izračunajmo, kolikšne skupne obveznosti še lahko prenese štiričlanska družina s 50.000 din in družina s 100.000 din mesečnega dohodka. Če upoštevamo v obeh primerih kot maksimalno možnost 15 % dohodka, pomeni to v prvem primeru 7500 din na mesec, v drugem pa 15.000 din. Če upoštevamo tako imenovane ravnotežne stanarine, dobimo:

za družinski dohodek 50.000 din ceno stanovanja 3,135.000 din in približno 31 m² površine;

za družinski dohodek 100.000 din ceno stanovanja 6,250.000 din in približno 62 m² površine.

Če upoštevamo pri manjšem stanovanju tudi to, da utegne biti oprema nekoliko skromnejša, je cena še vedno realna (ker so majhna stanovanja povprečno za 15–20 % dražja!).

Družbeno ekonomsko gledano, načelo stanovanja po meri v naših razmerah ni sprejemljivo. Če bi ga uveljavili, bi imelo to za družbo zelo negativne posledice, ker velikost stanja ni poljubna količina, temveč kot minimum dimenzionirana glede na število članov družine.

V zvezi s tem se mi zdi zelo pomembna ugotovitev tovarišice Vide Tomšičeve na plenumu SZDL in ZSS dne

26. oktobra lani, »da načelo delitve po delu ne upošteva potrebe otrok.«⁴

Stanovanje pa ni problem samega proizvajalca, temveč izrazito problem *družine kot celote*. Otroci namreč ne morejo vplivati na družbeno produktivnost, dokler se ne vključijo v produktivno delo.

Če bi ne upoštevali tako imenovanega higiensko-zdravstvenega minimuma, bi to pomenilo vsekakor grobo kršitev humanih družbenih načel, predvsem glede otrok;

— to bi destimuliralo stanovanjske interesente z nižjimi dohodki,

— bilo bi »voda na mlin« težnji, da bi gradili skrajno pomanjkljive provizorije, težnji po diferenciaciji in segregaciji naselij, razmahnila bi se črna graditev ipd.

Očitno je, da moramo iskati ustrežnejša pota.

Ocena realnih maksimalnih obremenitev v zvezi s stanovanjem

Če proučujemo naš problem, pridemo do vprašanja, kolikšne finančne obremenitve normalno zmore interesent oziroma družina v zvezi z uporabo stanovanja. Vprašanje je sila delikatno in pomembno. Natančen odgovor na to bi zahteval podrobno proučitev življenjskih stroškov oziroma določitev tako imenovanega življenjskega minimuma. Proučevanje tega presega okvir naše razprave. Zato se bomo naslonili na kolikor toliko realne ocene. Drugje po svetu računajo, da stroški v zvezi s stanovanjem (stanarino) ne smejo presegati približno 15 % osebnih dohodkov. Pri nas smo primorani k ostrejšim kriterijem ter bomo zato računali kar z družinskimi dohodki, ker so precej višji.

Podrobnejša proučevanja kažejo tudi, da je računanje s povprečno stopnjo obremenitev za kategorije družin z nizkimi dohodki neustrezno. To nam pokaže analiza strukture potrošnje družin z različnimi osebnimi dohodki, ki jo je sestavil tov. Baltič⁵ in ki nazorno kaže, da npr.: pri osebnih dohodkih do 40.000 din ni nobenih »notranjih rezerv« za dodatne stroške za stanarino. Če odštejemo stroške za kurjavo in razsvetljavo, vidimo, da smemo računati pri teh dohodkih za stanarino največ kakih 7 % osebnih dohodkov.

⁴ Glej »Delo«, 27. 10. 1964: Komuna in šolstvo, referat tovarišice Vide Tomšič.

⁵ Verbič A.: O standardu in narodnem dohodku. Teorija in praksa 4/64, stran 499.

Analogno temu pa zmorejo družine z visokimi osebnimi dohodki 100.000 do 120.000 din mesečno razmeroma visoke obremenitve 20 do 25 % osebnih dohodkov ali pa tudi več.

Na grafikonu G-5 smo hoteli pokazati razliko med obremenitvami stanovanj ob upoštevanju sedanjih cen stanovanj ter med realnimi finančnimi možnostmi, upošteva je pri tem kategorije različnih družinskih dohodkov. Vrednosti na abscisi pomenijo mesečne osebne dohodke, na ordinati pa pomenijo izračuni % obremenitve osebnega dohodka iz naslova stanovanja. (Glej grafikon na strani 43.)

Zgornje krivulje kažejo % zajemanja mesečnega družinskega dohodka za 3 stanovanja različnih vrednosti, in sicer ločeno:

— za najemnika stanovanja (upoštevana je ravnotežna najemnina),

— za lastnika stanovanja (upoštevane so anuitete za dobo 60 let z 2 % obrestmi ter stroški vzdrževanja).

Risba kaže, da potekajo krivulje strmo padajoč od leve proti desni. Kot primer navajamo, da zajema najemnina 13.000 din pri družini s 40.000 din približno 32 % družinskih dohodkov, pri družini s 120.000 din pa samo 10,8 %.

V spodnjem delu je vrisana močnejše tako imenovana črta obveznosti po ekonomskih možnostih. Izračunana je po kriterijih, kot smo jih obrazložili. Ta črta se nasprotno od leve proti desni *dviga*.

Izhodišče za določitev te črte so realne materialne možnosti družin z različnimi dohodki. Za družino z dohodki 70.000 din je računano, da zmore obveznosti iz naslova stanovanja do višine 14 % družinskih dohodkov mesečno 9800 dinarjev.

Upošteva je to črto normalnih obveznosti, dobimo sledeče zanimive podatke: (glej tabelo na strani 44 zgoraj).

Ta pregled jasno kaže, da družine z nizkimi dohodki ne morejo samostojno razreševati problema stanovanja in da moramo v naši stanovanjski politiki s tem računati. Ta, čeprav zelo poenostavljeni račun dokazuje, da gesla »stanovanja po materialnih možnostih« ne moremo uveljaviti.

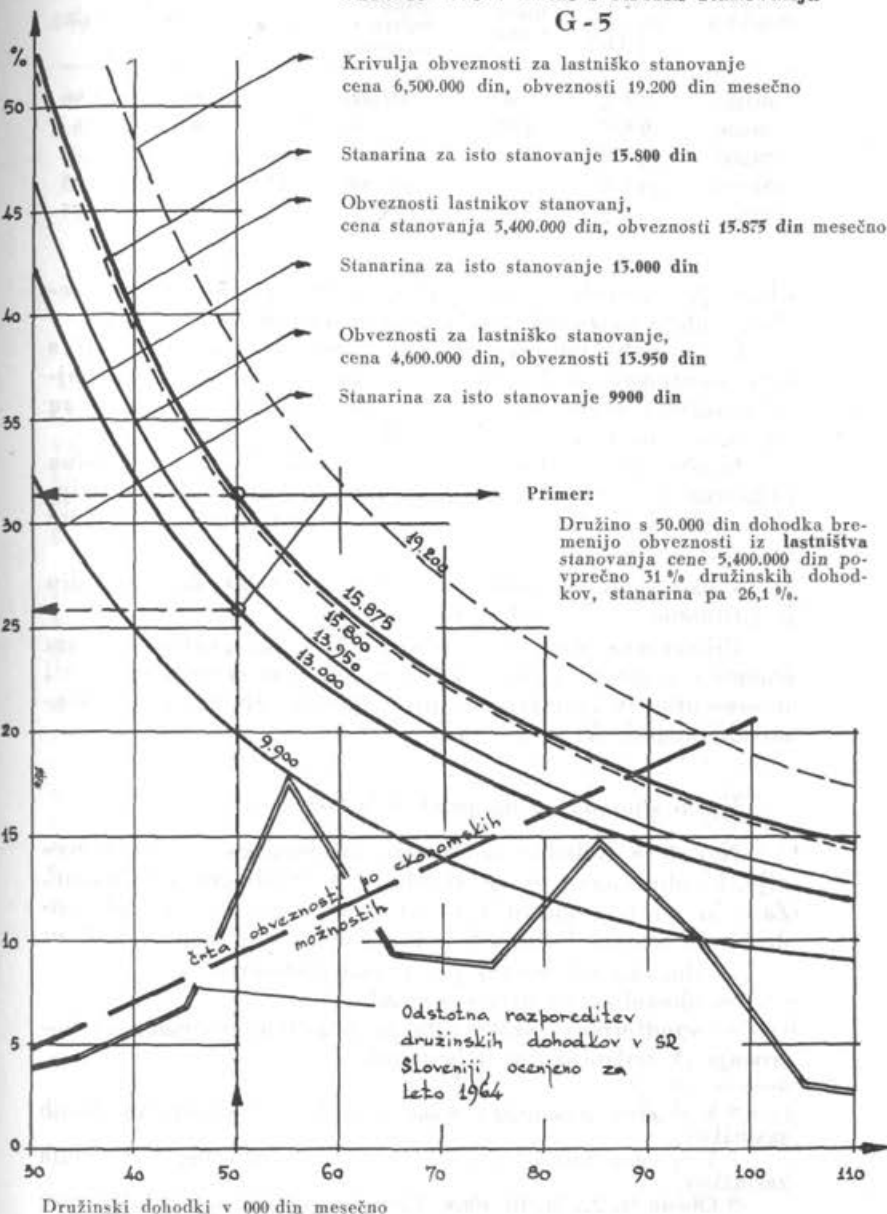
Razpredelnica nadalje kaže, da nam podatki o povprečnih dohodkih in povprečni ceni stanovanja ne dajo nobenih zanesljivih osnov za oceno normalnega stanja.

Čeprav smo v naših računih upoštevali za lastniško stanovanje izredno ugodne pogoje (rok 60 let, 2 % obresti) so obremenitve lastnikov stanovanj večje od obremenjenosti no-

Odstotek
družinskih
dohodkov

Odstotni delež razporeditve družin za razna območja družinskega dohodka in v % tega dohodka izražene mesečne obremenitve v zvezi s stroški stanovanja

G - 5

Družinski dohodek	Normalne obveznosti v % DD	Mesečne obveznosti v din	Ekvivalentna cena stanovanja			
			stanovanje v najemu	x ⁶	lastniško stanovanje	y ⁷
40.000	7,0 %	2.800	1,160.000	2,4	940.000	1,96
50.000	9,5 %	4.750	1,960.000	3,25	1,560.000	2,6
70.000	14,0 %	9.800	4,050.000	4,80	3,250.000	3,85
100.000	20,5 %	20.500	8,500.000	7,05	6,800.000	5,65
120.000	25,0 %	25.000	10,400.000	7,25	8,300.000	5,75

silcev stanovanjske pravice. Družine z nizkimi dohodki realno nimajo možnosti, da bi postale lastnik stanovanja.

Če si ogledamo na grafikonu sečišča naših krivulj s črto obveznosti po ekonomskih možnostih, vidimo, da je najnižje sečišče pri družinskih dohodkih 70.000 din, in to za najemno stanovanje, ki stane 4,600.000 din.

Končno je na grafikonu spodaj (z dvojno črto) vrisana približna razvrstitev družin v SRS po kategorijah družinskih dohodkov. Pri tem prikazu so upoštevani strukturni odstotki npr.:

v kategoriji družinskih dohodkov od 50.000 do 60.000 din je približno 17,6 % vseh družin.

Primerjava vseh treh pokazateljev na grafikonu nam omogoča razmeroma nazoren pregled materialnih možnosti interesentov in opozarja na probleme, ki jih moramo v stanovanjski politiki upoštevati.

Vpliv stanovanja na produktivnost dela

Nekatere izsledke iz študija gradbenega centra Slovenije, ki obravnava to vprašanje, sem že objavil v Občanu⁸. Zato bi na tem mestu tega vprašanja ne obravnavali podrobneje, temveč bi našteali le poglobitve, najvažnejše vplive:

- dnevna rekreacija proizvajalca-stanovalca,
- ohranitev in utrjevanje zdravja,
- spodbujanje zanimanja za pozitivno spremembo potrošnje (k dolgoročnim dobrinam),

⁶ X = cena najemnega stanovanja kot mnogokratnik letnih zaslužkov.

⁷ Y = cena lastniškega stanovanja kot mnogokratnik letnih zaslužkov.

⁸ Občan št. 22, 31. 10. 1964: Vpliv stanovanja na produktivnost.

- povečanje potreb v kvalitetnem stanovanju,
- pogoj družbenega angažiranja in afirmiranja,
- stabilizacija na delovnem mestu in v okolju, kar vse zelo pozitivno vpliva na neposredno produktivnost delavca.

Dolgoročnejši vplivi pa so predvsem:

- osnovanje družine,
- enostavna in razširjena reprodukcija delovne sile,
- zdravje in vzgoja otrok,
- sprememba miselnosti,
- sprememba življenjskega koncepta,
- podaljšanje življenjske dobe.

Razširjeno stanovanje — naselje pa vpliva dalje:

- na povečano zaposlovanje žensk,
- na povečanje produktivnosti žensk.

Najvažnejša pa je ugotovitev (ekspertov tehnične pomoči OZN), da obstaja med stanjem infrastrukture in splošno ravniyo gospodarskega razvoja popolnoma določena korelacija. Dobesedno ugotavljajo: »Ni se še zgodilo, da bi raven gospodarskega razvoja kake dežele presegla stopnjo, ki je pogojena s stanjem infrastrukture.« (Vir 1.)

Najvažnejši del infrastrukture pa so ravno stanovanjski fondi. Zaradi tega je treba presoјati razvoj gospodarstva in večanje produktivnosti dela v tesni zvezi predvsem tudi z graditvijo stanovanj, posebno če upoštevamo obseg potreb.

Omenili smo že, da uporabljata stanovanje po navadi dve generaciji. Pomen stanovanja za produktivnost dela in razvoj gospodarstva, gledano kratkoročno in dolgoročno, je vsekakor tolikšen, da lahko obravnavanje problema stanovanja v celoti izločimo s področja »sociale« in da v praktični stanovanjski politiki ukrepamo prvenstveno z vidika *dolgoročnejših ekonomskih ciljev*. Gledano iz tega zornega kota se nakazujejo razne realne odločitve.

Amortizacijska in anuitetna doba

V dosedANJI praksi naše stanovanjske politike smo pogosto uveljavili pretirane razlike v materialnih pogojih med lastnikom stanovanja in uporabnikom družbenega stanovanja. Te razlike so znašale od 200—400 % in tudi več, nastale so pa zato, ker plačujejo npr.: stanovalci v valoriziranih stanovanjih le majhen del amortizacije, preračunane na dobo 100 let, nasprotno pa morajo lastniki stanovanj vrniti posojila za graditev v 15—25 letih, izjemoma v 35—40 letih.

V razpravah v zvezi s stanovanjsko reformo je bilo dostikrat slišati predloge, naj bi se amuitetna in amortizacijska doba izenačili, da bi se obremenitve nosilcev stanovanjske pravice in lastnikov stanovanj čimbolj uskladile.

Takšno stališče je neprincipialno: amortizacija se mora nujno računati po stvarni ekonomski dobi trajanja hiše, odplačevanje kreditov pa sodi na torišče finančne politike. Na drugi strani pa je stanovanjska lastnina ekonomsko gledano nekaj povsem drugega kot razpolaganje s stanovanjsko pravico. V dobi razmeroma naglih inflatornih gibanj je lastnik stanovanja nedvomno ekonomsko vsako leto na boljšem itd. Izrazit primer za to so lastniki stanovanj, ki so jih gradili takoj po vojni (na osnovi posebnih olajšav). Zdaj so obveznosti teh lastnikov dostikrat znatno nižje, kot znaša že tako nizka stanarina v valoriziranem starem fondu.

V naših izračunih smo računali z amortizacijsko dobo 80 let — iz dveh razlogov:

— ker to ustreza realni ekonomski dobi za standardne stanovanjske hiše (vpliv naglega razvoja mest, rekonstrukcij itd.)

— ker nad 80 let stare hiše spričo zastarevanja finančno ne morejo več plačevati amortizacije.

Pri računanju obremenitev v zvezi z lastniškimi stanovanji smo v grafikonu G - 5 računali odplačilni rok 60 let. To je seveda nerealno, saj presega tak rok za 50 % delovno dobo človeka.

Takšne pogoje smo vzeli v račun z namenom, da bi ugotovili, koliko je sploh možno obveznosti iz lastniških stanovanj prilagoditi možnostim družin z nizkimi družinskimi dohodki. Primeri na grafikonu kažejo, da to celo ob tako ugodni predpostavki ni možno.

Pri drugih izračunih smo upoštevali kot maksimalno odplačilno dobo 40 let, kar je po našem mnenju že skrajna ekonomska meja.

Stanovanje po minimalnih potrebah

Naše uvodno razglabljanje je osvetlilo družbeno in ekonomsko vlogo stanovanja. Na drugi strani so nam nekateri konkretni računi obveznosti, ki jih nalaga stanovanje, računi, pri katerih smo diferencirali realne materialne možnosti družine z različnimi dohodki, pokazali, da pri nas še ni realnih pogojev za dosledno ekonomizacijo stanovanjskega gospodarstva ter da bo to vsekakor dolgotrajen proces.

Naša analiza odgovarja tudi na vprašanje, ki ga pri nas večkrat upravičeno zastavljamo: kaj sili vlade razvitih zahodnih dežel, da ravno pri urejanju stanovanjskih vprašanj ne uveljavljajo dosledno zakona ponudbe in povpraševanja?

Politika družbene intervencije je rezultat upoštevanja specifičnosti stanovanja kot tržnega blaga in upoštevanja pomena, ki ga ima stanovanje za gospodarski razvoj. Razen tega je seveda stanovanje povsod eno izmed primarnih političnih vprašanj.

V naših razmerah, kjer vidimo še mnogo bolj ostra ekonomska nesorazmerja, bo treba — kar je popolnoma razumljivo — družbeno intervencijo na tem področju še toliko bolj proučiti, da bo res učinkovita in uspešna.

Menim, da moramo glede stanovanj uveljavljati postopno, v okviru naših realnih možnosti, načelo »stanovanja po minimalnih potrebah«.

Naj spet navedemo ugotovitev tovarišice Vide Tomšič iz že omenjenega referata (ugotovitev se nanaša na družbene službe, op. R. F.). »Čeprav nastopajo fondi zanje v zvezi z delom, pa je jasno, da bomo trošili mnoge od njih povsem ali pa vsaj deloma po potrebah«. (Delo, 28. 10. 1964.) Ta ugotovitev se nanaša predvsem na tako imenovane solidarne fonde, socialno varstvo, zdravstvo itd.

Naša skupna družbena težnja je, da bi stanovanje v čim večji meri veljalo za tržno blago. Tako bo npr.: perspektivno v določeni meri možna konkurenca industrijskih graditeljev stanovanj; interesent bo lahko z dodatnimi lastnimi vlaganji vplival na stopnjo opremljenosti stanovanja; v določeni meri bo možno s sistemom pogodbenih (elastičnih) stanarin uveljaviti spremljanje gibanja cen in tudi druge ekonomske elemente (vpliv racionalnega gospodarjenja, vpliv položaja stanovanjskega objekta in stanovanja itd.).

Brez dvoma si je treba prizadevati, da bi s pričakovano reformo sprostili proces, ki bi spodbudno deloval v to smer. Toda če pri tem ne bomo upoštevali naših realnih materialnih okvirov, naša prizadevanja ne bodo rodila uspeha.

Bilo bi pa tudi prav tako nerealno, če bi se naša družba deklarativno izjavila za drugo skrajnost, (zagotoviti stanovanja vsem po potrebah). Za takšno zagotovitev prav tako ni realne materialne osnove.

Družbenoekonomski razlogi, o katerih smo razpravljali, pa upravičujejo uveljavljanje načela stanovanja po *minimalnih potrebah* v naši praktični stanovanjski politiki.

Pri tem moramo pojasniti:

— stanovanje minimalnih potreb bi moralo ustrezati glede površine potrebam, kakršne ima družina glede na število družinskih članov, in takšnemu standardu opremljenosti, ki zadovoljuje osnovne higiensko-zdravstvene pogoje;

— omenjeno načelo ne pomeni deklaracije fiksne družbene obveznosti, temveč obojestransko oziroma tristransko obveznost: pravica do pomoči za takšno stanovanje ni avtomatična, temveč pripada le tistim, ki tudi sami izpričajo potrebno iniciativo in pripravljenost glede vplačila deleža, prevzema obveznosti itd. To načelo bi precej prispevalo k logični selekciji interesentov, s tem pa tudi k svoji uresničitvi.

Nalogo bo morda lažje izpolniti, če bomo k temu pritegnili vse tri prizadete partnerje; interesenta, delovno organizacijo in sklad oziroma banko.

— pogoji financiranja stanovanj po minimalnih potrebah bi morali biti takšni, da bi jih interesentova družina lahko izpolnjevala. Razliko bi morala družba (podjetja, banka kriti s premijami, ki bi upoštevale število otrok in višino družinskega dohodka.

Pregled materialnih razmerij je prikazan v razpredelnici na strani 16 v že omenjenem članku v Občanu. Ta razpredelnica nam kaže, da ostaja celo pri 60-letnem odplačilnem roku, pri stanovanju s 54 m², ki velja 5,400.000 din, nepokrito:

pri družini s 40.000 din družinskih dohodkov 1,970.000 din
pri družini s 50.000 din družinskih dohodkov 915.000 din.

Pri tem je seveda treba premisliti, ali so tako dolgi odplačilni roki sploh smiselni, saj presegajo za celih 50 % normalno proizvajalčevo delovno dobo.

Analiza materialnih razmerij kaže, da moramo problem stanovanja po minimalnih potrebah obravnavati ločeno za:

- najemna, tj. *družbena* stanovanja in
- lastniška oziroma *zasebna* stanovanja.

Realno gledano (kolikor se zavestno odločimo za to, da ne bomo skrbeli zgolj za »strehe nad glavo«) prihaja za večino družin z nizkimi dohodki v poštev le družbeno, najemniško stanovanje. Interesent bi tu lahko vnaprej plačal *stanovanjsko pravico* v mesečnih obrokih, določeni čas pa bi lahko užival še regres v obveznosti najemnine. Pravico do regresa bi bilo mogoče priznati za določeni čas, dotlej, da se zaposlijo otroci ali podobno.

Pogoji za naplačila in za stanarino bi morali biti takšni, da bi npr.: mesečne obveznosti ne obremenjevale družinskih dohodkov za več kot 15 %.

Čeprav bi bilo realno, da bi pri računanju ugodnosti upoštevali normalne črte obveznosti zarisane na grafikonu G-5, menimo, da bo treba pogoje vendarle precej zaostriiti.

Pri družini z dohodki 50.000 din, znaša maksimalna mesečna obveznost 15 % 7500 din; na istem grafikonu dobimo za stanovanje, ki velja 4.600.000 din najemnino 9900 din.

Regres bi znašal pri družini z dvema nedoraslima otrokoma 2400 din mesečno. (Sistem regresov na najemnine je v svetu močno razširjen. Gre seveda za izdelan sistem, ki se v njegove podrobnosti tu ne moremo spuščati. Višina regresa je po navadi določena glede na to, kolikšen je dohodek na družinskega člana!)

V odnosu do *lastnikov stanovanj* oziroma individualnih graditeljev je določitev kreditnih in drugih pogojev predvsem odvisna od načelnih stališč naše stanovanjske politike in naših hotenj. Z vidika varčevanja z družbenimi sredstvi je videti najbolj umestno uveljavljanje normalnih ekonomskih pogojev. Če predpostavimo skrbno organizirano družbeno pomoč pri pridobivanju stanovanj za družine z nizkimi dohodki, lahko sklepamo, da bodo za individualno graditev zainteresirani predvsem interesi z večjimi dohodki. Verjetno bi bile tudi tu na mestu olajšave za družine z večjim številom otrok.

Načelo stanovanja po minimalnih potrebah bi se tu uveljavilo v limitiranju družbenih sredstev za graditev tako imenovanega standardnega stanovanja z normalno stopnjo opremljenosti. Vse stroške za morebitno dodatno opremo in boljšo izvedbo pa bi plačal interesent sam. S tem ukrepom bi precej pripomogli k večji skromnosti v graditvi stanovanj.

Če vzamemo isto ceno za stanovanje, namreč 5.400.000 din, če upoštevamo lasten plog 20 % od stanovanja, tj. kredit v višini 4320 din, dobimo tele vrednosti:

Družinski dohodek mesečno	Maks. obvez. v %	Min. obvez. y din	Stroški za vzdrž. din	Maks. anuitete din	Potre- ben odplač. rok-let-% obresti	Po- trebna premija milij. din
50.000	15	7.500	1200	6.300	40 - 1 %	1840
60.000	20	12.000	1200	10.800	40 - 1 %	—
70.000	25	17.500	1200	16.300	25 - 1 %	—

Če se omejimo pri vrednosti stanovanja na minimalni standard, tj. na ceno 4.600.000 din, je za družino s 50.000 din pri istih mesečnih obveznostih potrebna premija v višini 1160 mil. dinarjev, tj. cca 25 % celotne vrednosti stanovanja.

Če bi premije omejili samo na:

- stanovanja minimalnega standarda in
- na maksim. 25 % vrednosti stanovanja, bi dobili razmeroma objektivna merila za našo politiko do stanovanjskih interesentov. Tudi glede sistema premij za stanovanjsko graditev se tukaj ne moremo spuščati v podrobnosti.

Morda bi bila še boljša alternativa ta, da bi premijo priznali kot določen prispevek za odplačevanje normalnih anuitet, in to samo za določeno dobo (tako kot pri regresu).

Seveda moramo pri določanju pogojev za stanarine, tj. za regrese in pri premijah za lastnike stanovanja skrbno pretehtati medsebojna razmerja obveznosti. Pri teh bi bilo po mojem mnenju najprilavneje, če bi se ravnali predvsem po ekonomskih kriterijih. To pa zahteva, da proučimo celo vrsto vprašanj:

- vidik dolgoročnih naložb, tj. amortizacijo in anuitetni pogoji,
- vidik komunalnega urejanja pri gradnji blokov oziroma družinskih hišic,
- vidik vzdrževanja v gosto zazidanem in manj strnjem naselju itd.

Pogoji, kakršne smo uporabili pri naših računih, naj bi predvsem pojasnili pojem stanovanja po minimalnih potrebah. Pravica do regresa pri stanarini in do premije pri nakupu stanovanja naj bi bila vezana na stanovanje minimalnega standarda z normalno kapaciteto, ki jo določa število družinskih članov.

Razlogov, ki govorijo v prid delni uporabi načela delitve po potrebah, ni treba ponavljati. Za takšno politiko glede stanovanja so se odločili v večini evropskih držav. Bob Frommes je v svojem referatu »Stanovanje in mesto dom ljudi«⁹ zapisal: »Stanovanjska politika države ne more biti v tem, da zgradi maksimalno število stanovanj, niti v tem, da daje prednost eni ali drugi stanovanjski obliki, temveč predvsem v tem, da zagotovi vsaki družini dejansko in finančno možnost, da lahko dobi in razpolaga s stanovanjem, ki je primerno njeni velikosti in njenim potrebam...«

Naša družba dejansko tega še ne more zagotoviti. Menim, da bi načela, za katera se zavzemam, vendarle že na zelo

⁹ Sonderdruck aus Bauwirtschaft: 12/58 in 1/59.

širokem torišču večini naših stanovanjskih interesentov odprla perspektivo, da bodo dobili stanovanje.

Stanovanja po minimalnih potrebah imajo še to veliko prednost, da se organsko vključujejo v koncentrirana naselja z mešano, zdravo strukturo, kot nasprotje teženj po segregaciji.

Gledano v sklopu drugih ukrepov, ki jih moramo storiti v naši stanovanjski politiki, menim, da predlagani okviri tudi ne bi presegali naših realnih *materialnih možnosti*.

Odprta vprašanja

Naše razglabljanje je vsekakor načelo več zanimivih načelnih vprašanj, ki zahtevajo, da jih podrobno proučimo. Pri tem gre predvsem za naslednje:

— ali je pravilno, da pojem dohodka razširimo na stanovanje,

— do katere meje je stanovanje lahko že zdaj potrošno blago in kje so meje kratkoročne in dolgoročne ekonomike,

— ali se sistem družbene intervencije, ki bi po tem predlogu deloval le na »kritičnih točkah«, lahko vključi v naš gospodarski sistem,

— kdaj in do katere meje je upravičeno in utemeljeno kršiti načelo delitve po delu itd.

Na vprašanja ne bom odgovoril, o njih je treba razpravljati, predloge same pa bom podkrepil še z nekaterimi utemeljitvami.

Na razpolago imamo dva zelo pomembna dokumenta ekonomske komisije OZN za Evropo: že omenjeno poročilo s seminarja v Pragi ter knjigo »Trije aspekti gradbene cene stanovanja«, ki so jo prevedli v zveznem zavodu za urbanizem. Oba dokumenta sta dragocena in dajeta svetovni prežez problematike stanovanja in industrializacije stanovanjske graditve.

Iz obeh dokumentov je videti:

— da je stanovanje potrošno blago v omejenem obsegu in da vse države učinkovito pomagajo malemu človeku, da bi si priskrbel stanovanje;

— da stanovanje v vzhodnih državah istovetijo delno ali v celoti z družbenimi službami (zdravstvom, šolstvom) in da je opaziti na Zahodu proces čedalje večje vloge državne ali javne intervencije pri pridobivanju stanovanj, in sicer s posredno ali neposredno pomočjo uporabnika stanovanja.

O gospodarnosti predlogov, ki sem jih navedel, še tole:

— sistem ravnotežne stanarine zagotavlja normalne pogoje stanovanjskega gospodarstva in vnaša s tem v to dejavnost osnovne elemente ekonomizacije in gospodarjenja;

— sistem se zavzema za varčevanje z družbenimi sredstvi tj. za limitiranje sredstev za stanovanja minimalnega in povprečnega standarda; stroški za dražje izvedbe bremenijo v celoti uporabnika;

— intervencijski ukrepi pri stanarini in pri financiranju graditve so različni. Praksa kaže, da prihranimo z intervencijo na kritičnih točkah kakih 60—70 % sredstev v primerjavi s sistemom splošne (pavšalne) intervencije!

— pogoji glede stanarin in graditve so v bistvu objektivni za vse, ki zmorejo normalne obveznosti (enaka višina družbenih naložb, enaki kreditni pogoji). Interesent, ki računa na posebno pomoč družbe, pa se mora zadovoljiti s stanovanjem minimalnega standarda ustrezne zmogljivosti. Gre za kršitev načela delitve le v primerih, ki so objektivno v celoti upravičeni.

Očitki, da so predlogi z vidika produktivnosti dela destimulativni, po mojem mnenju niso utemeljeni. Že dosedanja javna razprava o teh problemih¹⁰ dokazuje, da moramo stanovanjsko politiko usmerjati z izrednim poslušom in kar se da realno.

Pogoji, ki jih postavljamo v zvezi s pridobitvijo stanovanja, lahko produktivnost:

— *stimulirajo*, če so realno dimenzionirani, če so sprejemljivi za večino družin oziroma interesentov;

— *destimulirajo*, če jih postavimo tako, da so za precejšen del interesov nesprejemljivi ter jim ne obetajo, da bi mogli dobiti stanovanje.

Kako pomembno je to vprašanje, nam kaže že samo to, koliko so bili naši ljudje že doslej pripravljeni žrtvovati, da bi dobili stanovanje oziroma sezidali hiše. Bistvo problema je torej v tem, da z ukrepi naše stanovanjske politike spodbudimo vse vzvode, ki lahko kar največ pripomorejo k ureditvi problema naše infrastrukture, in s tem neposredno in posredno naše družbene produktivnosti.

Ureditev stanovanjskega problema zahteva vsekakor *načrtno, smotno družbeno akcijo*. Zato je razumljiv odpor skupščine Stalne konference mest proti skrajnemu poeno-

¹⁰ Glej: Živković, Stan za naše džepove, Sedma sila, Beograd 1963, M. Kmecl: Lastništvo in najemništvo, Teorija in praksa št. 7/8-64.

stavljanju naloge, proti vulgariziranju trga stanovanj, provizorni graditvi itd. Takšne težnje ne morejo prispevati h krepitvi tega težavnega problema ter bi nujno povzročile neprijetne politične posledice.

Prav je, da pri razpravi o teh problemih omenimo, da Engels v svoji znameniti polemiki »O stanovanjskem vprašanju«⁴¹ pravi, da je trdno prepričan, da bo socialistična družba sposobna uspešno razreševati stanovanjske probleme. V članku sem poskusil dokazati, da je problem ekonomsko zapleten in da ne samo družbenoetični, temveč tudi realni ekonomski cilji narekujejo posebne ukrepe, ki bodo učinkovito delovali v smeri realne perspektive stanovanja za vse naše delovne ljudi.

Spričo ekonomskega razpona, ki smo ga obrazložili oziroma ponazorili v članku, ne smemo postati malodušni. Intervencijski ukrepi, ki so po mojem prepričanju zdaj nujni, bi bili začasni; predvsem mislim, da se bo njihov obseg nenehno in hitro zmanjševal.

Najučinkovitejši ukrepi, ki naj bi pripomogli, da bi se »stanovanjski ekonomski razpon«⁴² zoževal, so seveda tudi tu:

- večanje realnih dohodkov na eni strani,
- industrializacija stanovanjske graditve in znižanje oziroma vsaj ustalitev cen na drugi strani.

Spodbudno je, da so *skupne* notranje rezerve industrializacije, ki jih razmeroma lahko odkrijemo, izredno velike.

Razrešitev postavljenih problemov, je iskati torej v raznih smereh:

- v skrbno izdelanem sistemu stanovanjske politike in družbene intervencije,
- v organiziranih naporih za racionalizacijo in industrializacijo stanovanjske graditve in stabilizacijo njenih cen,
- v naporih za racionalizacijo gospodarjenja s stanovanji in stanovanjskimi hišami,
- v splošnem dviganju produktivnosti dela in osebnih dohodkov občanov.

Podrobna obravnava teh vprašanj pa presega okvir tega članka.

Sistem mobilizacije sredstev za stanovanja, ki bi temeljil na predlaganih načelih, pa bi bil sam po sebi izrednega pomena za spremembe v strukturi naše potrošnje, s tem pa bi prispeval tudi k stabilizaciji naših gospodarskih gibanj, za kar si ravno sedaj toliko odločno prizadevamo.

⁴¹ Engels: Zur Wohnungsfrage, str. 110, Internationale Verlag Berlin, c 25.

ERNST FISCHER

Bodočnost umetnosti

Čemu še umetnost v naši tehnično-znanstveni dobi? Čemu magično početje, čudni sprevod mask tja od mitov davnine? Čemu ta slikanica, čemu otročji jezik umetnosti, ko je vendar znanost tista oblika, s katero se izraža odraslo človeštvo? Moderni zastopniki pojmovanja, da je umetnost antikvirana, da se mora umakniti znanosti, zaničujejo tudi spekulativno filozofijo in se zato nič radi ne sklicujejo na Hegla. Hegel je očital umetnini, da ni misel in pojem, temveč »odtujitev k čutnemu«. Zadnja podoba duha mu je bila znanost, pojmovana kot »absolutno vedenje«.

Ni moj namen, da bi ponavljal tisto, kar so — s tehtnimi argumenti — navajali že drugi proti Heglovemu pojmovanju, da je umetnost samo motno, nepopolno spoznanje sveta. Georg Lukács je nedavno v svojem velikem delu »Svojevrstnost estetskega« (Die Eigenart des Ästhetischen) — občudovanje zasluži tudi tam, kjer izziva k ugovoru — pokazal, da se umetnost in znanost ne razlikujeta gradualno, temveč v načelu, in pri tem poudaril dezantropomorfizirajočo tendenco znanosti in antropomorfizirajočo tendenco umetnosti.

Znanost si prizadeva, da bi izločila človeka kot izvor zmote, njegove nezanesljive čute nadomestila z instrumenti, splošne in objektivne zakone izrazila v matematičnih formulah.

¹ Predavanje na V. internacionalnem Heglovem kongresu v Salzburgu, 12. 9. 1964.

Umetnost si prizadeva, da bi polnost stvarnosti posredovala človeku kot totumu, torej njegovim čutom, njegovemu umu in njegovi fantaziji. V znanstveni formuli opazovalca ni; v umetnini je on tisti, ki se loti prikazovanja stvarnosti, je bistven moment te stvarnosti. V znanosti stoji človek zunaj; v umetnosti je v osrčju.

Znanost je spoznanje sveta, umetnost predvsem doživetje sveta.

Hegel je govoril o potrebi človeka, da producira umetnine, o njegovem *gonu*, »da v tem, kar mu je neposredno dano, kar zanj obstoji na zunaj, izraža (hervorbringen) samega sebe in s tem obenem tudi spoznava samega sebe. Ta smoter doseže s spremembo vnanjih reči, ki jim vtisne pečat svoje notranjosti in v katerih znova nahaja zgolj svoja lastna določila. Človek to dela zato, da bi kot svoboden subjekt tudi zunanjemu svetu odvzel njegovo tujost in da bi v obliki reči užival le zunanjo realiteto samega sebe... Ta potreba prežema najbolj raznolike pojave vse do načina produkcije njega samega v vnanjih rečeh, kot je v umetnini. In ne postopa človek tako samo z vnanjimi rečmi, temveč enako s samim seboj, s svojo lastno naravno podobo, ki je ne pušča take, kot jo nahaja, temveč jo namenoma spreminja... (/Ästhetik/ Estetika, str. 75.)

V tem genialnem prikazu se mi zdi bistveno to, da Hegel poudarja povezanost med umetnostjo in delom, torej spreminjanje vnanjega sveta in človeka samega, njegovo samoostvarjanje s tem, da samega sebe izoblikuje iz narave. Za Hegla je bila lastna sâmost (das eigene Selbst) danost; potrebo za umetnostjo je zato definiriral kot umno potrebo, da se ta lastna sâmost prepozna v notranjem in zunanjem svetu, da se povnanjeni (entäussert), odtujeni (entfremdet) objekt povzdigne v predmet lastne zavesti. Za nas lastna sâmost ni danost, temveč nastajajoče, tisto, kar se izoblikuje in razvija s prisvajanjem in spreminjanjem zunanjega in notranjega sveta.

Bistvo dela je, da postavlja bodočnost. Žival je zgolj sedanost. Z delom, ki anticipira rezultat, nastaja bodočnost kot dimenzija odločilna za človeka. Ne samo to, kar je bilo, marveč to, česar ni, določa njegovo sedanost. Bodoče postane zakladnica njegove ustvarjalne sile, kot slutnja, upanje, vizija, utopija, plan in cilj. Z orodjem v rokah prvih ljudi se je začel progres v neomejeno.

Ko spreminja okolje, spreminja človek samega sebe. Ko se povnanja v svojem delu, bogati svojo notranjost. Kar dela navzven, jemlje navznoter nazaj. Ko napreduje v takem med-

sebojnem učinkovanju, doživlja in pojmuje bodočnost ne samo kot jutri in pojutrišnjem, temveč kot neskončno. Z delom se je odprla *neskončnost*, kot groza in hrepenenje, kot pretres in zapeljevanje, kot od človeka neločljivo. In z občutkom neskončnosti se prebudi želja po *nesmrtnosti*. Meja in mirovanje, konec in smrt so v protislovju s principom ustvarjalnega, prometejskega dela. V tem, ko je človek — bitje narave — prerasel naravo kot ustvarjalec, je vnaprej določil veličino in problematičnost svoje eksistence: ničesar sprejeti kot nesprejemljivo, odpraviti se v brezbrežno, v bodočnost, neskončnost, nesmrtnost. In s tem je umetnost postala potreba.

Delo brez prestanka, ki odpira človeku neizčrpne možnosti, z delitvijo dela napravi iz njega fragmentarično bitje, ki stremi po celosti. Nikdar ne more biti človek gotov, nikdar dokončan, kajti vedno ga obdaja horizont nedoseženega in zmeraj je ostvarjenje redukcija neizčrpnih možnosti. Posameznik niti v maksimalnem ostvarjenju ne more v sebi ostvariti celokupnega, niti vse polnosti človeštva.

Zato je umetnost nepogrešljiva, kot tista oblika produktivnosti, v kateri začara fantazija vso stvarnost v človeško delo, dopolni človeka k človeštvu in mu omogoči, da vedro in svobodno uživa svojo ustvarjalnost.

*

Hegel je dopustil nadaljnji obstoj umetnosti, dokler je človeku jasna »zaveš o nujah«. Lahko si predstavljamo tako bogat, tako produktiven svet ljudi, da bodo o materialni nuji govorili samo še zgodovinski učbeniki, da človeka ne bo več določevalo imetje, temveč samo še bitje. Take vizije so tako močne, da lahko vzdržijo mnogo razočaranj. Zlate dobe ne bo, vendar pa se nismo pripravljenei odpovedati njenemu dihu, ki veje iz nekoč in nikjer. Osvobožen materialnih stisk bi se človek toliko jasneje zavedal tiste ene stiske, da je nedokončan, da je smrtnik. Tudi če bi mogoče lahko premagal strah pred smrtjo, bi vendar ohranil hrepenenje po neskončnosti, neizbriso, nezadovoljivo. Še tako popolna družba nikdar ne bi mogla biti svojim članom življenjska vsebina, ki bi vse absorbirala. Ko izstopa vsestransko razvita osebnost iz izginjajočih družbenih karakternih mask, moramo pričakovati nova produktivna protislovja. Nezadostnost stvarnosti bo še naprej obstajala v vsaki družbi. Nobena stvarnost ne more nadomestiti umetnosti, tega razširjanja človeka po vsem, kar on ni, tega prihajanja —

k — sebi v bitju — izven — sebe, tega prekoračenja meja v neskončno.

Tako kot lahko upamo, da bo v bodoči družbi odmrila država in sleherni mehanizem moči, tako malo se nam je treba bati odmiranja umetnosti. Nasprotno, predpostavljamo lahko, da bo v družbi, v kateri bo materialna produkcija zahtevala relativno majhno porabo sil, umetnost na širokem področju svobode, kjer človek sebe pojmuje kot smoter samega sebe, postala ena od bistvenih oblik človeškega samostvarjanja.

Kot sta nakazala že Marx in Engels v svoji polemiki proti Stirnerju, bo v taki družbi vsekakor odpadlo »subsumiranje umetnika lokalni in nacionalni borniranosti«. Čeprav se je izkazalo, da sta lokalna in nacionalna borniranost nekaj izredno trdoživega, ni mogoče v umetnosti prezreti tendence k internacionalizmu. Evropska umetnost je sicer najbogatejša in najbolj zdiferencirana, vendar pa ne edina. V moderni umetnosti se je uveljavilo mednarodno medsebojno učinkovanje, integracija kulturnih krogov, ki se je začela v romantiki. Enoten stil je bil izraz neke v sebi zaključene družbe. V glavnem njene vladajoče plasti. V neki bodoči družbi pa bo po mojem mnenju obstajala raznolikost tem, oblik, izraznih sredstev in nikakor ne enoten stil, polnost sveta, ne pa lokalna, nacionalna, dogmatska borniranost. Od tragičnega do grotesknega, od vzvišenega do klovništva, od realističnega posnetka do fantastične deformacije — zakaj naj bi se umetnost odpovedala kateri koli možnosti?

Vendar je taka bodočnost umetnosti še daleč, nas pesti bližnje, bodočnost, ki se pričinja danes, njeno zorenje v sedanjosti, polno nasprotij.

Mnogo govorimo o *krizi umetnosti*, in to že desetletja. V tej zvezi lahko nakažem samo nekatere od njenih vzrokov: družbeni preobrati; industrijska družba s svojimi birokratskimi aparati moči, s svojo maksimalno odtujitvijo; izginjanje starih elit omike, nastajanje večinoma še amorfne masovne publike; industrija zabave je zrasla v monstrum, ki okužuje že ves svet; obremenitev živčnega sistema zaradi delitve dela in delovnega tempa, zaradi monotonosti delovnega procesa tako kot zaradi vedno večjih zahtev po diferenciranih strokovnih znanjih; omamljujoča raznolikost užitkov, ki jih nudita konzum in tehnika; dejstvo da ni osrednje ideje kulture in izobrazbe; deformacija človeka zaradi poslovnega duha, uspeh je merilo vseh vrednot, neuspeh je nepopravljiva krivda. Upiram se enostavni formuli, da kriza umetnosti izraža samo propad nekega družbenega razreda,

da je identična s tistim, kar mnogi sumarično odpravljajo z »dekadenco«.

Nesporno je, da dekadenca, propad obstojita. Današnji avantgardizem je zadnji zagon tega, kar je nekoč bila prednja straža. Dadaizem je bil izziv meščanskemu svetu. Pop-art, njegov dobro vzgojeni vnuk, se poteguje za zdolgočasene konzumente. Prodaja patronov brez raztrehiva. Da-da je bil krik: tako ne gre več! pop-art je posmeh: Tudi tako gre! Ta nagrajena avantgarda ne zadeva več na odpor, temveč v prazno. Adorno je govoril o nevarnosti, da se bo etablirala kot »drugi konformizem«.

»S tem postajajo umetnine,« je dejal, »potencialno nekaj nadvse svetlega, pomeđenega, nenevarnega... pojem radikalnega, popolnoma transformiran v estetsko, vsebuje nekaj od ideologije, ki zavaja, tolažbe nad realno nemočjo subjektov.«

Vendar ali obstoji samo kriza? Ali ne raste sredi med nami novo?

Če brez predsodkov pogledamo umetniške dosežke zadnjih petdesetih let, teh let z vsemi njihovimi izgubami ljudi, talentov in upov, vidimo tako bogastvo novega, sugestivnega, naprej stremečega, da postane rutinska tožba o umetniški impotenci naše dobe nesmiselna in neodkritosrčna.

Komaj je mogoče videti lastno dobo tako, kakršna je in kakršna bo bodoča, ki se prebuja v današnjem. Osnovna protislovja in osnovne tendence je mogoče zaznati, vendar ni mogoče reči z gotovostjo, kaj v posameznem je že začetek bodočnosti ali še odsev preteklosti, anticipacija bodočnosti ali zgrešen poseg, nova stvarnost ali napačna zavest. Vendar se zdi, da se tudi v umetnosti neka zgodovinska perioda bliža koncu, da se bo vsak čas izoblikovala nova. To je mešanica »Moj bog, kako podobno!« in nevidne koturne, naturalizma in svečanosti, posnemanja stvarnosti in pasivnega umetnostnega užitka, mešanica, ki je modernemu človeku postala neznosna. Očitna je zahteva po taki umetnosti, ki se ne bo več delala, kot da v svojem dozdevnem stanju odraža stvarnost, temveč bo odkrito priznala svoj namen, to stvarnost transformirati, na novo oblikovati. Stremi se, da umetnina ne bo posnetek, temveč prisposoba, model stvarnosti. In ta umetnina sama ni nič gotovega, ni nepremična zrcalna slika neke pretekle situacije, temveč stvarnost, ki se razvija skozi stoletja.

V svojih tezah »Mali organon za gledališče« (*Kleines Organon für das Theater*) je napisal Bertolt Brecht: »Ves naš način uživanja postaja nesodoben«. Ta način uživanja

eksaktno opisuje: ljudje, ki sestavljajo publiko, »imajo seveda odprte oči, vendar ne vidijo, temveč strme, tako kot tudi ne slišijo, temveč poslušajo. Kot uročeni gledajo na oder; izraz je iz srednjega veka, iz časa čarovnic in klerikov. Videti in slišati sta dejavnosti, včasih zabavni, ti ljudje pa so izgleda odvezani vsake dejavnosti in so taki, kot da se z njimi nekaj godi.« Prav ta pasivnost publike je vznemirjala Brechta.

Ta pasivni način uživanja umetnosti se je izoblikoval v procesu delitve dela. Magični ritus ne pozna publike, temveč samo v večji ali manjši meri sodelujoče. Kralji in njihova spremstva so najbrž bili prva, parazitarna publika. Uživali so hvalo, ki je bila namenjena njim, njihovim herojskim in božanskim prednikom. Tako pasivno uživaštvo je bilo pridržano privilegiranim, vladajočim, izobraženim, dokler ga niso postali deležni tudi ljudje, ki jih imenujemo preproste. Zaradi industrije zabave, ki postreže s krvjo in zabelo, poprom in medom v dobro premišljenih razmerjih, je pasivnost publike dosegla skrajno mejo. Na televizijskem zaslonu se vključuje in izključuje umetnost tako kot hladilnik ali luč. Več aktivnosti se ne zahteva.

Razdvojitve umetnosti na tistega, ki producira umetnino, in tistega, ki se pasivno prepušča uživanju umetnosti, je bil potreben proces, s katerim je umetnost prestopila mejo vezanosti na magično, kulturno, proces sekularizacije. Vsak poizkus vrnitve v magično, kulturno, neizdiferencirano kolektivno bi bil romantičen nesmisel. Obstoji samo en naprej, ki se, kot se mi zdi, napoveduje v bistvenih tendencah in delih moderne umetnosti.

V splošnem nagibajo moderni pisatelji in umetniki k temu, da se odpovedo pozi vsevednega, nezmojljivega stvarnika. Ni jim po godu gotovo, dokončno, apodiktčno produkta umetniškega dela, ta fikcija bivanja brez alternative. Da alternative obstoje, da je stvarnost v vsaki situaciji spremenljiva, to je v velikih delih Picassa ali Brechta mogoče prepoznati kot načelo. Delo si ne nadeva videza, da je popolnost sama, ki naj bi se ji publika vdajala strmeč in poslušajoč. Nasprotno, poizkuša publiko pritegniti v delovni proces, pripeljati jo od pasivnega predajanja k aktivnemu sodelovanju.

O tem dinamičnem karakterju moderne umetnine, o tendenci, da se aktivira opazovalec, govori Roger Garaudy v svoji knjigi *»D'un Réalisme sans Rivages«*. Ko analizira metodo slikarja Edouarda Pignona, ugotavlja, da plane umetnik na sredo sveta, ki ga slika in da

»v tem, ko stremi po tem, da bi ukinil stvarnost, namesto da bi si pridobil distanco do nje, in ko opazuje stvari, kot jih vidimo v vrvežu, v tem ko slikarja in gledalca udeleži in s tem transformira, se to slikarstvo bolje ujema z ritmom in duhom našega časa, v katerem sta svet in človek transformirana do dna... Gledati Pignonovo sliko je dejanje, ne kontemplacija«.

Enako si je Brecht želel gledalca »produktivnega«, »takega, ki je gledanje prerasel«. »V svojem gledališču naj uživa svoja strašna in brezkončna dela, ki naj bi ga zabavala, naj jih uživa kot zabavo, z grozo svojega neprestanega spreminjanja vred.«

*

Govoriti o bodočnosti umetnosti se pravi, imeti bodočnost človeštva za možno.

Nekaj časa je bila ta možnost tako zamračena, prah kosti iz koncentracijskih taborišč je bil tako smrtno pomešan s stroncijem bombe, da je vsak, ki je govoril o bodočnosti, zaslišal odmeve konca. Razcep sveta je bil videti tak, kot da je svet počil, in dva planeta sta krožila drug poleg drugega, v večni pripravljenosti, da se sprožita drug proti drugemu. Trčenje je veljalo za neizogibno. Izraziti misel, da se mu je mogoče izogniti, da sta oba svetova vendarle en svet, da je v tekmi ekonomskih in socialnih dosežkov, znanosti in umetnosti, idej in človeških pravic, mogoče soobstajati, je bilo zgodovinsko dejanje. Veliki italijanski marksist Antonio Gramsci je v oktobru 1931 pisal iz zapora:

»Kaj hočeš reči z izrazom 'dva svetova'? Da gre za dva svetova, ki se ne moreta zblížati, ne komunicirati? Če tega nočeš reči in gre samo za metaforičen, relativen izraz, potem pomeni to zelo malo, ker metaforično obstoji nešteto 'svetov'... V koliko družb spada en individuum?... In ali ne obstoji nek splošen historičen proces, ki stremi k trajnemu, vedno večjemu združevanju vsega človeštva...?«

V tem dopisovanju je šlo za probleme judovstva, ne za antagonistične družbene sisteme; vendar Gramscijeve misli preraščajo meje posebnega primera in segajo v splošno. Antagonistični sistemi se ne morejo zlit; njihova tekma je borba. Vendar celo v tej borbi je skupen interes, da se ne izzove atomska vojna, ne riskira totalna katastrofa. Prvič sedaj razpolaga človeštvo, še preden se je zavedlo samega sebe, s sredstvom, da uniči samo sebe. Poslej ukrepa pod pritiskom neizpodbitne nuje, da mora ali najti sebe, priti k pameti, ali propasti. Proti lastni volji, samo v sebi razklano, zaradi lakomnosti in želje po vladanju, zaradi nacio-

nalizma in rasnih predsodkov ujeto globoko v še-ne-bitju, se začenja izoblikovati človeštvo.

Zdi se mi, da je danes in jutri ne samo naloga, temveč potreba umetnosti na eni in drugi strani, da sodeluje pri tem nasprotij polnem razvojnem procesu. Treba je premagati nesmiselno stanje: na eni strani distingviran pesimizem, ki ironično naguba čelo, če kdorkoli govori o umu in o možnosti humanega, saj je vendar propad sveta dognan; na drugi strani poenostavljajoč optimizem, ki vsakokrat vidi stvarnost pod žarometi mobilizatorskih resolucij. Tudi v umetnosti ne more biti sporazuma: z bobnarji, ki pozivajo k atomski vojni, s tistimi, ki se ne plašijo niti ekstremnega razčlovečenja, niti rizika skupnega propada. Vendar bi naj bilo možno doseči sporazum ali vsaj zblížanje v tem smislu, da imamo konec sicer za možen, vendar pa ne neogiben, da je bodočnost človeštva sicer negotova, da pa je vendarle mogoče zmagati v tekmi s smrtjo, da je strah pred katastrofo sicer upravičen, da pa je boj proti njej smiseln.

Na tej in na oni strani najdemo dogmatske vneteže: eni obsojajo vsako umetnost, ki se opredeljuje, vsako angažirano umetnost, kot greh zoper njeno integriteto; umetnost mora biti čista umetnost, neomadeževana s kakršnimkoli družbenim smotrom, porojena iz deviškega krila kozmičnega; drugi pa od umetnosti pod kakršnimi koli pogoji zahtevajo partijnost, neposredno službo družbi.

Bistvu umetnosti po mojem mnenju nasprotuje vsaka dogmatska opredelitev k samo *eni* funkciji, vsaka imperativna formula: »Umetnost *naj*...!« čemur sledi en sam naj ali celo katalog postulatov. Če se umetnosti *pripisuje* eno samo funkcijo, to le prepogosto vodi k temu, da se ji to funkcijo *predpisuje*. V resnici ima umetnost mnoge, spremenljajoče se, ne redko druga drugi nasprotujoče funkcije. Eno pa morajo vedno: človeka zabavati. Enega ne smejo nikdar: ga dolgočasiti.

Absurdno bi bilo v svetu, v katerem še vedno dominirajo lakota, beda, nevednost, odvracati umetnost, literaturo od take problematike. Vendar bi pomenilo precenjevati in obenem podcenjevati moč umetnosti, če bi od nje zahtevali samo oblikujoče stališče do te problematike. Direktno učinkovanje umetniške propagande je manjše, indirektni vpliv umetnosti na celotni razvoj večji, kot si to predstavljajo branilci njene totalne angažiranosti. Angažirana umetnost je nujna; vendar umetnik ni ilustrator resolucij. Stvarnost ga prevzame neposredno, ne samo posredno preko ideologije. Neposredno in posredovano, spontano in zavestno se zdru-

žujejo v umetniški produkciji. Zato se umetnik ne more umakniti borbi idej, ne zgodovinsko filozofskim idejam in ne filozofiji umetnosti. Vendar, kot pravi Hegel, naloga filozofije umetnosti ni »da bi se ukvarjala s predpisi za umetnike«. Nobeno gibanje, ki reprezentira verske, filozofske in socialne ideje in ki samo sebe resno jemlje, se ne more odpovedati stalnemu poskušanju, da prepriča umetnike o pravilnosti svojih idej, o nujnosti svojih ciljev; vendar je stvar umetnika samega, da postavlja svoji produkciji predpise in pravila.

*

V protislovnem razvoju umetnosti in literature naše dobe in v živahnih diskusijah, ki so posledica tega, se zdita dva problema bistvena, problem kritike in problem pogleda v bodočnost. Odkar so bili razbiti družbeni redi, ki so sebe smatrali za odraz svetovnega reda, si iz literature in umetnosti ne moremo več odmisлити kritičnega pristopa, duha kritike kot produktivnega nemira. Na vsak način je treba braniti defetišizirajočo tendenco umetnosti, o kateri govori Lukács, njeno željo in sposobnost odkrivati stvarnost, zavito v zastave, izmaličeno s frazami, vzdano v raznolike institucije. Da bi diskreditirali tako kritiko, je bil iznajden izraz »blatenje lastnega gnezda«. Kot »blatenje lastnega gnezda« so v glavnem osumičena prizadevanja, da bi to gnezdo očistili. Kritika je postala življenjski princip moderne umetnosti in literature.

Vendar ne zavoljo sebe. Treba se je vprašati, v čigavem imenu pisatelj, umetnik kritizira; ne v imenu katere instance, temveč v imenu katere ideje, katere vizije, katere bodočnosti človeštva. Brecht je rekel o tem: »Mnogo je v človeku, pravimo, veliko se da napraviti iz njega. Ni treba, da ostane tak, kot je; ne samo takega, kot je, ga lahko opazujemo, temveč tudi takega, kot bi lahko bil. Ni nam treba izhajati od njega, temveč k njemu.« Ta sinteza se mi zdi bistvena: avtonomna kritika vsega pomanjkljivega, doseženega v imenu tiskega, kar je še treba doseči, in izhajanje k človeku, preko njegovega današnjega fragmentarnega bitja, anticipacija tega, kar lahko je.

Nobenega končnega stanja za človeštvo ne bo, torej tudi ne za umetnost. Vedno bosta boj in tekma in vedno bo vzklikla bodoča umetnost iz mnogih smeri, struj, izraznih oblik; umetnost ne bo posmrtna maska popolnosti, temveč večna metamorfoza — kajti neizčrpne so možnosti človeka.

Prevedla: Doris Debenjak

Kultura in kulturna politika

V skladu s svojimi prizadevanji, da obravnava vsa aktualna vprašanja družbene stvarnosti odprto, kritično in ustvarjalno, bo uredništvo začelo objavljati prispevke kulturnih, znanstvenih in družbenopolitičnih delavcev o vprašanjih kulture in kulturne politike. K sodelovanju smo povabili številne ustvarjalce, ki bi mogli prispevati k razčiščevanju odprtih vprašanj. S tem pa nočemo ožiti obravnave samo na povabljene, marveč dajemo na svojih straneh možnost, da pri tem sodelujejo tudi drugi.

V tej številki odgovarjajo na vprašanja uredniškega odbora: Marjan Kramberger, Mira Mihelič, Josip Vidmar in Beno Zupančič.

VPRAŠANJA:

1. Kultura je integralna komponenta naše družbe. Vendar nikakor ne moremo mimo nekaterih nespornostov glede funkcije (stvarne in ne iluzorne) kulture v pogojih uresničevanja socialističnih, humanističnih odnosov. Zato se z vso upravičenostjo ponovno postavlja vprašanje o mestu in vlogi kulturnih delavcev in njihovega angažiranja v družbeni stvarnosti kakor tudi o možnostih za uresničevanje te vloge. In dalje: katera pojmovanja ter druge ovire bi morali pri tem predvsem premagovati?

2. Dosedanji poskusi, ki naj bi odgovorili na to, kaj »kulturna politika« v praksi je, niso dali pravih rezultatov. Kaj menite o razmerju, ki naj bi ga »politika« imela do »kulture«, kako opredeljujete njun medsebojni odnos in kako bi ta odnos lahko obrazlo-

žili v okviru pojma »kulturna politika«, in sicer glede na našo trenutno družbeno prakso in za prihodnje?

3. Težnje po kulturnem monopolu zaključenih krogov kulturnih delavcev, izolacionizmu in interesnemu grupštvu vsebujejo klice novega, birokratizmu podobnega pritiska. Vsaka posamezna varianta tega novega »birokratizma« v bistvu želi onemogočiti ne le vse druge variante birokratizma v kulturi, temveč tudi vsak nov »vdor« v »elitno strukturiranost kulturne sredine«, ki si jo je sama ustvarila in se je krčevito oprijemlje. Kakšne so po vašem mnenju resnične predpostavke demokratizacije v kulturi?

4. Kakšna je vaša »diagnoza« aktualne kulturno-politične situacije v Sloveniji, zlasti glede na posledice nedavnih konfliktov v tej sferi? Kateri so globlji vzroki in nasprotja, ki so privedla do teh konfliktov?

5. Govorimo lahko o posebni antinomiji našega sodobnega kulturnega življenja. Na eni strani ozko specializirani profesionalci v znanstvenih kulturnih institucijah in panogah, ki težijo k visoko znanstvenim in vrhunskim umetniškim dosežkom, na drugi strani pa nizek kulturni nivo, skromne kulturne potrebe in zahteve množičnega »konsumenta«. Kje so po vašem mnenju vzroki za te pojave in kje vidite možnosti ter pota za preraščanje te antinomične situacije?

MARJAN KRAMBERGER

(4) Diagnoza aktualne kulturnopolitične situacije v Sloveniji, in sicer brez dvoma bolj kompetentnih, kot je lahko moja, smo brali z vseh prizadetih strani že toliko, — in v njih tudi toliko vsaj delnih resnic oziroma toliko individualnih ali skupinsko resničnih osvetlitev —, da je težko dodati še kaj bistveno novega. Če bom kljub temu odgovoril na vaše četrto vprašanje, bom storil to zato, ker mislim, da je pričujoča anketa primerna prilika, da čisto osebno pojasnim nagibe, ki so me vodili pri mojih dosedanjih reakcijah na nedavne dogodke, in ki me bodo vodili — verjetno — tudi v prihodnje.

Če se hoče s komunizmom inspiriran družbenopolitični sistem po zmagoviti revoluciji v nerazviti deželi obdržati na oblasti in nemoteno uresničiti svoj prvi, neposredni strateški

cilj, namreč izgradnjo materialne baze kot temelja za nove družbene odnose, se verjetno ne more povsem izogniti nekaterim neprijetnim aspektom diktature proletariata, ki bi jih opisal kot bodisi prostovoljno, bodisi tudi nasilno odpoved individualnemu človeškemu uresničevanju posameznika in pa kot stanje trajne duhovne in moralne mobilizacije. Tako stalinizem kot današnja kitajska praksa se mi zdita ne glede na zasebni odpor, ki ga čutim do njiju, za Sovjetsko zvezo v tridesetih in štiridesetih letih ter za Kitajsko dandanes zgodovinsko nujna, in podobno, čeprav najbrž v milejši obliki, velja tudi za našo povojno stvarnost. Če sem za komunizem — in kot Slovenec in Jugoslovčan si preprosto ne morem privoščiti te kratkovidnosti, da bi bil proti njemu —, potem moram sprejeti tudi opisano negativno nujnost z vsemi njenimi dobro znanimi izrodki kot neizogibno dejstvo in s prepričanjem vzeti nase svoj del odgovornosti zanjo pred seboj in pred zgodovino.

Očitno pa je, da vzdušje odpovedi, trajne mobilizacije in delno tudi nasilja ne more biti cilj, temveč je lahko le časovno omejeno sredstvo komunistov in komunizma. Samo s tem pogojem lahko sploh šele sprejemem nase soodgovornost zanj. Razumljivo je torej, da bom s svojim delovanjem skušal čimbolj skrajšati trajanje opisanega izjemnega stanja in da bom vztrajno forsiral normalizacijo — prehod na nov, kvalitetno višji nivo, ko družbenozgodovinsko uresničevanje posameznika ne bo zahtevalo od njega dosledne odpovedi individualnemu (zasebnemu) uresničevanju temveč se bosta subjektivna in objektivna nujnost začeli postopoma harmonično zlivati med seboj. Mislim, da sem s to svojo težnjo vsaj načelno izrazito na liniji naše celotne družbenopolitične prakse, ki ji je prav tako osnovni cilj, čimbolj drastično skrajšati trajanje začetnega izjemnega stanja in, čeprav morda za ceno odpovedi ideji o nasilnem svetovnem križarskem pohodu komunizma (ki ga danes izrecno zagovarjajo samo še Kitajci), kar najhitreje ustvariti pogoje za položaj, ko bo človek s svojim vsakdanjim individualnim uresničevanjem bolj ali manj avtomatično reproduciral tudi celotno socialistično oziroma komunistično družbeno strukturo odnosov med ljudmi.

Poglejmo zdaj, kakšna sta mesto in vloga kulture v prvem in kakšna v drugem primeru. Očitno je, da je v vzdušju duhovne in moralne mobilizacije kultura predvsem in samo sredstvo za tako mobilizacijo; kakršnokoli zagovarjanje individualnega uresničevanja mimo centralnega družbenega projekta ji je treba, če ne gre drugače, tudi s silo,

izbiti iz glave. Vsako postavljanje zasebnih projektualnih ciljev, ki ne bi bili absolutno neposredno podrejeni zmagi socializma, in vsak še tako parcialen dvom ali pesimizem v zvezi s trenutnim stanjem socialističnega razvoja (ki v začetnem obdobju gotovo nudi dovolj povodov za ure utrujenosti in malodušja) morata biti prepovedana, ker bi preveč demobilizirala ljudi in ker leži na kocki preveč, da bi si smeli kaj takega privoščiti. Tudi socialistični realizem, kakorkoli se mu danes ogorčeno rogamo, je oziroma je bil zgodovinska nujnost — toda: nujnost samo v obdobju, ki smo ga imenovali »začetno« in za katerega mislim, da smo ga z uspehi zadnjih petnajstih let že precej dokončno pustili za sabo.

Kaj pa pozneje, v situaciji, ko postane postopno zlivanje individualnih in družbenih interesov najprej parola dneva in nato vse bolj tudi stvarnost in ko kultura nima več pravega vzroka, izvajati psihološko-mobilizacijski pritisk na ljudi? Razumljivo je, da se bo po zakonu akcije in reakcije posvetila najprej temam, ki so ji bile dotlej prepovedane, temi dvoma, malodušja in razočaranja (značilen primer: dela Miška Kranjca okrog 1955) ter temi zasebnega uresničevanja posameznika (značilen primer: lirika kroga okrog »Pesmi štirih«). Vendar pa to še ni nov kulturni program, to je le dohitevanje zamude in kompenzacije za dotedanje psihično cenzuro ustvarjalca nad samim seboj. Do jedra vprašanja se prebijemo v trenutku, ko začnemo ugibati, kako naj ta spontani nihaj v nasprotno skrajnost preraste v novo *pozitivno* funkcijo, mesto in vlogo kulture v družbeni celoti.

(1) Moja misel — tu odgovarjam hkrati že na prvo vprašanje — je takale: bolj ko začneta objektivna in subjektivna nujnost z materialnim razvojem družbe sovpadati, bolj postaja taka družba statična in imobilna, bolj začenja s skoraj dolgočasnim avtomatizmom zajamčeno reproducirati sama sebe in kvečjemu še kvantitativno raste, kvalitativno pa stagnira. Ali ne bi bila zelo naravna in imanentna funkcija kulture, da vnaša v tako zatišje atomiziranega uresničevanja vsakega posameznika zase *nemir in nezadovoljstvo s seboj*, zahtevo po vedno novem preverjanju individualnega projekta in hkrati, kot ena od najbolj »svečanih« oblik komunikacije, zahtevo po vedno novem *družbenem koordiniranju in revalorizaciji* tako individualnih projektov kot njihovega skupnega integrala, eksistencialnega projekta družbe kot celote? Ali ne postaja naloga kulture v razviti družbi, v nasprotju z nekdanjo premočrtno mobilizacijo za določene

neposredne naloge, predvsem »nekonstruktivna«, izbirčna, dlakocepska, prezahtevna, utopistična kritika, kritika po vsej sili, po načelu: bolje karkoli kot nič, kritika v funkciji uši, ki nadleguje človekovo etično zavest, da se mora neprestano praskati: kritika, ki največkrat nima pripravljenih že patentiranih rešitev, kritika, ki človeka prebudi, potem pa ga kruto prepusti samemu sebi in tvega, da se bo razsrdil nad njo — vse zaradi osnovnega načela, da je boljše kakršnokoli nelagodje (pa čeprav združeno s hudo zamero do povzročitelja) kot pa apatično vegetiranje v školjki atomiziranega egoizma in uresničevanja samega sebe?

Mislím, da se o teh načelnih stvareh pravzaprav niti ne bomo prepirali, ker se vsi strinjamo v njih; jabolko spora je najbrž samo konkretna ocena, ali smo v današnjem trenutku že bolj na tej strani opisanega dialektičnega prehoda ali smo še pretežno na oni: ali potrebujemo že kulturo kot tako kritiko, ali pa pride za nas še vedno v poštev predvsem kultura kot neposredna mobilizacija za socializem. Oziroma, da bo vprašanje bolj nazorno in otipljivo: vzemimo umetniško delo ali članek, ki morda celo »nergaško« in po nepotrebnem razburjeno obravnava nekatere naše slabosti, razkriva, da so duhovi razdeljeni in podobno, in s tem vnaša v naše družbeno življenje zgoraj opisani nemir in nezadovoljstvo s seboj: kakšen je objektivni učinek takšnega kulturnega dejanja? (Poudarjam besedo »kulturnega«, ker bi bilo seveda naivno, če ne bi upoštevali možnosti, da je lahko tudi kultura samo sredstvo za vse kaj drugega, celo za negacijo temeljnih smotrov naše družbe in za večstrankarsko politizacijo »po ovinku« prek umetnosti in publicistike; od te teoretične in praktične možnosti pa se vnaprej ogražujem, ker mi v skladu z gornjimi načelnimi stališči nič ne more biti bolj tuje kot »neposredna mobilizacija« z negativnim predznakom, ki bi, logično, priklicala na dan ustrezno nasprotno mobilizacijo in s tem konstituirala sklenjen in jalov začarani krog, pred katerim so dovolj jasno svarile tudi teoretične analize v Perspektivah, če smem omeniti neko nedvomno pozitivno misel te revije. Vendar mislim — ali bolje: verjamem, da naš kulturni razvoj še ni nepopravljivo zdrknil v to brezizgledno antinomijo).

Ali torej takšno kulturno kritično dejanje predvsem negativno »zrevolucionira« ljudi v potencialno morda celo antisocialističnem smislu ali pa vendarle bolj kot to *pozitivno opozori*, in sicer po možnosti s primerno urgentnostjo in tako rekoč s spretnim »demagoškim« plasmajem pozitivno opo-

zori na resnično obstajajoče probleme ter tako ali drugače vsaj v neznatni meri pripomore k njihovemu pospešenemu reševanju? Z drugimi besedami, ali je naša družba že sposobna absorbirati in koristno kanalizirati tudi morda bolj ali manj nekompetentne in v direktni obliki neuporabne kritične spodbude najširše družbene »stihije« — ali ji je taka korekcija že *potrebna*, ali pa ji je bolj kot potrebna za zdaj še nevarna in moramo vsaj v negativnem smislu še upoštevati potrebo po psihološki avtocenzuri zaradi čim uspešnejše duhovne in moralne mobilizacije ter v kritiki spoštovati še najrazličnejše druge tabuje poleg tistega osnovnega sklepa, da ne bomo več razpravljali o samem načelu podružbljanja proizvodjalnih sredstev, se pravi, o socializmu kot takem?

(4) Moj odgovor se je glasil in se glasi, da bi bila in da je objektivna korist tudi v najslabšem primeru vsaj tako velika kot objektivna škoda, če ne celo večja. Razumljivo je, da je ta moja opredelitev rezultat določenih osebnih življenjskih izkušenj, ki so nujno parcialne in za katere lahko samo verjamem, da so tipične. Prvič živim v najrazvitejši jugoslovanski republiki, drugič se konkretno gibljam v slojih, ki se jim že danes (vključno s kulturniki) v socializmu relativno ne godi ravno slabo, tretjič sem sam z vsem prepričanjem za komunistično Jugoslavijo in tega prepričanja ne bom spremenil, če me le ne bodo kakšne slučajne osebne izkušnje morda zagrenile in zaslepile (najrazličnejše sovražnike kritike komunizma so me namreč samo še bolj potrdile v sklepu, da za Jugoslavijo in zame objektivno preprosto ni druge alternative). Zato me navdaja morda naiven in stvarnosti odmaknjen optimizem — tega ne morem vedeti, svoje izkušnje ne morem mehanično izbrisati iz sebe. Vsekakor je očitno, da sem se s tem svojim stališčem znašel recimo v zvezi z nedavnimi revialnimi spremembami na drugi strani kot moje družbeno vodstvo in da mi narekujejo moji nazori praktično neke vrste državljansko nepokorščino, vsaj miselno nepokorščino. Zdi se mi, da so nekatere ukrepe v lanskem letu narekovale našemu družbenemu vodstvu bolj pretekle negativne izkušnje o ljudeh, opreznost in pesimizem, ki bi ga osebno želel videti preseženega, kot pa resnične nevarnosti trenutne situacije. Seveda pa je moja ocena položaja prav lahko zmotna; v tem primeru bom moral brez dvoma prevzeti soodgovornost zanjo in za vse njene negativne posledice. Ali bolj točno: bi bil moral prevzeti soodgovornost. Osebno soodgovornost za posledice nepotrebnega zaostrovanja tako z ene kot z druge strani (tja do različnih študentov-

skih in agrokombinatskih demonstracij itd.) pa odločno odklanjam.

Ponavljam, da se mi zdi naš trenutni kurz, ki teži k nadaljnjemu »čiščenju« slovenske kulturne situacije, napačen, in si pridržujem pravico, tudi v prihodnje opozarjati na to, čeprav se bom demokratično podredil odločitvam svojega družbenega vodstva. Samo prihodnost pa lahko pokaže, ali sem imel prav ali ne. Morda je trenutek že zamujen, morda smo že zdrknili v vsaj začasno jalove antinomije. Tega ne morem nezmotljivo vedeti, lahko samo verjamem, da ni tako, in da ravnam v skladu s tem svojim prepričanjem. Človeško življenje je vedno tveganje, to velja za vsakogar od nas.

(5) Da ne prekoračim dogovorjenega obsega, bom na vprašanje odgovoril prav na kratko z opozorilom na svoj članek »Improvizacije o problemu komunikativnosti«, ki je izšel v 8-9 številki lanskih Novih obzorij in v katerem skušam razširiti Vaše vprašanje v tem smislu, da ne gre samo za »visoko« orientirane ustvarjalce ter »nizke« zahteve publike, temveč celo za več med seboj nekako izoliranih krogov ustvarjalcev in publike. Res pa je, da so ustvarjalci »visoke« kulture najbolj glasni, čeprav so včasih praktično skoraj brez občinstva — čemur pa je seveda v precejšnji meri kriva tudi majhnost slovenske narodnostne skupnosti, saj tvori publiko »visoke« kulture ponavadi, kot vse kaže komaj kak promile prebivalstva, kar bi bilo na Slovenskem očitno samo 1600 ljudi, pri stomilijonskem narodu pa kar 100.000; in po drugi strani »nizko« orientirana publika res bolj bije v oči kot ustvarjalci, ki sicer pišejo zanjo, vendar iz razumljivih razlogov ostajajo sami rajši v varni senci nepoznanosti. Tako lahko resnično pride do vtisa, kakor da eksistira predvsem en nesporazum, nesporazum med ustvarjalci in odjemalci kulture, čeprav je resnica najbrž bolj zapletena.

Kako prerasti tako avtentizirano situacija? Smatram (kakor sem tudi že v omenjem članku zapisal), da kulturni nivo, potrebe in zahteve ljudi določa njihov socialni status in njihovo mesto in vloga v družbeni delitvi dela; če hočemo spremeniti njihov okus, moramo torej najprej bistveno spremeniti statusne učinke današnje družbene delitve dela v tem smislu, da si bodo postali ljudje po svoji vlogi v procesu družbene reprodukcije v vse večjem številu povprečno enakovredni, da bodo postavljeni pred vse bolj enako pomembne družbene dolžnosti, zahteve, pravice, ugled in s tem tudi kulturne potrebe. To pa je vsekakor dolgoročen program, ki

v glavnem sovpadе z izgradnjo socializma in komunizma ali, če hočemo, z izgradnjo razvite družbe samo na sebi.

(3) Kot posebno vprašanje omenjate v tej zvezi problem demokratizacije naše kulture: mišljena je najbrž kultura, ki jo jaz imenujem »visoko« in »srednjo« (ti dve se pri nas šele pravkar počasi ločujeta med seboj), »nizka« kultura je še preveč stihijsko »demo-kratična«. Problem »visoke« in »srednje« kulture je problem pomanjkanja občinstva in s tem pomanjkanja normalne odvisnosti ustvarjalcev od občinstva. Ker te naravne kontrole in stimulansa ni oziroma je šibko razvit, postaja naša visoka in srednja kultura do določene mere sama sebi namen; tisti, ki nima zdravega temelja pod seboj, pa se vedno čuti ogroženega in brani svojo umetno ustvarjeno ali podedovano pozicijo z vsemi sredstvi, med drugim tudi z grupaštvom, izolacionizmom, monopolizmom, »birokratizmom« itd. Recept? Restituirati publiko kot kritično spodbudo in hkrati omejitev takega ustvarjanja; torej isti problem kakor zgoraj, problem, ki mu ne vidim rešitve od danes na jutri.

* * *

(2) Razmišljam, kako bi na koncu opredelil še splošni odnos med kulturo in kulturno politiko, stvarnost tega odnosa in program, ki bi izhajal iz ugotovljene stvarnosti, vendar se mi zdi, da si ne bom izmislil nič boljšega kot to, kar sem že povedal v diskusiji o problemih kulturne politike na Stražilovskem susretu junija 1963 v Novem Sadu. Zato vas prosim, da mi dovolite citirati prispevek, objavljen med materiali s tega zborovanja v novosadskih »Poljih«, ker imam občutek, da so moje takratne misli ostale do danes nepričakovano aktualne.

Ne gre za to, kako bomo eliminirali bodisi kulturno anarhijo bodisi družbeno kontrolo nad kulturo. Rajši bom čisto kot opazovalec spregovoril nekaj besed o objektivni dialektiki položaja kulturne politike in kulturnih politikov na eni strani in na drugi o položaju samih ustvarjalcev.

Začnimo s politiki. V čem je, zelo poenostavljeno, njihova dialektika? Osnovno dejstvo, iz katerega je treba izhajati, je, da se kultura ne more sama finančno vzdrževati, temveč so ji potrebne družbene dotacije; tisti, ki ji dodeljuje družbena sredstva, pa objektivno, če to hočemo ali ne, dobi neposredno, se pravi politično moč nad njo, ker lahko vsak hip onemogoči vse tisto v njej, kar mu ni všeč, v načelu seveda. Znano je, da se kulturna politika vsake družbe, posebno pa še kulturna politika družbe, ki forsirano gradi

ekonomsko bazo socializma, nagiba k temu, da bi omenjeno možnost čim bolje izkoristila; taka družba povsem naravno želi, da bi se ji investicija v kulturo čim hitreje izplačala v obliki aktivističnega in reklamnega učinka in rezultata.

Toda kaj se dogaja? Čim močnejše je čutiti to težnjo, tem ostreje zaide taka kulturna politika v nasprotje z resnico o dani stvarnosti. Vsi vemo, kakšni so rezultati socialističnega realizma: padec kvalitete, indiferentnost ali hipokrizija ustvarjalcev in občinstva, prej ali slej pa neizogibno tudi odpor proti lakiranju in laži, pravi kult odpora proti kakršnikoli kulturni politiki v tem smislu besede. Se pravi, čim bolj družba zlorablja to možnost, da lahko politično onemogoči resnico, ki ji ne gre v račun, tem večji je afront proti njeni kulturni politiki, tem več težav ustvarja torej sama sebi; in obratno, čim manj odločilno je »nasilje« družbe nad resnico, tem manjše je tudi trenje v njenih odnosih s kulturo. Sklep: meja politične moči družbe nad kulturo je resnica o tej družbi, prek nje družba vsaj trajno ne more. (Kot najznačilnejši dokaz za to zakonitost bi lahko navedli zgodovino ruske kulture od Stalinove smrti naprej. Še enkrat opozarjam, da govorim o kulturi kot kulturi, ne o kulturi kot sredstvu političnega nasprotovanja, o kulturi, ki bi na »nasilje« skušala odgovarjati z nasiljem s svoje strani! Za tako »kulturo« in za antinomično polarizirano situacijo, ki je njena zakonita posledica, vsa ta izvajanja seveda ne morejo veljati.)

Mislim, da se načelno vsi strinjamo, kaj moramo kot ustvarjalci storiti v tem položaju; preprosto delovati moramo v imenu resnice o naši stvarnosti. Če bomo našli to resnico, je nobena kulturno-politična protiakcija ne bo mogla trajno onemogočiti. Imeli bomo seveda precej privatnih neprijetnosti, razkritje resnice se bo zavlačevalo, toda samo to in nič več. Linija naše kulturne politike od leta 1948 pa do danes je v bistvu linija nepretrganega postopnega odstopanja od nesmiselnega nasilja nad resnico v smeri iskanja modusa vivendi, ki bi bil sprejemljiv za obe strani. In v teh petnajstih letih je izvojevala kultura kot resnica mnogo pomembnih zmag.

Pa vendar, oglejmo si tudi drugo plat te situacije: izvojevala je manj zmag, kot bi jih bila teoretično lahko. Praviloma je seveda vsak umetnik prepričan, da je prav on našel zadnjo resnico, in misli, da ima za to pravico do popolne avtonomije pri iskanju ter v imenu te resnice brez-kompromisno zavrača vsako družbeno kontrolo. Vendar takšna dokončna resnica o jugoslovanski stvarnosti, mislim,

da se v tem vsi strinjate, še ni najdena. Doseženih je bilo nekaj delnih uspehov, toda mnogo je tudi iskanja, ki se izgublja v slepih ulicah, rezultatov, ki predstavljajo neresnico, laž, ali kakor bi rekli kulturni politiki, plevel med pšenico, ki ga je resnično treba iztrebiti. In zakaj to, prav tako ni skrivnost: ve se — zaradi naše ustvarjalne nemoči.

To je resnica o nas, ne tiste velike programatične besede, ki jih na veliko razmetavamo, temveč ta dialektika osebno poštene akcije v imenu resnice in pa naše človeške nepopolnosti, zaradi katere je ta akcija morda večkrat neuspešna kot uspešna, zaradi katere ima vsaj deloma morda kulturna politika večkrat prav pred nami kot mi pred njo. Še enkrat, ne poznam nobenega univerzalnega recepta, kako bi lahko eliminirali bodisi kulturno politiko bodisi avtonomijo kulture, vendar pa mislim, da je zame kot ustvarjalca, in če lahko govorim v imenu drugih ustvarjalcev, stvar dokaj preprosta. Očitno si ne moremo kaj, da ne bi poskušali uresničiti to šanso, to možnost, in najti resnico o nas in o naši stvarnosti, ker si brez takega iskanja nobeden od nas ne more zamisliti svojega življenja, ne glede na vse posledice. Ali pa bomo to resnico našli, tega ne more nobeden od nas vedeti in trditi v naprej.

MIRA MIHELIC

(1) Pri vsakem zdravem organizmu morata biti telesna in duhovna rast, če že ne isti, pa vsaj enakovreden in vzajemni proces. Prav gotovo je v tem eno največjih nesoglasij našega sveta, da je njegova telesna, se pravi materialna, tehnična rast, v nekem pogledu prerastla njegovo duhovno, torej kulturno rast. Uskladiti oboje v harmonično celoto, ki njeni polovici izpopolnjujeta, ne pa izključujeta druga drugo, je naloga zlasti socialistične družbe. Človek, ki ga vidimo pred seboj, naj bi bil osvobojen ne samo ekonomske, temveč tudi duhovne revščine: oboje je enako strašno in tira posameznika v obup, družbo pa v nasilje. Pri uresničenju tega cilja je vloga kulturnega delavca nad vse velika in vsaj tako pomembna kot vloga proizvajalca materialnih dobrin. Ker je področje njegove dejavnosti občutljivejše in sega globlje v plasti individualne in družbene zavesti kot materialna struktura, ki tvori njeno ogrodje, pa je tudi njegova odgovornost večja. Družba to priznava in terja od njega stalno umsko in moralno pripravljenost — vsiljuje pa se vprašanje, ali je družba prav

tako pripravljena priznavati mu neke pravice, ki mu takšno vlogo omogočajo. Mreža fizičnih in družbenih odnosov, ki povezuje vse ljudi v celoto, vsekakor preprečuje, da bi se katerokoli naše dejanje izgubilo in ostalo brez odmeva v prostoru človeške skupnosti. V nekem smislu funkcionira družbeno tudi tisti, ki sam sebe izključuje iz dnevnega ritma življenja, saj ima tudi tisto, česar ne storimo, vselej neke posledice ne samo za nas, temveč tudi za naše okolje. Zlasti kulturni delavec se lahko umakne v še takšno samoto, pa ne more biti neangažiran, saj nikoli ne ustvarja, pa bodi še tako ekskluziven, sam zase, temveč za druge. Zaman bi se tolažil, da je našel zavetje v svojem notranjem svetu, v katerem se je lahko ognil spopadom z zunanjimi problemi in ljudmi. Tudi beg je dejanje in ima, kakor vsako človeško dejanje, svoje meje, onstran katerih prehaja v lastno nasprotje. Neangažiranih kulturnih delavcev torej ni in priznavanje tega dejstva nam pomaga, da se lahko zavestno, ne samo avtomatično vključimo v družbeno stvarnost. Žal pa vemo, da ni samo od kulturnega delavca odvisno, ali lahko postanejo kulturne dobrine, ki je on njihov ustvarjalec in posrednik, last tistih, ki so jim namenjene. Da se kulturna prizadevanja lahko uresničijo, mora družba za to žrtvovati primerna sredstva. In če upoštevamo dejstvo, da je lani naša državna skupnost od narodnega dohodka dala menda samo 0,45 % za kulturo, potem ni treba nobenega komentarja več k vprašanju, ali so bile doslej velike možnosti za to, da bi kulturni delavec svojo vlogo uresničil. Da je treba ustvariti materialno bazo, drži, res pa je tudi, da brez kulturne opore ne more biti zdrave materialne baze, ki jo moramo v socialistični družbi ustvarjati po načelu eden za vse, vsi za enega, kar je princip, ki terja od vsakega posameznika veliko večjo moralno osveščenost kot staro geslo: vsak za sebe. O tem, da je ravno kultura tista sila, ki lahko oblikuje višje razvito človeško osebnost, sposobno resnično humanitarnih, socialističnih odnosov, pa zame ne more biti dvomov: kakor smo na lastne oči videli in še vidimo, jih zvišanje materialnega standarda ne more ustvariti.

(2) Politika in kultura sta dve različni poti, ki včasih težita narazen, namesto da bi vodili k istemu cilju. Kako pravilno uskladiti njune medsebojne odnose, je tudi drugod po svetu veliko vprašanje »kulturne politike«, ki ga marsikje rešujejo tako, da se ga kratko malo ogibajo, pri nas v naši nastajajoči družbi pa se mu ne moremo ogniti, ker je vse preveč pomembno za naš nadaljnji razvoj. Industrijska in

tehnična civilizacija sta po svetu že tako napredovali, da sta prerastli človeka; to je danes pojav ravno v deželah z najbolj razvitim standardom in materialno blaginjo. Izgubljen med zmehaniziranim svetom in perspektivo atomske smrti niha sodobni človek v tako rekoč praznem prostoru: korenin nima več v zemlji, pogleda ne upira več v nebo. Medsebojni odnosi so se tako skomercializirali in zavtomatizirali, da je posameznik dostikrat samo še kolesce v družbeno ekonomskem mlinu. In vendar je človek izrazito ustvarjalno bitje, to ga loči od vseh drugih živih bitij na zemlji. Svoji težnji po ustvarjanju, težnji po lepoti in dosežanju duhovnih, nadčasnih vrednot, ki je spremljala človeka že od predzgodovinskih časov, mora nekje zadostiti, sicer se mu življenje, ki ga živi, prej ali slej zazdi nesmiselno in prazno. Rekli smo že, da socialistična družba bolj kakor vsaka druga potrebuje človeka, ki čuti v sebi odgovornost do nje in potrebo po tem, da žrtvuje svoje ozke osebne interese potrebam skupnosti, to pa je lahko samo človek, ki ni sam v sebi prazen, temveč ve, v čem je smisel njegovega življenja, človek, ki ni pozabil, da je ustvarjalec lastne podobe in svoje družbe. Gotovo je, da ustvarjanje in aktivno sprejemanje kulturnih dobrin budi v človeku njegove žive sposobnosti za dojemanje njegove usode in družbene stvarnosti ter ga umsko in moralno osvešča, razvija v njem občutek odgovornosti za lastna dejanja in družbeni pogum. Brez tega bomo morda imeli pravilno urejene ekonomske odnose, ne bomo pa imeli tistega novega sveta, ki predstavlja uresničenje socialističnega ideala. Zato je tudi prostor, ki ga naša kulturna politika odmerja naši kulturni rasti, še zmerom premajhen in preskromen in praksa je že pokazala in bo v prihodnosti pokazala še bolj, da se bo moral čimprej znatno povečati.

(3) Kadar začne neka razmeroma maloštevilna skupina z vso ihto zagotavljati, da brani demokracijo in kulturo, hkrati pa proglasi vse druge, ki se nočejo strinjati z njo in jo priznavati za edino vodilno silo v našem kulturnem življenju, za sovražnika svobode in kulture, ker so si drznili imeti v nekaterih za nas vse zelo važnih stvareh drugačno mišljenje od protagonistov te skupine, ji ne morem verjeti, da se bojujejo za večjo svobodo in demokracijo, temveč občutim, da se bojujejo za svojo nadvlado nad drugimi, za nadvlado manjšine nad večino. Zlasti se mi upira, če nekdo pod demokratičnimi gesli, ki jih priznavamo vsi, vrši moralni pritisk, ki je že podoben terorju, na vso kulturno sredino, čeprav gre tukaj za čisto drugačne

cilje kot koristiti kulturi in sprostiti naše medsebojne odnose, saj se, kot vidimo, ti odnosi po zaslugi nekaterih še zaostrujejo in prehajajo v naravnost sovražna nasprotja. Mislim si to: če je v katerikoli kulturni sredini pozitivno občutiti neko elito, potem je ni občutiti tako, da se ta elita irka na prsi in venomer opozarja nase, druge pa zmerja; če je kje prava elita, ne more biti izvzeta, temveč je organsko spojena s svojim okoljem. Globoko sem prepričana, da je veliki smisel in napredek človeške družbe ravno v tem, da mora kultura postati last najširših ljudskih množic, ekskluzivna kultura piše sama sebi smrtno obsodbo. Zato se mi upira vsako zapiranje v kroge, grupe, elite in kakor se vsi taki in podobni pojavi imenujejo. Nisem za izbrance in nezaupanje čutim do vsakega, ki se ima za vzvišenega nad drugimi, to so zmeraj v bistvu majhni ljudje z večvrednostnim kompleksom. Kaj lahko po moji sodbi privede čimprej do demokratizacije v kulturi, ki si jo vsi želimo? Pošteno prizadevanje, ločevati resnične vrednosti od fiktivnih, dajati prednost dejanjem pred besedami, ustvarjalnemu delu pred zanikanjem, spajanju pred razdvajanjem, strpnosti pred nestrpnostjo in navsezadnje tudi dostojnosti v medsebojnih odnosih pred nedostojnostjo, ki so jo zadnja leta uvedli v naše kulturno življenje tisti, ki se proglašajo za njegovo elito.

(4) Ne bi si upala merodajno presojati situacije s tako kompliciranim prepletom raznih činiteljev, kot je kulturno politična situacija v Sloveniji na današnji stopnji razvoja, ki pa me navdaja z optimizmom, če jo primerjam z ne tako daljno preteklostjo. Ob tem povem lahko samo nekaj misli. Eden izmed vzrokov za negativne pojave, ki smo jim bili do nedavnega priča, je bil nedvomno ta, da smo tako posamezniki kot družba premalo pogumno in naravnost odpirali razne pereče in boleče probleme, kakršni nujno spremljajo družbo v novem razvoju, da v mnogih primerih nismo znali ločiti zrnja od plev in da smo dostikrat zavestno ali podzavestno vtikali glavo v pesek, ker je bilo tako najudobneje. Zato so ostali mnogi pojmi nerazčiščeni med nami in mnogi dolgovi neporavnani in je bilo mogoče v kalnem ribariti. Tako so si potem tudi lahko nekateri napisali na svoj prapor kulturo in šli v boj, pri katerem pa ni šlo za kulturo, temveč za politiko — in ko so potem po logiki stvari nujno trčili ob politiko, so bili užaljeni. Priznavam pa, da smo bili tudi drugi kulturni delavci marsičesa krivi zaradi svoje ravnodušnosti in mrtvila in zaradi nekakšnega oportunizma na levo in na desno, ki

nam je branil, naravnost povedati resnico in za to resnico tudi nekaj tvegati. Občutek imam, da sedanje razčiščenje situacije ne more pripeljati do večje togosti, kakor se nekateri bojijo, temveč, nasprotno, do večje sprostitev in pravega olajšanja.

(5) Na eni strani ozko specializirani profesionalci — na drugi strani pa nizek kulturni nivo, skromne kulturne potrebe in zahteve množičnega »konsumenta«? Ali ni že v samem vprašanju tudi odgovor? Družba je bila, kakor smo videli, pripravljena dajati neka sredstva za visoko znanstvene zavode in za visoko umetnost, saj ji je bilo treba vložiti v vrh, torej v samo konico piramide, veliko manj gradbenega materiala, se pravi, gmotnih sredstev, kot bi ga bilo treba rabiti, če bi bila hotela sezidati piramidi od temeljev do vrha tudi stene. Tako je »vrh« znanosti in umetnosti obvisel v zraku, brez zveze z ostalo zgradbo, ki je ostala pri tleh. Mi vemo, da ne ustvarja kulture samo proizvajalec, temveč tudi njen potrošnik, treba pa mu jo je napraviti dostopno, zlasti če živi ta potrošnik v še precej zaostalih materialnih in duhovnih razmerah. Na lepo knjigo ga je treba opozarjati, ne pa mu dajati plažo po trafikah, treba je knjigo tiskati v množičnih nakladah in poskrbeti, da bo našla pot do ljudi, da bo cenejša in bodo z njo izdatno založene javne knjižnice vsepovsod po deželi, kjer jih zdaj ni. Žal tudi vemo, da obstoječe nimajo nobenih ali vsaj ne zadostnih sredstev. Kaj pomaga, da imamo sinfonične orkestre, ki prirejajo elitne koncerte, če pa pitamo ljudske množice dosledno z najbolj ogabno psevdo muzikalno plažo raznih popevk, in jo tako od vrhunske glasbe odbijamo, namesto da bi jo k nji vzgajali? Kaj pomaga, da se zavedamo, kako je film eno najučinkovitejših sredstev za množično posredovanje umetnosti, če pa v naših kinematografih ljudje skoraj ne vidijo dobrih filmov, in potem doživljamo kulturno sramoto, da redki dobri filmi skoraj nimajo obiska? Če kje, bi v kulturi ne smeli imeti odločilne vloge komercialni interesi. Razvoj sodobne civilizacije terja visoko specializirane profesionalce povsod, torej tudi pri nas, zato mora »vrh« ostati, ampak ostalo stavbo je treba dograditi, da bo segala do vrha, ne pa da ostaja večina naših ljudi ravnodušna ali celo sovražna do kulture kot umsko neosveščeni konsumenti plaže v njenih najrazličnejših cenениh oblikah. Ustvarjalec kulture in potrošnik kulture, ki je v nekem smislu njen soustvarjalec, morata biti dobra družabnika in v interesu družbe je, da z razumevanjem in dovolj veliko materialno podporo omogoči

čvrsto in zdravo zvezo med njima, potem ne bo več tistega strah zbujačnega prepada med množično kulturno zaostalostjo in stremljenjem po vrhunskih, torej širokim plastem nedostopnih dosežkih. Premagovanje kulturne neenakosti je prav tako naša človeška in družbena dolžnost kot premagovanje ekonomske neenakosti. Sicer pa je to dvoje, kakor že rečeno, prav usodno povezano, tako da se sredstva, vložena v kulturo, navsezadnje obrestujejo tudi v industriji.

JOSIP VIDMAR

Pri vašem vprašanju (1) me je zmotil vaš skok od kulture in njene vloge v sedanjosti naše družbe na vlogo kulturnih delavcev v nji. To sta namreč dve zelo različni stvari. Vendar ostanem pri vaših končnih dveh vprašanjih. Mesto in vloga kulturnih delavcev, njihovo angažiranje oziroma možnosti za to? Kulturni delavec spada v sloj razumništva ali inteligence. Kakršna je vloga in naloga te v neki družbi, taka je naloga kulturnega delavca. Dejanska vloga razumništva je v naši družbi gotovo premajhna, ali ni morda celo ne čisto zaželenena? Vendar bi se nikakor ne moglo trditi, da je razumniku angažiranje v družbeni stvarnosti kakor koli onemogočeno. Izhod iz tega položaja, ki ni ne krop ne voda? Premagati je nezaupanje do inteligence in s tem do kulturnih delavcev. Odpreti jim vsa vrata, tudi vsa nevidna vrata v tisto, kar se imenuje družbena stvarnost. Zlasti pa je potrebno omogočiti jim in jih celo vabiti ali spodbujati k razpravljanju, k diskusijam o perečih stvareh. To je priporočilo družbi. Priporočilo kulturnim delavcem in inteligenci pa bi bilo: premagati nezaupanje do politike, premagati svojo vsevednost, zavedati se odgovornosti pred javnostjo, truditi se zaradi nje za solidno obveščenost, spoštovati in ceniti človeško pamet kjerkoli in v kakršni koli obliki jo srečaš. Imeti zmeraj pred očmi interese skupnosti in celote.

(2) To vprašanje bi nemara moralo stati na prvem mestu, ker je temelj vsemu in ker veliko nesporazumov ter nesoglasij med »družbo« ali »politiko« in »kulturnimi delavci« izvira iz nejasnosti, ki glede njega vladajo v »družbi«? Če je smisel življenja živeti z razvito zavestjo, živeti polno in lepo, potem je kultura, ki daje življenju navdihe in napotke za vse to, njegov smisel. Mislim, da se naša »politika« tega premalo ali premalo jasno zaveda. Nenehoma beremo in poslušamo poročila o napredku na najrazličnejših sektor-

jih, zlasti na primer o rasti materialne produkcije, ki je kajpada nikakor ni omalovaževati, in podobnem, skoraj pa se »družbi« ne zdi potrebno voditi evidenco o premikih v kulturnosti našega sveta ali o tem skrbno poročati. In če že naša »družba« zadnje čase nekoliko živahneje razpravlja o znanosti, razpravlja skoraj izključno samo o uporabnih vedah, vtem ko se za tako imenovane družbene vede komaj zanima, čeprav so te vede hkrati z umetnostjo pravi vir zavesti, samozavesti, notranje orientacije, višjega življenjskega okusa za posameznike in za cele narode. Dejansko je skrb za kulturo, zlasti pa za kulturnost pri nas skromna, kar se seveda kaže tudi v številkah, ki govorijo o izdatkih za te stvari. Ponavljam, ta odnos do kulture, ne do kulturnih delavcev, je pri resničnih kulturnikih vzrok za trajno vznemirjenost. Izhod: Kulturna politika? Buditi v »družbi« pravo zavest o pravi kulturi, vzgajati to zavest na široko, storiti in žrtvovati za kulturo čim več, saj je to vlaganje sredstev v posel, ki se nedvomno mora bogato obrestovati v vsem življenju. Toda to je treba zatrdno vedeti.

(3) Ne vem, kolikšne nevarnosti »novega, birokratizmu podobnega pritiska« nosijo v sebi težnje po kulturnem monopolu, po izolacionizmu in interesnem grupaštvu, ki ga menda smem prekrstiti v klikarstvo, vem samo to, da so to bolezni nerazvitih ali defektnih ljudi, pa čeprav bi se šteli za vrh »elitne strukturiranosti kulturne sredine«. Kakor v vseh človeških dejavnostih obstoji seveda tudi v kulturni neka hierarhija, ki je spontana in naravna in od trušča ter reklamiranja zagotovo popolnoma neodvisna. Vsak kulturni delavec, ki ve, kaj je kultura, si je na jasnem, da je sleherni od njih samo aktiven atom pri nastajanju in rasti vélike stvari, ki jo imenujemo kultura. Mislim, da je taka skromnost lahko prva izmed resničnih »predpostavk demokratizacije v kulturi«, če te besede kaj pomenijo. Ta zavest je mogočen faktor notranjega reda v osebnosti, v kulturi sami, lahko pa bi blažilno vplivala tudi na nervozne odnose kulturnih delavcev do »družbe« in »politike«.

(4) Odgovor na to vprašanje bi mogla dati obširna razprava. Na kratko pa je mogoče vzroke in nasprotja, ki so privedli do konfliktov, označiti takole. Objektivni in družbeni vzroki so: ostanki dirigiranja v kulturi in hkrati z njimi kronična malobrižnost »družbe« nasproti kulturi in še nejasnost ter nerazčiščenost nacionalnih in gospodarsko nacionalnih odnosov v državi. Specifični vzrok pri intelektualcih: razumljivo in naravno negodovanje nad temi stvarmi; na žalost pa so se takih čustev mlajšega sveta polastile mo-

nopolistične in sfantazirane skupine ljudi, ki so hoteli svojo namišljeno kulturno elitnost javnosti kratko malo vsiliti kot vesoljno in vsakršno vodstvo ali vsaj cenzorstvo, za kar razen ambicije in morda nekakšnega posluha za aktualnost nekaterih vprašanj niso imeli nobene usposobljenosti, ne moralne ne strokovne.

(5) Razkorak, ki ga ima v misli vaše zadnje vprašanje, obstoji najbrže povsod in v vseh časih. Zmeraj so drug poleg drugega živeli ljudje s težnjami, ki jih označujete kot »vrhunske«, in ljudje nizkega kulturnega nivoja ter skromnih duhovnih potreb. Če je ta razkorak danes in pri nas večji in občutnejši, je tako nemara zaradi tega, ker je revolucija vzdignila na površje povsem nove plasti našega življenja, ki doslej niso imele nobene možnosti za srečanje s kulturo. Ta svet živi, kakor ve in zna: za njegovo osvestitev in prebujenje bi morala skrbeti »družba«, ki pa je sama, kakor smo rekli vsaj rezervirana nasproti višji kulturi. To ostro kulturno razcepljenost našega življenja je gotovo mogoče premagati. Če pogledamo resnično visoko politično prebujenost in obveščenost naših ljudskih množic, kakršno smo dosegli v sorazmerno kratkem času, ne moremo dvomiti, da ne bi mogli v bodočih letih s smotrnim delom marsičesa doseči tudi na kulturnem polju, na primer vsaj vsesplošno zavest o važnosti in potrebnosti visoke kulture, s tem pa postopoma tudi kulturnost kot tako. Toda temu bi bilo treba posvetiti veliko vztrajne in resne prizadevnosti. Namesto da z vsemi tako imenovanimi množičnimi obveščevalnimi sredstvi strežemo površnemu in slabemu okusu, neslanostim in grobemu amerikanizmu, bi morali korak za korakom premišljeno voditi naš svet k pravi kulturi. Kajti kulturnost moramo doseči. Brez nje bodo obstale vse družbene preureditve in spremembe ter vse nove zamisli na pol pota in bodo samo votle sheme brez odločilne vsebine, če se zavedamo, da sta njihov smisel človek in njegova humanizacija.

BENO ZUPANČIČ

Spoštovani tovariši, na vsa Vaša vprašanja ne morem odgovoriti, ker so precej »zajetna« in bi morali biti odgovori obširnejši, kot mi dovoljuje dani prostor. Dovolite mi torej, da odgovorim na tista, na katera ta trenutek morem odgovoriti, četudi samo nepopolno. V nekaterih odgovorih pa utegnem zaslediti tudi posredne odgovore na nekatera vprašanja, ki se jih neposredno nisem loteval.

1. *Kultura*

Ne da bi nameraval tekmovati s poklicnimi in filozofsko ali sociološko podkovanimi raziskovalci, se kljub temu izpostavljam njihovi kritiki glede trdnosti in natančnosti v oblikovanju stališč, če namreč v skladu z vsem, kar sem zapisal že kdaj poprej, zapišem, da kultura — gledana in pojmovana celovito kot vsota vseh pridobitev človeka v boju z naravo in samim seboj — ni in ne more biti doma samo v družbeni nadgradnji, ni proizvod samo npr. kulturnih ali intelektualnih dejavnosti ali delavcev, ampak nastaja in se prerašča v vseh sferah človeškega življenja in dela, ki ju s svojo novzočnostjo, tj. v bistvu z revolucionarno težnjo in dejavnostjo, če je res kultura, spreminja, naj bo v materialni ali intelektualni proizvodnji (če ju smemo po stari, udomačeni shemi tako ločevati), tako da so njeni proizvajalci v zadnji posledici — ne enako, ne enakomerno — vendarle vsi ljudje, zato vsem ljudem tudi *pripada*. Njen poglavitni »smoter« je oblikovanje čimbolj svobodne in celovite človeške osebnosti in tej primerne človeške družbe.

Njene tisočletne *razredne* omejitve in odtujitve od dejanskih ustvarjalcev nas motijo, da bi videli in razložili, predvsem pa vsak dan v praksi zadosti upoštevali sicer staro resnico o možnosti, da je človek v slehernem svojem delu ali dejanju ustvarjalec in intelektuallec in umetnik, četudi v še tako neznatni meri, da je v sleherni človeški dejavnosti mogoče presegati obstoječe ali dano ali preživelo in se približevati poglavitnemu humanističnemu smotru.

Tradicije nas ovirajo, da bi se zmeraj in povsod zavedali dejstva, kako nas popačeno prikazovanje odrazov materialne osnove ali poenostavljena, predvsem pragmatistično uporabljana pojmovanja družbene superstrukture zavajajo v prepričanje, s tem pa v tem primerno prakso, po katerima kakor da je možno revolucionarno premagovanje danega in obstoječega predvsem ali celo *izključno* v sferah intelektualnih dejavnosti (ne da bi njihov pomen ali njihove višje možnosti za samospoznavanje človeka in družbe, hkrati pa tudi omejenosti zanikoval), kakor da zavest lahko »stvarno nekaj predstavlja, ne da bi predstavljala kaj stvarnega«. Ista ugotovitev velja za enako in v vsakdanji praksi nič manj utrjeno in škodljivo prepričanje o *absolutni* odločnosti gospodarskih dejavnosti v *vsakršnih* družbenih razmerah, saj izvira iz enako mehaničnega filozofskega pojmovanja človeka, njegovega dela in družbe, pripelje pa nas kot ona naravnost v usodno zamenjavo smotra s sredstvom.

Tako pojmovanje kulture pa se seveda ne more ujemati s tezami J. Kosa in P. Kozaka,¹ saj med drugim ne omenjata bistvenega — *kulturne funkcije človeškega dela*, hkrati pa nekatere izmed svojih tez praktično sproti zanikujeta, obravnajoč kulturo kot posebno dejavnost ali silo, in se pravzaprav omejujeta — kljub temu da jo nasploh postavljata v družbo — predvsem na značilne kulturne ali intelektualne dejavnosti, ne da bi dovolj upoštevala posledice zgodovinsko nastale družbene delitve dela. Skratka: načeloma pristajata tako na *subjekt* kot na *objekt* kulture, torej konec koncev vendarle na kulturnike in na nekulturno ljudstvo.

Iz podobnih mnenj, ki jih ni malo v naši publicistiki, še več pa v vsakdanji praksi in praktični družbeni ali kulturni politiki, izvirajo tudi mnoga »umetna« nasprotja med civilizacijo in kulturo, ki na svoj način odražajo dano stopnjo družbene delitve dela, dezalienacijskih procesov, podedovane ali tudi nove alienacije človeka in njegovega dela, kulturo pa obravnavajo kot sicer aktivni, vendar pa več ali manj ograjeni, izdvojeni, včasih celo kot politično opozicijski del nasproti družbi in njeni civilizaciji ali tudi narobe.

¹ Mišljene so teze na simpoziju o slovenski kulturi KUD »Tomaž Linhart«, Ljubljana 1964. Teze sta pripravila Janko Kos in Primož Kozak (razmnoženo). V teh tezah pravita med drugim naslednje: »Iz te perspektive se kaže kultura kot nujno gibalno nove slovenske družbe. Kultura po svoji funkciji namreč vsako družbo formira v naslednjem smislu:

- kultura omogoča, da družba sama sebe spoznava;
- kulturna družba se preko kulture in v kulturi kontrolira;
- v kulturi se družba vrednoti;
- kultura je v življenju družbe mobilizator, ki osmišlja in s tem omogoča akcijo;
- kultura družbo usmerja;
- v kulturi se družba formulira, ohranja in razvija svoj vrednotni in moralni normativni sistem;
- preko kulture družba obvladuje socialne procese in dinamiko svojih protislovij;
- šele v kulturi se družba v vsej svoji celovitosti konstituira v osmišljeno človeško skupnost;
- šele v taki skupnosti in torej šele preko kulture se človek konstituira v integralno človeško bitje, zakaj samo kultura omogoča komunikacijo, ki združuje v sebi celotno človeško problematiko.

Samo kultura, ki opravlja vse našete funkcije, je resnična, družbeno in človeško konstitutivna dejavnost, sicer pa je samo videz, ki s svojo a priori lažno vsebino razdružuje, razkraja in pasivizira.

Ker sodobna slovenska kultura večinoma ne ustreza pojmu kulture in funkcijam, ki jih ta pojem predpostavlja, se pred njo postavlja nujnost temeljne preosnove.

Take razlage tudi pojasnjujejo, kako da še zmeraj nismo v prevladajoči miselnosti ne dosegli ne presegli besed, ki jih je o kulturi napisal Ivan Cankar² — Cankar je globoko doumel celovitost človeških prizadevanj, njegovih dosežkov, njegove kulture, katere ustvarjalno bistvo je — preprosto povedano — *trdovratno spreminjanje doseženega in preživelega, nenehen boj za novo in boljše*.

V naši socialistični samoupravni družbi gre — naj smo imeli ali imamo opraviti še s tolikerkimi iluzijami ali zablodami — vendarle za nove družbene razmere in odnose, za novo pojmovanje človečnosti in življenja, za »novo moralno življenje«, za »nov način, kako čutiti in videti stvarnost«, kot je zapisal Antonio Gramsci,³ in končno za ukinjanje iluzij in mitov — hkrati z njihovimi viri — obstoječimi družbenimi protislovji.

Kolikor je to še zmeraj samo deloma družbena stvarnost, priča to dejstvo toliko bolj o pretresljivem in trdovratnem boju novega s starim, ta boj pa je vse prej kot omejen ali kratkotrajen spričo tega, da smo neučakani, predvsem pa spričo tega, da se bije v nas samih in med nami samimi. Tu je tudi vir različnih heterogenosti ali diferenciacij.

Kakor se zdi samo po sebi umevno, da se poglobitvi notranji smisel kulture ne more razhajati s prizadevanjem družbe, ki si je postavila za smoter zavestno osvobajanje človeka in njegovega dela, ki hoče premagovati zgodovinsko pogojene determinacije in alienacije, ampak da se morata zlivati v en sam celovit humanistični napor, je vendarle treba priznati, da je to lahko samo videz, da ne smemo zapadati v idealizacije, ker bi sicer tak napor sploh ne bil potreben. Gre za smotre na eni in za možnosti različnih *dejanskih* vsakdanjih interesov oziroma prizadevanj na drugi strani.

Praksa — precej zanesljiv kritik in vremenoslovec — nam razločno govori o dejstvu, da naša družba in z njo inteligenca s svojo kulturo še nista in še ne moreta biti popolnoma zraščeni, homogen organizem, da živijo v njiju obeh še nerazrešena protislovja, da »divjajo« v njiju še hudi spopadi, ob čemer se kaj lahko uveljavljajo zamisli, po katerih naj bi hoteli hoditi družba in kultura vsaka svojo pot ne samo v posamičnostih, ampak tudi v splošnih smereh. Opraviti imamo potemtakem z ožjim pojmovanjem kulture, ome-

² Mišljene so predvsem Cankarjeve besede v predavanju »Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« (l. 1907). Izbrana dela, X. zv., str. 214—215. CZ, Ljubljana 1959.

³ Gl. »Književnost in nacionalno življenje«, Sodobnost 1962, št. 5—6.

jenim pretežno na *kulturne dejavnosti*, kar nas samo po sebi ne more niti malo motiti — dokler ne postane družbena *filozofija*, ki pripisuje kulturnim dejavnostim samo pozitivno, ostalim družbenim dejavnostim pa samo negativno.

Pri teh dejavnostih gre seveda za izredno pomemben in občutljiv del družbe, za dejavnosti, ki so bile v vseh družbah in so tudi v naši eno izmed meril njene notranje moči, sposobnosti oziroma ustvarjalnosti, za del družbe, ki ga ni mogoče razumeti, če si ga ogledujemo ločeno od tal, iz katerih raste.

Našo kulturno tradicijo vrednotimo po njenih vrhovih, po najvišjih dosežkih, kakor je tudi edino prav, pri tem pa lahko mimogrede pozabimo, da so ob teh vrhovih živeli in »sijali« tudi manjši vrhovi ali celo ponižni vršički, ki so si svoj čas ravno tako kot najvišji lastili vse atribute resnične ali vseobsegajoče ali edino osvobajajoče kulture.

Hočem reči: nikakršnega smisla ne vidim v tem, da bi kakršnokoli kulturno dejavnost podcenjevali glede njene družbene funkcije ali jo celo sumičili ob sleherni tradicionalistični drži, ravno tako pa ne v kakršni koli absolutizaciji teh dejavnosti glede humanizacije družbe, ker nas takšna absolutizacija pripelje — kot že rečeno — natanko tja kot birokratske težnje po sili nad ljudmi, nad družbo.

Veljko Rus vidi npr. osnovni problem naše družbe v *dualizmu* civilizacije in kulture⁴ — deloma ima gotovo prav, če govori o nekaterih pojavih v družbeni praksi, nasploh pa prav gotovo ne, ker načeloma pristaja tako kot J. Kos in P. Kozak na kulturo kot posebno dejavnost ali silo, kot na celo edino humanizirajočo silo, ki je lahko zunaj ostale (tehno-kratske) družbe. Osnovno rešitev vidi v tem, da postane kulturni delavec *organizirani teoretik in praktik* (samo tako se po njegovem lahko ukinjajo družbeni mehanizmi kot barske oblike združevanja ljudi). To je zanj v polemiki z D. Pirjevcem⁵ *resnična dilema*, zakaj sicer ostane kulturnemu delavcu samo še možnost, da bo bolj in bolj *neresničen*.

Če ne z njegovo analizo, se je mogoče strinjati z Rusovim zaključkom, z njegovo resnično dilemo (če jo namreč prav razumem), samo da jo vsi skupaj *pridigamo* že leta in leta.

Sicer pa nam taki nazori vsak po svoje venomer pripovedujejo o obstoječih protislovjih v družbenih odnosih in

⁴ Veljko Rus, »Neresnične dileme in resnična dilema«, *Perspektive* 21, str. 42.

⁵ Dušan Pirjevec, »Neresnične dileme«, *Naša sodobnost*, 1962, št. 10, 12.

v družbeni zavesti. Govorijo nam o tem, kako intelektualci (tudi politik ali kulturni delavec) kaj zlahka pristane na tradicionalistično zamisel kulture, rojeno v različnih obdobjih razredne družbe, na izločevanje kulturnih dejavnosti iz družbe ali narobe, kako se s takimi ločevanji nehote približuje birokratskim in tehnokratskim težnjam (kultura je samo dekoracija, rekreacija ipd.), ki so v bistvu posledica preteklosti, tako one, ki je že materialno odmrla, predvsem pa tiste, ki še živi in ki takšno »lahkomiselnost« v sferi družbene zavesti še zmeraj poraja.

2. Inteligenca

Inteligenca se hitro razrašča po številu in po strokovni strukturi, s tem pa se *kot nekdanja ali še obstoječa posebna družbena plast* postopoma osvobaja in prerašča — z odpravljanjem nasprotij med intelektualnim in ročnim delom, s čedalje večjim in raznovrstnejšim številom intelektualcev. Ti nastajajo kot kultura tako »spodaj« kot »zgoraj«, tako v neposredni materialni proizvodnji in družbeni praksi, kot v šolah vseh vrst.

Njeno nekdanje *prosvetiteljsko* poslanstvo se ohranja samo toliko, kolikor je spričo naše sorazmerne nerazvitosti vendarle še zmeraj posebna družbena plast, kolikor se njene tradicionalne humanistične funkcije še ne razraščajo v vseh ljudeh in v vseh njihovih družbenih organizmih dovolj intenzivno.

Z maksimalno doseženim humanističnim smotrom inteligence, po katerem naj postane sleherni človek intelektualec,⁶ se njeno posebno poslanstvo mora presnavljati, kakor se preobraža in končno preobrazi tradicionalni objekt njene tradicionalnega poslanstva — nevedno ljudstvo. To pa pomeni, da je njeno kulturno ali humanistično poslanstvo vsak dan manj lahko usmerjeno »vertikalno«, da se vsak dan bolj uveljavlja »horizontalno«, v novi kakovosti, v vseh ljudeh in vseh njihovih družbenih organizmih ali institucijah. S tem pa se intelektualno delo in inteligenca hkrati osvobajata, kakor se osvobajata delavec in njegovo delo, četudi se utegne zdeti to osvobajanje v kratkem časovnem obdobju kot kruto odpravljanje svetlega lika intelektualca ali kulturnega

⁶ A. Gramsci pravi takole: »Vsi ljudje so intelektualci... nimajo pa vsi ljudje v družbi funkcije intelektualcev... To pomeni, če lahko govorimo o intelektualcih, ne moremo govoriti o neintelektualcih, ker takšnih ljudi ni...« Izbrana dela, str. 312, Kultura, Beograd 1959.

delavca, poniževanje *možganov* naroda ali družbe, četudi se marsikomu že vidi kot nezaslišana vulgarizacija, kot najbolj groba žalitev najdragocenejših kulturnih tradicij.

Po zakonih narave in družbe se seveda kaj lahko pripeti, da se posebni družbeni položaj inteligence prerašča *hitreje* kot njena zavest o tem dejstvu, da torej strašijo njo samo in družbo v celoti sence tradicije, »spiritualizma«, občutka nepotrebnosti, zapostavljenosti in kar je še podobnih nadlog v sferah družbene zavesti, organizirano družbo pa še posebej — tako med intelektualci kot med »neintelektualci« — zavestne ali nezavestne težnje po starem, najrazličnejše manifestacije zbežanosti, tavanja »v praznem prostoru« — ves čas v procesu, ki je nujno izredno *dolgotrajen* in v svojem bistvu *dezalienacijski*.

Poglavitna možnost, da se inteligenca osvobodi kot nekdanja posebna, privilegirana in hkrati diskriminirana družbena plast, da se potemtakem iznebi razrednih determinacij, je dana z družbenim samoupravljanjem nasploh (z vsem, na čemer le-to temelji), še posebej pa z družbenim samoupravljanjem intelektualnih ali kulturnih institucij oziroma z materialno in družbeno osnovo tega samoupravljanja.

Ne glede na to, kolikšne so naše možnosti že zdaj, koliko so tudi že praktično uresničene, velja ta pot doslej kot edino možna, najbolj družbeno ustvarjalna in najbolj humana, saj daje inteligenci vse možnosti, da izpolnjuje v družbi svoje humanistično poslanstvo z *besedami* in z *dejanjem* — samo da ne edina ali sama, ker deluje v novih družbenih relacijah in ne več izključno po starem.

Ravno zato pa, ker se te možnosti uresničujejo sorazmerno počasi, postopoma, s težavo, se lahko zgodi, kot že rečeno, da se nenadoma znajdemo v vseh plasteh naše družbe pred spontano izraženo težnjo, uveljaviti inteligenco znova kot posebno družbeno plast z vsemi njenimi nekdanjimi in protislovnimi atributi. Tako nam te »prepočasne« možnosti porajajo hkrati s tradicionalnimi miselnimi usedlinami protislovne težnje in oblikujejo nezadovoljstvo ali prizadetost ob takšni »nekulturni« usodi.

Novi družbeni položaj in uresničujejoče se preraščanje tradicionalnega položaja inteligence pa seveda terjata in postavljata na dnevni red družbenega življenja veliko bolj kot intelektualno *posredništvo ustvarjalnost* samo. Čedalje manj je lahko tradicionalno šolani ali v neposredni družbeni praksi izoblikovani intelektualec samo posrednik znanja ali vrednot ali kritik od »zunaj«. Čedalje bolj mora biti dejaven, ustvarjalen delavec, enakopraven v razmerju do drugih in-

telektualnih delavcev. Čedalje manj se more zadovoljevati in uveljavljati samo s »pridiganjem«⁷ (s čimer pa seveda nimam v mislih pedagoških poklicev, čeravno velja po svoje tudi zanje). Tako je lahko čedalje manj kulturonosец v najboljšem smislu besede, če ni hkrati tudi sam ustvarjalec znanj, spoznanj ali kulturnih vrednot v najširšem smislu besede. Čedalje manj je lahko izločen iz odločanj in iz odgovornosti za bistvene družbene zadeve, kar ga je dolgo zgodovinsko pot spremljalo kot tragično nasprotje med spoznanjem in nemočjo oziroma neučinkovitostjo, čedalje bolj je kot sleherni delovni človek enakopravno odločujoč javni delavec v družbi in njenih zadevah.

Njegova *kritika* družbenih pojavov je vsak dan manj možna ali učinkovita kot tradicionalna frontalna kritika družbe, ki ji je bil odtujen natanko toliko kot ona njemu, zakaj njegovo humanistično poslanstvo je načeloma prevzela in praktično prevzema socialistična družba kot celota z vsemi svojimi ljudmi in družbenimi organizmi. Kritika dobiva v samoupravnih razmerah novo kakovost, z njo postaja vsestranska *dejavnost*, v kateri morata postajati čedalje bolj enotna *beseda* in *dejanje*, postaja *način*, »na kakršen se razvijajo samoupravni odnosi med ljudmi«.⁸

Tako se prerašča njegova v precejšnji meri klavrna usoda služabništva, hlapčevanja vladajočim silam, med katerimi je bil on samo izjemoma, njegova tradicionalna, zgodovinsko pogojena podložnost in služba, v kakršni je bil nasproti drugim ljudem večidel »prisiljen«, posluževati se svojih intelektualnih prednosti in omejenosti — kot prostovoljni ali neprostovoljni pomočnik izkoriščanja človeka po človeku in kot izkoriščanec hkrati.

3. Umetnost

Poslanstvo umetnosti v pogledu osvobajanja in humanizacije človeka je drugačne narave od poslanstva znanosti, politike, tehnike ipd., zato ne more biti od *zunaj* podvrženo še tako progresivnim družbenim hotenjem ali akcijam, kaj šele vsakdanji uporabnosti v političnem, strokovnem, propagandnem ali podobnem smislu.

⁷ A. Gramsci, op. cit., str. 313.

⁸ Misel je vzeta iz članka Prvoslava Ralića »Socialistična kritika«, Gledišta, št. 5., Beograd 1964. Članek je polemika s člankom Svetozara Stojanovića »Družbena kritika v socializmu«, ki je izšel tudi v Sodobnosti 1964, št. 7 in 9.

Kot ena bistvenih sestavin človeškega bivanja, njegove ustvarjalnosti in kulture, kot venomer iščoč, nemirni, nezadovoljni in nezadovoljeni del njegove protislovne narave in ustvarjalnosti je lahko družbeno neposredno angažirana samo po svoje, iz sebe, iz svojega notranjega smisla, zato tudi lahko preživi — priznana ali nepriznana — svoje ožje družbeno okolje ali sodobne družbene ureditve in govori človeku kot *umetnost* vsekdar in vsepovsod.

Kot družbeni pojav v sferi zavesti odraža človeka in z njim njegovo družbo — ne neposredno, ne preprosto, ne mehanično, ampak *ustvarjalno* — vendar lahko odraža različne ljudi, plasti, težnje ali strukture dane družbe,⁹ različne psihofizične strukture istega človeka, ne da bi nujno izpovedovala tisto, kar *hoče* ali umetnik ali družba.

Njeno *vzgojno* poslanstvo velja samo, kolikor je umetnost, kot umetnost pa ni nikoli nemudoma racionalno določljiva, opredeljiva ali družbeno ocenljiva v smislu »dokončnega«
vrednotenja.

V naši zgodovini in družbi smo zadnjega pol stoletja doživeli in preživeli že marsikakšno razlago in temu primerno družbeno vedenje v razmerju do umetnosti — od katoliško-klerikalnih do stalinsko-pragmatističnih — mnoge so se izkazale za vulgarne, jalove, škodljive, kratkotrajne.

Poduk izkušenj v kulturni politiki preteklosti in sedanjosti je jasen — umetnosti ne gre predpisovati ne vsebine ne oblike, ne gre ji dajati prednosti zaradi pripadnosti tej ali oni stilni »šoli«, ne gre terjati varuštva »države«
nad njo, ne gre, da bi jo istovetili s podobnimi človeškimi fenomeni, ne gre pa tudi, da bi ji dajali provincialno potuho s povzdigovanjem vsega, kar naj bi bilo vsaj približno umetniško, in jo ločevali od zunanjega sveta.

Socialistična družba lahko glede umetnosti stori predvsem naslednje:

— ustvarja s celovitim in kolikor mogoče harmoničnim razvojem *celotne* družbe pogoje in možnosti, da se človek uveljavi tudi kot umetnik, kot umetniški ustvarjalec; pomaga razširjati umetniške dosežke, da so ljudem čimbolj neposredno dostopni; varuje in ohranja umetniško dediščino in jo znanstveno raziskuje in obdeluje; iz sebe se upira poenostavljenim ravnanjem z umetnostjo, prakticističnemu nasilju zoper njo;

⁹ Glej že omenjeno Gramscijevo razpravo »Književnost in nacionalno življenje«.

— ustvarja poleg splošne tudi z umetnostno in estetsko vzgojo ljudi *kulturni prostor*, da bi se umetniška dela mogla v njem uveljavljati čimbolj učinkovito;

— pospešuje umetnostno kritiko in raziskovanje umetnosti, zakaj oba delujeta v sferah umetniškega ustvarjanja ne s pragmatističnim nasiljem, ampak predvsem s poznavilstvom in prepričljivostjo argumentov, odkrivata pojave, v kakršnih je umetnost lahko zlorabljena na ta način, da se za njo skrivajo drugi nameni ali smotri; vrednotita njeno družbeno vplivnost, hkrati pa se borita zoper neumetnost pod videzom umetnosti (kič, šund, ipd.) ali pod idealističnimi ali materialističnimi *frazami* in si prizadevata za visoke kriterije in visoko kakovost.

4. *Kulturna politika*

Kulturna politika kot pomemben in neločljiv del splošne družbene politike v *samoupravi* družbi ne more biti politika v starem smislu besede, ne more biti pravica in dolžnost izključno izvršilnih oblasti ali kulturnih oziroma intelektualnih dejavnosti ali delavcev kot posebne družbene plasti, ne more biti vsiljena družbi kot nekaj od zgoraj, od zunaj, kot nekaj tujega, in ravno tako ne more biti pravica in dolžnost družbe brez ali mimo intelektualcev ali kulturnih delavcev oziroma njihovih institucij. Lahko je samo rezultat celovitih in skupnih družbenih prizadevanj, sublimat potencialnih in sproščenih ljudskih teženj po osvobajanju slehernega človeka in njegovega dela, posledica delovanja vseh samoupravnih organizmov in vseh ljudi.

Če se vendarle oblikuje kot *politika*, ne more in ne sme nastopati kot politika zunaj splošnih družbenih prizadevanj, temveč lahko ta prizadevanja ali hotenja na svojem delovnem območju izraža in po svoje uresničuje, išče najbolj smotrne rešitve med potrebami in možnostmi, zaradi katerih pravzaprav obstoji kot splošna *združujoča* in *usmerjajoča* dejavnost. Kot takšna pomaga razreševati predvsem obstoječa nasprotja kar se dá človeško in kar se dá neboleče, ustvarja in razširja predvsem možnosti za vsakršno ustvarjalnost.

Kulturna politika ne more ustvarjati neposrednih oziroma posameznih kulturnih ali umetniških ali znanstvenih del ali vrednot, lahko pa oblikuje kulturno-politične vrednote, s tem da pomaga ustvarjati vsak dan ugodnejše pogoje in možnosti, da postane vsak potencialni »Rafael res Rafael«.

da se uveljavi človek kot *sol naroda*¹⁰ s svojo ustvarjalnostjo, ne pa apriorno kot član posebnega družbenega sloja, da sleherna ustvarjalna pobuda — ne glede na to, ali izvira iz prizadevanj skupnosti ali posameznika — postane navzoča v živem družbenem življenju in da lahko postavi svojega moža z lastno močjo oziroma prepričevalnostjo.

Omejitve materialne narave, s kakršnimi se bomo še lep čas otepavali, danes že ne morejo biti takšne, da bi si mogli in smeli privoščiti kakšno *zapoštevjanje* najosnovnejših možnosti glede izobraževanja, kulturne vzgoje, umetniške ali znanstvene ustvarjalnosti, posebno če izkoristimo vse zmogljivosti slehernega družbenega organizma, sleherne delovne skupnosti.

V praktični kulturni politiki bomo morali upoštevati ta dejstva dosledneje, spoštuječ resnični samoupravni demokratizem in družbeno dogovarjanje, boreč se zoper dogmatični pragmatizem kakršne koli sorte, idealistične ali materialistične, državne ali klikarske ali zasebniške, zoper monopolizem ali aristokratizem kakršnega koli porekla, hkrati pa zoper vulgarizacijo procesa, v katerem se inteligenca osvobaja nekdanjih odtujitev, zoper kakršno koli degradacijo intelektualnega dela, ki se iz takšnih vulgarizacij napaja, zoper prakticistično obravnavanje kulturnih ali umetniških ustvarjalnosti, kakršno izvira iz prepričanja, da je npr. funkcija umetnosti izključno ideološke narave ali da je prava znanost samo »čista« znanost, ali da je izobraževanje edino opravilo kulturne politike ipd.

Vse to pa praktično pomeni:

— dosledno je treba upoštevati in si prizadevati za resnično samoupravljalno samostojnost intelektualnih ali kulturnih delovnih organizacij, ki bo zagotovljena toliko bolj, kolikor bolj bodo uraščene v družbeno okolje, kolikor bolj se bodo torej osvobajale kot celota in kot posamezniki bivših »determinacij«, in toliko manj, kolikor bolj se bodo poskušale držati ob strani ali se postavljati nad družbo ali zoper njo;

— naj gre za kakršno koli družbeno skupnost, za komuno ali za republiko, materialna osnova take delovne organizacije mora biti odvisna predvsem od njenega dela, od ustvarjenega deleža v celovitem napredovanju družbene skupnosti; vse kaže, da so v nekaterih primerih institucije ali

¹⁰ To podobo je zapisal Josip Vidmar za svobodoumno inteligenco v svoji razpravi »Kulturni problemi slovenstva«, Tiskovna zadruha, Ljubljana 1932.

dejavnosti storile vendarle več, kot jim je družbena skupnost (ob danih možnostih) priznala z materialnimi sredstvi; včasih je bilo tudi narobe, vendar v splošnem materialna sredstva niso bila zadostna; s svojo nezadostnostjo pa so spodkopavala njihovo strokovno in kulturnopolitično učinkovitost in hkrati globlje uveljavljanje samoupravljanja in intenzivnejše osvobajanje intelektualnega dela;

— sleherna institucija more biti potencialno nacionalna po svojem delu in po pomenu, ki iz tega dela izvira, nobena ne more biti a priori najvišja, najpomembnejša, »najnacionalnejša«, kakor ne more biti nobena po vsebini samo lokalna, komunalna ali manjvredna;

— samostojnost delovne organizacije intelektualne ali kulturne narave in samostojnost komune kot temeljne družbene skupnosti ne moreta odvezati npr. republike, da ne oblikuje celovite in skupne kulturne politike, da usklajeno in smotrno ne uporablja svoje odgovornosti in skupnih družbenih sredstev za to, da se ta njihova samostojnost ne sprevrča v svoje nasprotje, v izdvojenost, v navidezno samostojnost ali v podložništvo egoističnim ali neznatnim ali nesocialističnim interesom ali očitnim družbenim nesorazmerjem; zakaj samo na ta način se lahko njuna samostojnost resnično in tvorno uveljavlja in utrjuje, samo tako lahko uspešno delujejo kot pomemben del vseh kulturnih prizadevanj; bolj ko je družba decentralizirana v svojem samoupravljanju, bolj ko so družbeni organizmi samostojni, bolj ko je torej vsestransko uveljavljeno samoupravljanje, manjše so možnosti republike za administrativno vodenje kulturne politike, toliko večja pa njena odgovornost v smislu *pomoči, usklajevanja, povezovanja, družbenega dogovarjanja in osmišljanja celote*;

— kulturna politika v komuni ali v republiki potemtakem tudi ne more postavljati togih ali administrativnih ali razlikovalnih meja med kulturne, znanstvene in umetniške dejavnosti znotraj njih samih, ali med njimi in izobraževalnimi ali vzgojnimi prizadevanji vseh vrst izobraževalnih institucij, ali med vsemi temi in drugimi delovnimi organizacijami, ker bi se na ta način izločevala iz splošne družbene politike in postajala na preživelni način odvisna, postranska, zasilna; ravno tako ne more sprejeti kakšne geografske ali nacionalne zapetosti ali utesnjenosti, ker sta kultura in humanizem po svoji naravi občečloveška in univerzalna;

— značilne kulturne institucije v širšem smislu besede se bodo utrjevale kot integralni del družbe predvsem s svojo

samoupravljalsko samostojnostjo, z delovno avtonomijo; ti dve pa bosta zagotovljeni toliko bolj, kolikor bolj bodo njene organizacijsko-tehnična struktura in opremljenost, strokovna usposobljenost in programska usmerjenost *osmišljene* z jasnim smotrom, ki je v načelu identičen s socialističnim (ne pa zmeraj z vsakdanjo prakso), kolikor bolj bodo ustrezale njenim strokovnim, splošno kulturnim in širšim družbenim prizadevanjem ali hotenjem, kolikor bolj bodo torej angažirane v graditvi in napredovanju celotne družbene skupnosti; njihove nekdanje, prosvetiteljsko omejene funkcije se torej ne zožujejo, ampak *razširjajo*, zakaj samo tako je mogoče, da se uveljavljajo s svojim delom, da se uračajo v družbeno okolje in da preračajo izdvojenost, proračunsko ali komercialistično odvisnost, da premagujejo primitivistične, tehnokratične ali birokratične vplive ožjega družbenega okolja, ki lahko zaradi svoje nerazvitosti take vplive venomer poraja; in končno, da spodsekavajo korenine lastne strokovne zapetosti, teženj po administrativnem urejanju svojih ali skupnih družbenih zadev, da se skratka postavijo na noge kot potrebna, učinkovita in s poglobitnimi družbenimi smotri uglašena delovna organizacija;

— društva in podobni organizmi, ki nastajajo, se uveljavljajo, odmirajo ali se znova oblikujejo (revije, amaterska ali eksperimentalna gledališča, raziskovalne skupine ipd.), lahko bistveno pomlajujejo in dopolnjujejo kulturno življenje, izpopolnjujejo delovanje kulturnih institucij; svoje smotre lahko uspešno izpopolnjujejo samo, če so v kulturnem življenju dejavno in odgovorno navzoči, če pristajajo na integralnost družbenega in kulturnega življenja, kakor je ne morejo uspešno izpolnjevati, če se skušajo iz družbe izločevati ali postavljati nasproti njej frontalno, če torej hoté ali nehoté vztrajajo na tradicionalni zamisli svojega kulturnega poslanstva, na vzvišeni kritiki »čistih« rok ali celo kot organizacija, ki zmeraj samo terja, ne da bi kaj ustvarjalnega dajala;

— množična posredniška sredstva (radio-televizija, časopisje, film, založništvo ipd.) morajo postajati čedalje manj samo *posredniška* in čedalje bolj *ustvarjalna*, ne v tem smislu, da predvsem »izdelujejo« posamezne vrednote, ampak da jih kritično izbirajo, smotrno povezujejo v osmišljene celote, da odpirajo nove in nove možnosti za vsakršno ustvarjalnost svoje in drugih družbenih institucij ali posameznikov, da se oblikujejo kot pomemben element družbenega samoupravljanja; da niso izločene iz družbenega in kulturnega življenja kot nekakšen poseben, tehnično večvreden organi-

zem, ki edini »prishuškuje« okusu ljudstva; nikakor ne smejo postati posrednik povprečnega okusa povprečnemu okusu, ampak morajo povprečnost premagovati; njihova družbena prednost je v tem, da imajo neizčrpno možnost, odgovorno in učinkovito uporabljati svojo izredno posredovalsko moč in ustvarjalni vpliv, hkrati pa zajemati iz neizčrpnega bogastva družbenega življenja.¹¹

¹¹ Pričujoče meditacije so nastale ob branju številnih del iz pretekle, polpretekle in sodobne slovenske kulturno-politične publicistike, vendar jih vseh ob tej priložnosti ne navajam. Navedel sem samo dela, kjer sem si izposodil misel tako rekoč dobesedno.

Posebni mladinski problemi

V preteklem letu smo bili priča živemu zanimanju za probleme mladine. Dosti je bilo rečenega in napisanega o položaju, hotenju, željah, problemih, pravicah in dolžnostih mladih. Prihajalo je do nesporazumov, konfliktov, polemike, poskusov poiskati korenine posameznim pojavom tako v obliki treznega razmišljanja in razsojanja pa tudi v obliki nezrelih sodb in dejanj. Razveseljivo je, da je mladina sama glasneje spregovorila, pa četudi ne gre prsegati na vse njene besede. Osrednja vprašanja, o katerih smo največ govorili, bi zaslužila jasnejših odgovorov na to, kakšna je vloga in mesto mladih v naši družbi, kje so vzrodi ali vzroki za njihovo družbeno dejavnost, oz. nedejavnost, katere so osnovne, praktične slabosti šole, organizacije Zveze mladine, Zveze študentov in drugih družbenih činiteljev, ki vplivajo na podobo mlade generacije.

S svojim prispevkom bi se rad tudi sam vključil v obravnavo o tem problemu, in sicer samo z enega zornega kota, ki ga nakazuje naslov.

I

Kadar govorimo o mladini, o njeni vzgoji in zavzetosti, navadno iščemo posebne »mladinske probleme«. Skorajda ni sestavka ali razgovora o mladini, kjer ne bi bilo govora o mladinskih problemih na način, ki se mi zdi nesprejemljiv. Da ne bo nesporazumov, je treba poudariti, da posebni mladinski problemi obstajajo. Izhajajo iz mladosti same in iz raznovrstnosti interesov te mladosti. In tudi v tem primeru, ko govorimo o določenih, predvsem za mladino značilnih interesih, ki utegnejo biti ali pa tudi niso problematični, bi težko privolili v tezo, da je to skrb mladine, ki družbeni skupnosti ni nič mar. Zdi se, da poudarjanje in iskanje posebnih mladinskih problemov, zlasti kadar govorimo o temeljnih družbenih vprašanjih, izraža birokratizem in neza-

upanje v mladino. Ker to pogosto poudarjamo, ne da bi jasno opredelili vsebino pojmov, sprejme del mladine miselnost o svojem posebnem statusu, pogojenem s posebnimi problemi. Tako mišljenje lahko razcepi organsko celoto, kot je npr. družba, kar prinese številne konflikte in protislovja, ki jih poskušajo zaman rešiti. Razrešujejo jih namreč na »umetno« ustvarjenem posebnem področju, ločenem od živega organizma, katerega sestavina so. Tu vidim vir mnogih nespo-razumov, ki v praksi pri reševanju problemov polarizirajo mlade in stare, ne pa boljše (napredne) ali slabše (zaostale) rešitve problema, kjer bi bilo normalno, da imajo naprednejše rešitve oporo v mladih. Tudi določeni krizi mladinskih organizacij verjetno botruje ta miselnost. Organizacije mladih, ki so se hote ali nehote zaprle v svoj krog, kjer rešujejo svoje posebne probleme, so nujno prišle v zagato. Od-tod tudi mnogo tožba o neučinkovitosti ZM, z refrenom: »problemi se iz leta v leto ne rešijo, čeravno smo jih imeli že nekajkrat na dnevnem redu organizacije ali vodstva«. Če bi se vprašali, kaj je bilo v nedavni preteklosti tisto, kar je mladini in njenim organizacijam prineslo ugled v družbi, potem sta bila to popolna zavzetost in mladostni žar, s ka-terima je mladina poskušala rešiti tiste naloge, katerih reši-tev je bistveno vplivala na osvoboditev in kasneje na usme-ritev družbenega razvoja pri nas. Analogija ni očitek, še manj hočemo z njo poenostaviti problem v smislu negiranja stopnje družbenega razvoja in novih, često tudi zapletenej-ših problemov, ki jih je čas zastavil mladim. Z njo želimo jasnega spoznanja, da pglavitnih nalog v določenem okolju, ki zadevajo tudi ali samo mladino, ni mogoče uspešno re-ševati mimo ali zunaj družbenih sil okolja.

Če je bilo v etatističnem obdobju našega razvoja mogoče probleme in tudi take, ki so zadevali mladino, reševati dru-gje, kot so nastajali, je zdaj, v razvoju sistema samouprave in neposredne socialistične demokracije to čedalje bolj ana-hronistično. Uresničevanje samouprave v vsej svoji celost-nosti je ena naših temeljnih sedanjih in prihodnjih nalog. Omenjam jo zato, ker je graditev sistema in uveljavljanje samouprave tisto torišče razreševanja protislovij in praktič-ne akcije, ki zahteva družbeno dejavnost ali zavzetost vseh občanov. In mladina je tudi del občanov. Ali tako razmiš-ljanje izključuje trditev o posebni vlogi mladine v družbi kot populacije, ki ima tak položaj zaradi mladosti, svežine, vitalnosti, neobremenjenosti, želje po napredku itd.? Nika-kor ne! To so nesporna dejstva, vendar pa jih je potrebno realizirati v družbeni praksi.

II

Ob tem se nam zastavlja vprašanje: kako delujejo tisti družbeni činitelji, ki vplivajo na zorenje mladih, na njihovo idejno podobo, in ki omogočajo ali zavirajo naravno vraščanje mladih ljudi v družbo. Odgovor na vprašanje bi zahteval posebnih študij pedagogov, sociologov, filozofov in ostalih družbenih delavcev. Opozoril bi rad samo na eno dejstvo, za katerega sodim, da je premalo navzoč ne le v pedagoški teoriji in praksi, temveč tudi v vzgojnih prizadevanjih doma, šole in družbe. Gre za vprašanje, ali smo v vzgoji sledili in v praksi spremljali vzgojna prizadevanja, izvirajoča iz bistvenih sprememb, ki jih je prinašal družbeni razvoj. Ne da bi analizirali posamezna obdobja, lahko v obdobju do uveljavitve delavskega samoupravljanja ugotovimo pri vzgoji močan poudarek na splošnih interesih (često ob škodljivem zanemarjanju osebnih interesov). Tako zastavljeni vzgojni smoter je bil izhodišče za vse tisto, kar je neposredno ali posredno vplivalo na oblikovanje zavesti. Obdobje uveljavljanja delavskega samoupravljanja, samouprave nasploh, delitve dohodka po delu in neposredne demokracije, je v bistvu spremenilo in spreminja določena dotakratna gledanja. V območju materialnega in duhovnega snovanja je prišla in prihaja družba do novih spoznanj. Tudi vzgojni smotri so doživeli preobrazbo. Vzgojno delo je postalo zahtevnejše, bolj zamotano in odgovornejše. Določene pedagoške norme, ki so nastale in se utrdile v bistveno drugačnih družbenih razmerah, odnosih in intencijah, so kaj slabo pomagale za sedanjo rabo. Vzemimo npr. samo protislovja med osebnimi in družbenimi interesi, zaznavna v različnih oblikah, katera zahtevajo povsem drug odnos do prenekaterega teoretičnega in praktičnega vzgojnega načela. Nemara tu navedeni problemi (in mnogi drugi, ki iz njih izhajajo) navidezno nimajo neposredne povezave z vprašanjem, zastavljenim v naslovu. Toda samo navidezno. Med vzroke družbene nedejavnosti enega dela mladine ali njene enostranske miselne usmerjenosti, sodi nedvomno tudi spopad med ideali in resničnostjo v čustvenem in miselnem svetu marsikaterega mladostnika. V bojazni, da ne bomo postali pri vzgoji prakticisti, se nam prerado dogaja, da želeni svet, družbo in odnose v njej prikazujemo kot stvarnost ali bližnjo prihodnost.

III

Ako privolimo v tezo, da so problemi, ki zadevajo mladino ali nastajajo med njo, sočasni družbeni problemi, bi bilo edino racionalno, da s širših družbenih vidikov anali-

ziramo in ocenjujemo delo ali nedelo mladine. Ali je npr. slučajno, da je pri uresničevanju samouprave v preteklem letu prišlo do največjih navzkrižij v delovnih organizacijah družbenih služb, posebej šolstva? Mar ni prav nerazvitost samouprave v srednjih šolah in na univerzi bila vir določenih problemov, ki so za samoupravne organe v kolektivih že preteklost. To se mi zdi potrebno poudariti zato, ker sodim, da bodo pri uveljavljanju neposredne demokracije in samouprave enaki pojavi povzročali enake reakcije. Pojavi, kot so birokratizem, samovolja, nespoštovanje demokratičnosti, so in bodo razlog za enake odzive v katerikoli delovni organizaciji, odvisno pač od vsebinske intenzitete samouprave. Le-ta pa ni odvisna zgolj od naših hotenj in normativnih aktov. Ko govorimo o samoupravi, se navadno vsi strinjamo s tem, da je to proces, ki je pogojen tako z ustvarjanjem materialne osnove kot z osvobajanjem in osveščanjem človeka. Absolutiziranje katerega koli bistvenih činiteljev bi nas vodilo v vulgarni materializem ali v idealizem. Medtem ko v teoriji ta dejstva priznavamo, smo v praksi često nestrpní in nanje pozabljamo. O vzrokih za zastajanje samouprave v šolstvu, kar zadeva materialni položaj, je bilo povedanega in napisanega dovolj. Zato nekaj misli o problemih učeče se mladine in šole, problemov, ki ne izvirajo iz materialnega položaja.

Razprave in polemike o položaju dijaka in študenta v mehanizmu samouprave nam povedo, da kljub intenzivnemu razmišljanju o tem marsikje pedagoški kader in mladina nista uskladila stališč. To se kaže tudi v statutih posameznih šol in fakultet. Čeravno boj za položaj mladine potrjuje ugotovitev, da samouprave ni mogoče uvesti z dekretom, je ponekod prišlo do polarizacije med študenti in pedagoškim kadrom. Tudi tu smo prišli do »posebnih mladinskih problemov«. Nesporno je, da so interesi mladine drugačni od interesov pedagoškega kadra, toda nesporno je tudi to, da mimo teh dveh, če jih tako imenujem, posebnih interesov — obstaja tudi enoten družbeni interes. Kolikor bi bilo izhodišče vsem razpravam družbeni interes, ne bi bile mogoče omenjene polarizacije in zaostritve. Marsikaterega nesporazuma ne bi bilo. Menim, da ni smisel socialistične demokracije, da posamezna skupina ali organizacija razglašá svojo korist kot primarni družbeni interes, temveč da z močjo argumentov in v skladu z drugimi družbenimi interesi ugotavlja in realizira dejanske možnosti za zadovoljevanje posameznih interesov. Z večjim upoštevanjem tega, kaj družba pričakuje od šole ali fakultete, bi bile razprave bogatejše,

bolj vsebinske in manj formalistične. Ne bi bilo več pozicij, da bo »vse urejeno, če se spremeni ta ali oni člen ustave, zakona ali statuta«. V tem vidim enega od razlogov za dokaj ozko in primitivno gledanje na samoupravo. Študentje so ponavljali zahtevo: hočemo odločati o vsem! Pedagoški kader je rezoniral: nezaslišano, radi bi nam določali dohodke in odločali, kdo naj jih uči! Da bi dohodek lahko resnično delili po delu, bi se bilo treba hitreje posloviti od proračunskega sistema in resno oblikovati kriterije za delitev. Ne vem, kaj naj bi bilo pohujšljivega v tem, če se mladina v šoli seznani s tem, kako se oblikujejo kriteriji za nagrajevanje in tudi kriteriji za nastavitve na delovno mesto. In vendar vsi želimo, da bi bila ta mladina jutri z vsem srcem tako pri strokovnem delu kot pri samoupravi v delovnih organizacijah. Uresničevanje družbenega interesa v šoli je odvisno od pedagoškega kadra in mladine. Res je, da naša šola počasi uresničuje tista načela reforme, ki zahtevajo od nje trajno izpopolnjevanje in vsebinsko spreminjanje programov na podlagi družbenih potreb in razvoja znanosti. Res pa je tudi, da zlasti, kadar je govora o vzgoji mladine, zelo radi absolutiziramo stvari in se vrtimo v začaranem krogu. Za slabo delo ali neuspehe šola zvrača krivdo na družino, le-ta na šolo, obe na družbo (abstraktno), učinek pa je največkrat ničev. Mladina v srednjih in visokih šolah ima vrsto pripomb o vsebini programov, učnih metodah (čeprav bi morali na tej stopnji vse bolj govoriti o vodenju in usmerjanju študija, pa manj o učenju), o tem, da posamezni profesorji ne spoštujejo izpitnih terminov in jih samovoljno spreminjajo, o tem, da smotrno delo zaradi dolgotrajnejše odsotnosti posameznih profesorjev ni mogoče itd. Verjetno so večkrat pripombe, stališča, predlogi, želje ali zahteve mladih premalo utemeljeni, enostranski ali celo zmotni. Ali so te in podobne težave mladih res samo njihov problem? Nerazumljivo je, zakaj pedagoški kader povsem ne izkoristi hotenja in pripravljenosti mladine, da bi ustvarjalno sodelovala pri končnem cilju šole. S tem da jim dajemo avtoritativen nasvet: ne vtikajte se v to, ker niste sposobni zrelo razsojati, ne bomo rešili problemov. Morda pa hote ali nehote pozabljamo, da imamo pred seboj populacijo, ki resnično dozoreva. Pozabljamo, da je hitrejše ali počasnejše dozorevanje in vraščanje v družbo nemalo odvisno od resnične zavzetosti, vztrajnega in strpnega dela vseh, ki si želimo družbeno zavzeto mladino.

DRAGO SELIGER

Mladi in angažiranje

Ko sem tako zapisal naslov, sem posredno povedal, da je angažiranje nekaj, kar obstaja izven ljudi; da ljudje obstajamo izven angažiranja, da se lahko angažiramo ali pa ne. Ker z »angažiranjem« navadno mislimo zavzemanje, delovanje, ki ima bolj ali manj jasen družbeni značaj, torej človekovo prakso kot družbeno prakso, bi nas moralo tako ločevanje presenetiti; vendar pa smo nanj navajeni in vsakdanje mišljenje to ločitev dosledno izvaja. Človekovo bivanje brez prakse je zgodovinska izkušnja, mišljenje, ki je pozabilo njuno temeljno povezanost in celo identiteto, pa naša dediščina. Socialistična družba (predvsem samoupravljanje) revolucionira tudi to odtujenost. Vendar pa tako način, kako smo zastavili naše naslovno vprašanje, kakor tudi dejstvo, da se s tem problemom srečujemo kot s problemom, pričata, da se to revolucioniranje šele začinja in da doslej še niti ni spremenilo načina našega mišljenja.

V lanskem šolskem letu, predvsem ob njegovem koncu, so nekatera dejanja mladine¹ opozarjala na določen premik v njenem družbenem angažiranju, vsaj v delu študentskih vrst. Angažiranje študentov ekonomske fakultete za pogoje študija (tako materialne kot nematerialne), vsebinska preorientacija študentskega lista *Tribune* in povečano zanimanje za pereče družbene probleme so bila znamenja nove kvalitete. Kvantiteto pa je ta kvaliteta dosegla ob koncu poletnega semestra v zvezi z zadevo *Perspektive*. Ta povezava nikakor ni bila posledica demagogije nekaterih sodelavcev ukinjene revije; kolikor so bili v odnosu med študenti in *Perspektivami* elementi demagogije, so bili vzroki za to med samimi študenti, v sami situaciji na univerzi. Mislim, da je bil receptor naravnan tako, da je sprejemal izjave določenega karakterja, kot da bi bile demagoške (nekritično). Vzroki za vedenje študentov so bili veliko globlji, kot je bila sama ukinitve revije ali stališča njenih sodelavcev. Sponta-

¹ Z »mladimi«, »mladino« mislim tisto populacijo, ki danes šele vstopa kot enakopraven subjekt v družbeno življenje in se za to svojo vlogo deloma še kvalificira (uči ali študira), ki pa je po drugi strani fiziološko in psihološko že kolikor toliko dozorela. Gre torej za mladino od približno 17. leta starosti pa do konca študentske dobe. Svoje poglede sem izdelal predvsem ob opazovanju mladine na nekaterih slovenskih srednjih šolah in na ljubljanski univerzi, zato je ta pregled samo enostranski in tudi nima drugih pretenzij.

nost in relativno silovitost reakcij pač ni mogoče pojasniti z banalnimi in cenenimi sklepi o demagogiji ali čisti moralni ogorčenosti; presenetljiva dejanja dajejo slutiti globlje korenine. Odkritje teh resničnih vzrokov bi nam utegnilo določneje osvetliti situacijo mladine in nam s tem olajšati tematizacijo našega naslovnega vprašanja. Do izvora pa bomo najhitreje in najbolj zanesljivo prišli, če se napotimo naravnost k stvarim samim.

1

Če pustimo ob strani neposredno odtujitev študentskih reakcij, ko so zdrknile v skrajnje »spolitizirano« atmosfero, in če si prihranimo za pozneje prvotno zvezo med to atmosfero in re-akcijami ter ostanemo pri njihovih bistvih in prvinskih intencijah, jih lahko v grobem razporedimo v tri tipe.

Večina študentov, ki so tako ali drugače javno izražali svoja stališča, se je zavzemala za vrednote in načela, ki so tudi sicer priznana v naši družbi; protestirali niso samo zaradi postopka, ampak proti temu, da so neka mnenja skušali razglasiti za a priori zmotna, da so jih žigosali kot protisocialistična in jim kratili svobodo razpravljanja. To ni bilo samo opredeljevanje zoper postopke, ampak tudi zoper načela, ki so se po njih uresničila.

Drugi tip reakcij je bilo nadaljnje zaostrovanje položaja in poskusi ustvariti atmosfero totalnega policijskega nasilja na eni strani in revolucije na drugi. Izjave in proklamacije tega tipa so spremljale nekatera demonstrativna huliganska dejanja, ki so jih njihovi pobudniki skušali prikazati kot neke posebne revolucionarne akte. Svet takega delovanja je bil svet metafizične polarizacije dveh absolutov (in v nekaterih trenutkih je položaj resnično izsiljeval to predstavo), od katerih je bil tisti, v katerega imenu so sami nastopali, zelo soroden, če ne identičen nebesnim abstraktnim vrednotam, geslu prve skupine reakcij. Ta stična točka se mi zdi pomembna, saj utegne kazaati prav na tiste globlje korenine študentskih reakcij, ki jih hočemo odkriti. Če so načela delovanja obeh opisanih reakcij enaka ali si podobna (in pri konkretnem načinu gre za ožje in sekundarne pobude), se nam s tem odpira nova dimenzija, ki bi nam v končni konsekvenci dala vsaj delen odgovor na vprašanje v naslovu. To še tembolj, ker mislim, da nam bo uspelo najti tudi v samem — na prvi pogled različnem — načinu reakcij nekatere sorodnosti.

Še prej pa si oglejmo tretjo vrsto reakcij: večina študentov-komunistov je zavzela dvojno stališče — ukrepi za ukinitev revije *Perspektive* so bili po njihovem mnenju nujni, niso se pa strinjali z metodami in postopki, ki so tem ukrepom sledili. Podobno kot prvi dve skupini so nastopali v imenu abstraktnih vrednot, s to razliko, da so jih zožili zgolj na etične in se zavzemali za nekak »lepši način« ukinitev. Spet se torej zdi, da gre za modifikacijo istega nagiba, kot pri prvih dveh tipih.

Če se nam zdaj posreči definirati skupne karakteristike teh reakcij, nam bo olajšana pot do njihovega ozadja in do tistih globljih korenin, skupnih vzrokov, ki smo jih predpostavili na začetku.

Prva stična točka je, da so bila vsa ta dejanja študentov re-akcije; da so torej nastala v neki posebni situaciji, da so potrebovala njen relativno visoki tlak za svoj nastanek in obstanek. Torej ta dejanja niso bila spontana in iz svobode izvirajoča akcija, ampak so potrebovala precej močan in za študente v veliki meri čisto slučajen stimulans.

Druga stična točka je, da so se vse reakcije sklicevale na neke abstraktne vrednote; da so nastopale v imenu nekih nebeških vrednot, iz katerih so prejemale svoj smisel. Ta dejanja niso bila akcija, ki je sama svoja vrednota, tudi hotela niso biti akcija-vrednota, ampak so se sklicevala na to, da so agenti apriornih vrednot, načel.

Tretja skupna značilnost, ki izvira iz zgornjih dveh, pa je ta, da reakcije sploh niso bile prave akcije, niso bile praksa, ampak zgolj opredeljevanje, zavzemanje stališč; dejanja so bila polovičarska, njihova intencija ni segala dalje kot do »opredeliti se, zavzeti svoje mesto«.

Te skupne lastnosti v načinih, načelih in intencijah verjetno opravičujejo našo predpostavko o skupnih koreninah reakcij.

2

Abstraktnost reakcij, nezmožnost samostojne, resnične in polne akcije pri študentih je verjetno neposredno posledica njihovega posebnega statusa: po eni strani so najbolj nevezana, najživahnejša in najbolj komunikativna populacija, zato najbolj nagnjena k opredeljevanju, kritiziranju, angažiranju; po drugi strani pa je njihovo delo vklenjeno v univerzitetne razmere, ki pa so konkretno pri nas precej zamrznjene (sprejmimo to kot postavko; nekaj značilnosti zamrznjenega položaja na univerzi, ki pa ga ne utegnemo razčlenjevati: nerazvitost samoupravljanja; izredno šibko

delo ZK; Zveza študentov, ki se prebija skozi krize itd.). Študentov status je razklan: njegovo delo nima neposredne zveze s celotnim družbenim življenjem, njegov angažma pa ne temelji neposredno na njegovem delu; zato je angažma (prav tako kot navsezadnje študentovo delo samo) deformiran in študent se v družbo ne integrira prek svojega dela, ampak prek abstraktnih pravic in dolžnosti občana.

Če je položaj študentov še tako kratkotrajen in prehodni, nam izkušnja opisanih množičnih opredeljevanj vendarle kaže, da usodno določa ravnanje študentov.² Zdaj se nam zastavlja vprašanje: zakaj pa študenti niso zrevolucionirali svojega statusa, zakaj niso skušali spremeniti razmer na univerzi in jo integrirati v družbo — temveč celo nasprotno tak njihov položaj deformira, »revolucionira« njihove akcije, njihovo rezoniranje? Vprašujemo se lahko tudi, zakaj študentski status kljub svoji prehodnosti tako usodno vpliva na delovanje študentov. Pa je ta status res »prehodni«? To bi pomenilo, da sem bil, preden sem postal študent, že resnično integriran v družbo. In ko bi bil pred svojim študentstvom že integriran, resnično angažiran — potem bi mi pač ne bilo težko revolucionirati razklanosti študentskega statusa, vsekakor pa bi se od njega ne dal posiljevati. — Ta vprašanja nam dajo slutiti, da položaj študentov (to, da je tak, kakor to, da je nespremenjen) ni le posledica posebnih razmer na univerzi in njenega položaja v družbi, in nas usmerjajo navzven iz tega območja. Zdaj iščemo to, kar je študentom onemogočilo spremeniti njihov položaj, in to, kar ima v tem položaju značaj ne predhodnega, ampak kontinuiranega.

Povečini so študenti mladi ljudje, ki prihajajo neposredno iz srednjih šol, ali pa je presledek med koncem njihovega šolanja in vstopom na univerzo razmeroma kratek.

² V deseti številki *Teorije in prakse* je Marko Kerševan zapisal v opombi k svojemu članku »Študentje in družbena angažiranost« tole: »Sama vsebina študija je družbeni in ne študentski problem... Zato je nesmiselno pričakovati, da bodo študentje poglavitni pobudniki študijske reforme. S tem nočem reči, da vsebina študija študentov ne zadeva... — toda to jih prizadene predvsem kot zavestne člane družbe, kar je povsem nekaj drugega kot pričakovati, da se bodo študentje množično, spontano zavzeli za revolucioniranje univerze kot za svoj neposredni študentski interes.« Zdaj obstoječa nasprotja družbeni: študentski, študent: zavesten član družbe so tu jasno izražena, obenem pa nam ta citat razkriva, kako ta nasprotja v statusu študentov vplivajo tudi na naše mišljenje, da jih ima za nekaj apriornega in nujnega.

Vsaj pri teh je upravičeno iskati vzroke za nezmožnost resničnega angažiranja v širšem mediju, ki so v njem doraščali in bili vzgajani. Ker imamo pred seboj populacijo, izhajajočo iz tako rekoč vseh koncev Slovenije in vseh socialnih slojev družbe, so pomembne za nas samo tiste prvine tega medija, ki delujejo v teh najširših dimenzijah. Gotovo so najpomembnejše in povsod skoraj enake tiste izmed teh prvin, ki jih združujemo v pojem »vzgojni sistem«. Čeprav to verjetno ni najmočnejši faktor, ki oblikuje mladega človeka, in čeprav ne vpliva na vsakogar enako močno — je vendarle vzgojni sistem kot družbena institucija toliko univerzalen (kvantitativno — ker mu nihče ne more ubežati, in kvalitativno — ker je v principu uniformiran), da, če že najusodnejše ne vpliva na angažiranje mladih, pa ga vsaj v veliki meri modificira. Iz vzgojnega sistema bom izločil tri prvine, o katerih mislim, da so dovolj pomembne in značilne, ter jih podrobneje opisal: srednje šole, mladinska organizacija, komunikacijska sredstva (predvsem tista, ki so namenjena mladini).

3

Šola s svojimi mnogovrstnimi predmeti in različnimi vzgojnimi prijemi, prirejenimi učenčevi starosti, polagoma izoblikuje mlademu človeku pogled na svet, ki se ga začinja mladinec zavedati (in ga deloma že tudi sam razvijati) nekako v srednji šoli. Oglejmo si poglobitve značilnosti te vizije sveta.

Predvsem je to svet-objekt, ki se razgrinja pred človekom-subjektom in zanj. V svoji mirni, idilični objektivnosti se svet ponuja človeku, da ga uporabi, da se ga polasti. V bistvu je to tehnična vizija sveta; vse je samo zato tu, da služi človeku, kroni stvarstva. Človek pa svet spoznava in več ko ve o njem, bolj je svet njegov; v premi črti vrtamo globlje in globlje in vsaka nova odkrita plast je novo sredstvo, ki povečuje našo blaginjo.

V vsakem trenutku obstaja neka količina znanja o svetu, in ker je svet po svoji naravi instrument, ki naj rabi človeku, nam to znanje omogoča tudi konsumiranje sveta; in v vsakem trenutku obstaja neka končna točka tega znanja, ki jo ljudje nenehoma pomikajo naprej po črti spoznavanja. Zgolj po naključju mladi človek še ni dosegel te »konice«, ker pač še ni imel dovolj časa, da bi se naučil vsega, kar so ljudje doslej odkrili — vendar bo prej ali slej to mejo dosegel, jo po svojih močeh pomaknil naprej in potem mirno legel k počitku.

Človeška družba se razvija vzporedno s spoznavanjem in čedalje večjim konsumiranjem sveta in po istem avtomatizmu — h končnemu cilju, ko bodo vse prirodne sile podvržene človeku in ko bo družbena harmonija omogočila razmah vseh človeških vrednot; te vrednote so namreč človeku imanentne, se pa zaradi še nepopolne razvojne stopnje še ne morejo povsem razcveteti. Vendar pa je tudi te vrednote, ki so nekako vdihnjene človeku kot najvišjemu bitju, mogoče spoznati in ravnati v skladu z njimi ter tako doseči nekak stoični dušni mir.

Ta podoba sveta je seveda posledica krize mišljenja, za katero šola ni odgovorna; takšna razlaga zgodovinske izkušnje človeštva, kot jo poslušamo v šoli, to podobo popolnoma potrjuje. Presegalo bi okvir tega sestavka, če bi skušali ugotoviti izvore in vse konkretne karakteristike takega nazora (čeprav bi bila tudi taka analiza potrebna), zadovoljili se bomo z ugotovitvijo temeljne deformacije, ki jo vsebuje taka podoba.

Ta vizija sveta je popolnoma alienirana od biti sveta in v njej ni prostora za človekov resnični kontakt s to bitjo — namreč za ustvarjalno akcijo. Ta vizija pozna samo spoznavanje in konsumiranje, ne ve pa za svobodo, delo in tveganje. Zato je v tem svetu mogoče dolgčas, je pa tudi varno. Svet je kot konj, ki se upre le, če ga napačno vprežeš. V tem svetu ni prostora za nemirneže iz zadnje klopi, zato morajo nazadnje tudi ti odnehati.

Mogoče nam je zdaj bolj razumljivo, zakaj je mladina, ki živi v takih predstavah, pasivna, »nezainteresirana«; zakaj zapada v fatalizem, ki pa ni samo obupani fatalizem zaradi neizbežne imanentne razvojnosti sveta in družbe — ampak je tudi zaupanje v usodo, saj je v končni posledici že tako urejeno, da je vse zato na svetu, da omogoča človeka. Ni čudno, da se potem ta mladina v svojem konsumentstvu spušča v seksualne avanture, saj te omogočajo tudi zadovoljitev nekaterih vzporednih frustracij, ki jih povzroča odsotnost akcije. Človek postane pomemben, drugim potreben, »odrasel« — tu svobodno »deluje« v menjavi med ljudmi. Po eni strani je seksualno življenje kompenzacija za neaktivnost, po drugi pa najlažja pot do konsumiranja dobrot tega sveta; in končno ne moremo nikoli zgubiti svojih apriornih človeških vrednoti in dostojanstva, ker smo pač ljudje (in tako se mladi upirajo »malomeščanskim vrednotam« v imenu nekih baje apriornih človeških vrednoti).

Mogoče to pomanjkanje vzgoje za akcijo v šolah izvira tudi iz pedagoškega načela, ki se banalno izraža v odgovo-

rih na naivne dijaške poskusne akcije: »Premlad si še in premalo veš, da bi kaj pametnega naredil.« Če bi se človek po tem dosledno ravnal, bi sicer nikoli ničesar ne naredil, toda tudi v manj radikalni verziji ta miselnost pozablja na to, da je človeka treba naravnati k delu, angažiranju — pa čeprav bo to prišlo šele pozneje.

Če šolska vzgoja ni najugodnejša za angažiranje mladih, pa mogoče mladinska organizacija, ki naj bi zajemala samo angažiranje mladih, dopolnjuje to pomankljivost?

4

Že precej časa govorimo v zvezi z mladinsko organizacijo zmerom o istih težavah, kar nam daje slutiti, da preživlja organizacija obdobje krize. List *Mladina* je 17. oktobra objavil ugotovitve predsedstva CK ZMS, ki zelo natančno definirajo ključne lastnosti te krize in ki jih v strnjeni obliki povzemam: vodstva in organizacije ZMS so preveč transmisija drugih organizacij, premalo pa idejni oblikovalec mladih in njihov samoupravni mehanizem; aktivisti ZMS delajo preveč po direktivah; v organizaciji dela samo peščica vodstev in del družbeno odgovorne mladine; mladinski aktivisti preveč prosvetljujejo in poučujejo, namesto da bi se na čelu mladih borili za oblikovanje socialističnih družbenih odnosov, v katerih se bo mladi človek lahko vsestransko razvijal, se vzgajal in aktivno posegal v življenje.

Kakšna je torej sedanja Zveza mladine? Imamo hierarhijo vodstev, praktično odgovornih samo navzgor (ker jih od spodaj nihče ne kliče na odgovornost) in ki delujejo predvsem po načelu direktiv, ki se na vsakem nižjem vodstvu bolj specificirajo in konkretizirajo. Ta vodstva dobivajo svojo legitimnost in smisel od »članstva«, ki pa jim v resnici stoji čisto indiferentno nasproti in ga zato skušajo vodstva »pridobiti, zainteresirati«; v glavnem živijo vodstva svoje življenje, članstvo pa svoje, s tem dodatkom, da vodstva nenehno snubijo članstvo, ki pa ostaja do njih še naprej hladno. Čisto jasno je, da deluje zato ZMS kot družbena sila samo na ravni vodstev, ki komunicirajo z vodstvi drugih organizacij in so zato »preveč obrnjena k drugim vodstvom... , premalo k mladim ljudem, njihovim hotenjem in razpoloženjem«.³ Mislim, da ta kriza Zveze mladine, ki je danes ostala popolnoma brez realnega temelja in ki obstaja

³ *Mladina*, 17. oktobra, str. 3, članek »Predsedstvo CK ZMS o vlogi in mestu organizacij«.

samo še kot hierarhična lupina, izvira iz njene zastarele strukture, ki je nastala v drugačnih družbenih razmerah in ki danes poraja zastarele in neuspešne načine dela, obenem pa zavira in deformira razvoj novih, ustrežnejših pobud.

Če pa bi zasnovali Zvezo mladine na tistih novih pridobitvah naše družbe, ki pomenijo ustvarjanje te nove situacije, v kateri je struktura mladinske organizacije nujno zastarela in neuspešna, potem bi z novo strukturo in novimi načelnimi izhodišči tudi Zveza mladine postala realna in kreativna družbena sila. To bi bilo tem lažje, ker bi se lahko oprli na pridobitve uspešnih mladinskih aktivov, ki prav z upoštevanjem teh novih zahtev in možnosti uvajajo novo strukturo dela v organizacijo. (Tu naj omenim kot zgled mladinski aktiv škofjeloške gimnazije, ki je eden najuspešnejših v ljubljanskem okraju: na izhodiščih, ki so za ZMS čisto nova, so dosegli izredne uspehe v angažiranju mladih.) Označil bom nekaj temeljnih izhodišč, ki bi preobrazila mladinsko organizacijo v sodobno družbeno silo in pomemben vzgojni faktor.

Danes je mogoče konstituirati organizacijo predvsem na podlagi *družbenosti* (ki konstituira človeka kot celoto družbenih odnosov) kot negaciji razredno determinirane političnosti (ki človeku jemlje svobodo, ga podreja direktivam in mu odtuja delo). Temelj človekove družbenosti pa je *delo*, ki je tudi bistveni materialni temelj vsake organizacije. Ker pa hočemo svobodnega in v družbo integriranega človeka, mora biti delo svobodno, torej delo v pogojih *samoupravljanja*. Subjekt organizacije je torej lahko samo delovni človek, ki prek samoupravljanja dosega in uresničuje svojo družbenost; tak človek je potem »družbeno aktiven« in lahko tvori kolektiv — v našem primeru kolektiv organizacije, v kateri se vzgaja v celovitega človeka in zavestnega upravljavca.

Pri populaciji, na katero smo se omejili (šolska mladina), je pglavitna delovna naloga šolsko delo, predvsem učenje. Mladinska organizacija bi si morala na tem področju predvsem prizadevati za razvoj šolske samouprave, vendar se iz nje čimbolj umikati, tako da bi se učenci kot enakovredni in sodelujoči člani vključevali v celotni šolski kolektiv — pri tem pa bi Zveza mladine kot zveza mladih te mlade usposabljala za samoupravljanje in bila širše zaledje, ki bi se nanj opirali, kadar bi bili ob deformacijah samoupravljanja potisnjeni v vlogo neenakopravnih članov kolektiva.

Zvezi mladine ostane pri tej populaciji še eno področje — izvenšolsko interesno delo; tu bi organizacija rasla iz samoupravnih kolektivov, ki bi se formirali ob teh dejavnostih (torej na podlagi dela). Te aktivnosti bi bile kljub različnim oblikam vendarle med seboj povezane s svojimi končnimi cilji (konkretnimi — to bi bilo odvisno od programa aktiva, in načelnimi — namreč vzgoja socialističnega celovitega in angažiranega človeka) in bi zato bile realen temelj za organizacijo.

Že iz teh čisto abstraktnih dedukcij je razvidno, da bi taka struktura spremenila Zvezo mladine iz sedanje precej imaginarne organizacije vodstev v realno organizacijo delujočih mladincev. Če bi to načelno zamisel dosledno izpeljali, bi seveda spremenili tudi hierarhično strukturo organizacije in funkcije posameznih forumov; tega pa bi se ne smeli bati in če bi bila to edina ovira, bi bila preobrazba Zveze mladine verjetno lahko delo. Vendar se nam že zdaj kaže še neka, veliko hujša ovira: dosedanje delovanje, ki je z razvojem družbe postajalo čedalje neustreznejše, je organizacijo že tako oddaljilo od mladincev, da so postali v veliki meri nesprejemljivi za organizirano delo in da po drugi strani niso zmožni delovnega angažiranja: doslej je bilo namreč angažiranje neuspešno in skoraj vnaprej obsojeno, če je bilo izven organizacije (ker mu tudi šolske »oblasti« niso zapale) — če pa je potekalo v njenih mejah, so ga mladinci imeli zaradi posebnih metod organizacije za »samoposiljevanje« in so ga prej ali slej opustili; če ne prej, pa takrat, ko so prišli v spor z vodstvi Zveze, kar je bilo skoraj nezogibno zaradi strukture organizacije, ki postavlja skoraj nepremagljiv jez med vodstva in člane.

5

Omejili se bomo na tista komunikacijska sredstva, ki so namenjena mladini in ki bi morala predvsem ne le registrirati deformacije med mladimi, ampak se s svojim vplivom tudi boriti proti njim. — Tu nimamo veliko izbire — saj je en sam osrednji mladinski časopis — tednik *Mladina*, ki je namenjen tu obravnavani mladini. Po podatkih iz leta 1961 je bil največji del bralcev *Mladine* (44 %) dijakov, vajencev in študentov; torej je tednik najbolj razširjen prav med populacijo, ki o njej govorimo.

Prostor je v *Mladini* razdeljen tako, da zavzemajo po dve strani notranja politika, problematika Zveze mladine, kultura, mednarodna politika z mednarodno mladinsko pro-

blematiko, šport, reportaža na pomembnejšo temo, drobne zanimivosti s kozerijo in film; po ena stran pa je namenjena zgodbi v nadaljevanjih, Irenini rubriki (Včasih mi je težko), rubriki Halo 98 (»Vi vprašujete, mi odgovarjamo«) z jaz-zom, humorju, modi, ugankam in reportaži z lahkotnejšo vsebino. — Prostorska razdelitev je vsekakor smiselna in organsko razporeja zelo raznovrstno vsebino.

Po notranji strukturi pa vsebina razpada na dva približno enaka dela: na članke z lažjo, zabavnejšo vsebino, prijetne tekste o nepomembnih temah — in pa na članke z resno, tehtnejšo vsebino, ki naj bi obravnavali bistvene probleme mladega človeka, naše družbe in mednarodnega položaja. Tudi ta načelna razdelitev je posrečena, saj bralca tako časopis ne utruja, mu nudi raznovrstno branje, zadovoljuje različne interese in približuje težjo problematiko tudi bralcem, ki se sicer zanjo ne bi zanimali.

Tu pa se vzbudi prvi pomislek: opazimo namreč, da je resnejši, tehtnejši del časopisa neprimerno slabši od lažjega, zabavnega dela. Medtem ko je ta lažji, neproblematični del urejen in napisan skoraj s spretnostjo bulvarskega tiska, pa je »problemski« del pust, nezanimiv, »aktivističen«.

Naj ta tehtnejši del podrobneje pogledamo: kolikor piše o notranji politiki, se bistveno ne razlikuje od drugega našega tiska — poroča pač, kako se v nekih mističnih sferah plenumov in predstavniških teles rešujejo zadnja vprašanja naše družbe; kolikor pa piše o problematiki mladinske organizacije, premišlja, kako bi se obstoječe stanje izboljšalo (izvolimo boljša vodstva, volimo bolj demokratično, vodstva morajo prisluhniti mislim, željam in težnjam mladih ljudi...), ne pa, kako bi se to stanje revolucioniralo. V pisanju o tem vprašanju *Mladina* privoljuje v obstoječa nasprotja v mladinski organizaciji (predvsem v glavno: vodstva—člani) in išče samo delne izboljšave, omejitve teh pomanjkljivosti, ne pa njihove oprave. Lahko bi celo rekli, da pisanje zaostaja za notranjim razvojem organizacije, saj časopis čaka, da vse pridobitve dozori, da postanejo legalizirane in obče veljavne, da torej zgubijo svežost, novost in »problematičnost« — in šele potem piše o njih (to pa je ponavadi takrat, ko so že zastarele). Res obravnava *Mladina* nekatere mladinske probleme prej in izčrpnije kot drugi časopisi, vendar ob njih redko poziva h konkretni akciji — to bi bilo menda preveč razbijaško; veliko solidnejše je urejanje prek plenumov in komitejev, ki pa je v sedanji strukturi organizacije zelo daleč od članstva.

Najbolj problematična dejstva (če npr. nekdo izjavi, da nima nič od mladinske organizacije in da »oni preveč politizirajo«⁴) je treba najprej osamiti, jih prikazati kot izjemna in takoj ponuditi priročno rešitev, ki je v sedanjem stanju vsepovsod prisotna, samo spomnili se je nismo: izberite dobre tovariše za mladinske funkcionarje, take, ki bodo »znali razločiti glas navadnega članstva« — in ga seve preudarno upoštevati.⁵ Razkol med navadnim članstvom in funkcionarji je torej nujen, aprioren — lahko pa ga omejimo, če izberemo dobre tovariše, ki nas bodo razumeli (če pa se to nasprotje preusodno uveljavlja, je pa to samo subjektivna napaka — pač nismo izbrali dobrih tovarišev).

Tudi v delu, ki je namenjen kulturi, za družbeno akcijo ni kaj več prostora: kultura je prikazana kot poseben hobby bistrih ali lepo čutečih duš, ki z angažiranjem nima bistvene zveze. Tu beremo zapise, kakšna valovanja povzročajo umetnine v novinarjevi duši, kakšne neumnosti počne filmska zvezda, ki je sicer dobra igralka, ali pa zvemo, da neki slikar upodablja svoj rojstni kraj v zamolklih barvah.

Na straneh našega časopisa za mladino torej za družbeno angažiranje ni prostora. Tako se *Mladina* čedalje bolj spreminja v zabaven časopis zahodnega tipa, kjer bereš same senzacije, pa nič bistvenega in resničnega — postaja torej kar nevaren opij za mladino.⁶

Ogledali smo si torej nekaj faktorjev našega vzgojnega sistema, nekaj tistih faktorjev, ki jih družba razmeroma še najlaže regulira — in pred nami se je razgrnila precej žalostna podoba. Zdaj nam je verjetno bolj jasno, zakaj naš najbolj osveščeni del mladine — študenti — ne zmore več kot napol kompenzativne, napol obupane reakcije na zaostrene družbene situacije.

Ker vzgoja mladega človeka premalo vzgaja za družbeno angažiranje — in ker se mu ob prvih stikih z družbo tako angažiranje prikazuje ali kot nepotrebno ali pa kot nemogoče, sprošča mladinec svojo potrebo po delovanju na družbeno nevtralnih področjih ali pa celo z nesocialnim ra-

^{4,5} *Mladina*, 29. februarja, str. 2, članek »Mene ni nikoli nihče vprašal...«

⁶ Tu ne bomo opisovali drugih, manj pomembnih pojavov s področja javnih komunikacij, kakršen je na primer mladinski TV klub: navaden falzifikat življenja mladine, pocukrana prevleka za resničnost — ki pa ne more rabiti niti konservativnim težnjam, saj s svojim deformiranjem vrednot mladega človeka skoraj usmerja v nesocialno delovanje.

vnanjem. Pri veliko mladih ljudeh pa se pojavlja občutek nezadovoljenosti, neugodja, nemirnosti — ki se sicer v skladu s prevladujočim mladostniškim interesom projicira navadno na erotično področje, pa je v bistvu vendarle odsotnost ugodja, ki ga nudi akcija.

— Ob opisu dejanj, ki so veljala za nekaj izrednega in za resnično angažiranje mladine, smo spoznali, da je bila ta dejavnost polovičarska in da to ni bila družbena praksa; in ko smo si ogledali nekatere faktorje vzgojnega sistema, smo videli, da ta sistem mladega človeka ne vzgaja za akcijo, za angažiranje, za prakso. Naše naslovno vprašanje se je ob tem izkazalo kot čisto upravičeno in konkretni situaciji ustrezno, pa če o smiselnosti takega njegovega postavljanja iz načelnih razlogov še tako dvomimo.

RASTKO MOČNIK

Učinkovitost - neučinkovitost Zveze mladine

Na račun tega, kako Zveza mladine opravlja svojo funkcijo, ki jo ima v naši družbi, lahko slišimo čedalje več kritike. Iz vrst mladine je slišati vsekakor predvsem pripombe, da je Zveza mladine družbeno precej neučinkovita organizacija, saj se ji ne posreči v zadostni meri politično realizirati hotenj in interesov mladine. Problemi mladih se v primerjavi z drugimi družbenimi problemi razmeroma morda celo čedalje bolj zaostrujejo. Očitno je, da izobraževanje in vzgoja, telesna kultura pa rekreativne možnosti zastajajo za siceršnjim družbenim razvojem. Položaj vajencev se leta in leta skoraj ni bistveno spremenil. Mladino, ki se po osemletki zaposluje, še vedno obravnavajo predvsem kot odraslega delavca, ne pa kot mladega človeka v obdobju najbolj intenzivnega telesnega in duševnega zorenja. Za mlade pomeni načelo delitve po delu predvsem pravico, da se strokovno usposobijo na podlagi osebnega dela in svojih sposobnosti. Da to načelo ni dosledno uveljavljeno, se je jasno pokazalo ob analizi npr. socialne sestave študentov in gimnazijcev. V zadnjem letu so s tem, da so zboljšali štipendije,

in z drugimi oblikami materialne pomoči ta položaj deloma začeli urejati na višjih in visokih šolah, vendar pa se še nismo tako intenzivno lotili tega problema tudi na srednjih šolah, ki so sito za višje in visoke šole.

Na zadnjem plenumu GO SZDL in RS ZSS so napovedali spremembe v družbenem odnosu do tega problema. Toda kakšno vlogo je pri urejanju teh vprašanj imela mladina sama, kakšno študentje, kakšno družbenopolitični organizaciji mladine in študentov. Ali ne vidita teh problemov? Zakaj ne izkoristita tako izjemne priložnosti za družbenopolitično angažiranje in vzgajanje mladine, saj bi se mladina ravno ob urejanju teh družbenih problemov, ki so obenem tudi njeni problemi, najboljše idejno, politično in moralno formirala? Ali ne izgubljajo mladi ljudje zaupanja v svojo organizacijo ravno zato, ker teh njenih problemov ne vidi in jih ne zna reševati s pomočjo obstoječega samoupravnega in skupščinskega sistema?

Če analiziramo delo ZM, lahko ugotovimo, da se ta organizacija v aktivih ubada predvsem z različnimi akcijami. ZM je zelo pogosto organizator raznih oblik družbenopolitičnega izobraževanja, raznih delovnih akcij, plesov, raznih prireditev, izletov, športnih tekmovanj in podobnega. Vse te dejavnosti po svoje prispevajo k vzgoji mladega človeka. To je vsekakor zelo pomembno. Veliko manj pa je takih organizacij ZM, ki se ne ustavijo pri predavanjih, ampak gredo dlje, v poglobljeno politično delovanje, in še bolj redke so takšne, ki v tem samostojno, brez podpore starejših, dosegajo tudi uspehe.

Vodstva ZM sicer pravočasno opozarjajo na probleme mladih, o njih se veliko piše in tudi konkretno, stališča ZM do teh problemov so dokaj jasna, toda od tod pa do realizacije se stvari le s težavo pomikajo naprej. Vodstva ovirajo pri njihovem delovanju razne operative naloge, ki jih nalaga delo v aktivih, in se premalo posvečajo reševanju družbenih problemov mladine. Mladih ljudi je procentualno kar lepo število v delavskih svetih in skupščinah. Toda njihov glas je zaradi slabe informiranosti, pomanjkanja izkušenj in tudi zaradi formalnega zastopništva mladine često šibak in si le malokdaj izbojuje novo reševanje problemov.

Prek samoupravnega mehanizma rešujejo z uspehom mladinske probleme predvsem v takem okolju, kjer je samoupravni sistem resnično zaživel v vsej svoji vsebini in kjer so mladinci deležni tudi podpore drugih občanov. Skoraj pravilo je, da v tistih komunah in delovnih kolektivih, kjer vladata birokratizem in nedemokratičnost, mladina poskuša

kaj doseči tako, da se posamezniki zaletavajo v krivice, toda skoraj nikoli ničesar ne doseže, ker ni deležna podpore ZK, sindikata, direktorja itd.

To je vsekakor zelo bežen pregled stanja. Toda to stanje nas navaja k razmišljanju in iskanju vzrokov, k iskanju raznih rešitev. Nekateri trdijo, da so oblike dela ZM zastarele, da so se sestanki že preživeli, da struktura ZM ni ustrezna. Ti vsekakor ne vidijo dovolj povezanosti med vsebino in obliko, v kateri se vsebina izraža. Ker vsebina ni zbudila zanimanja, obtožujejo formo in ne iščejo vsebine, ampak predvsem nove oblike in metodo dela. Ali pa iščejo le vsebino in pozabljajo na obliko. Nobenega razloga ni, da bi sestanek ne mogel biti dober način dela, toda s pogojem, da ima aktualno, perečo vsebino, in s pogojem, da se učinek pokaže v realnem življenju. Drugo je vprašanje taktike spričo kompromitiranosti nekaterih oblik, ki niso žele uspehov. Zatorej tudi odpor do sestankov in marksističnih krožkov. V takih situacijah je naravno, da bomo iskali drugačnih prijemov, toda ne na račun vsebine dela ZM. Isto velja za vodstva ZM. Pri njih ni toliko pereče vprašanje njihove konkretne strukture, pač pa bolj vprašanje demokratičnosti pri oblikovanju vodstev, njihove ideološke in politične sposobnosti in revolucionarnosti, in vprašanje medsebojnih odnosov med posameznimi vodstvi.

Predvsem pri oblikovanju vodstev in v medsebojnih odnosih znotraj ZM smo v zadnjih letih dosegli veliko večjo organizacijsko avtonomnost in samostojnost vodstev, in volitve vodstev so čedalje bolj demokratične. Pač pa pri nekaterih vodstvih opažamo, da čutijo precejšnjo odgovornost le do vodstev drugih družbenopolitičnih organizacij, manjšo pa do mladine. V vodstvih aktivov in ObK dela premalo strokovno najbolj usposobljenih mladincev. Študentje so v času študija bolj ali manj iztrgani iz domačega okolja. Po končanem študiju pa se zelo redko aktivno vključujejo v delo ZM. Zato je njeno delo na precej nizki kvalitetni ravni in zaradi čedalje bolj zapletenih družbenih problemov samostojno težko prodira.

Po zamisli nekaterih naj bi se ZM posvetila izključno delu z mladino od 14. do 18. leta. Skrb za splošno mladinske probleme pa naj bi prevzela SZDL. Ta rešitev bi naredila iz ZM še bolj neogljenjo organizacijo, kakršna je sedaj. Praktično bi zajela politično zorenje mladine nekje v sredini, kajti ta proces poteka v sedanjih razmerah zelo intenzivno do 25. oziroma 30. leta. Onemogočila bi, da bi organizirano dozorele pozitivne lastnosti, ki odlikujejo mladino, kratko

malo zato, ker stopa v življenje danes, v sedanjih družbenih razmerah, katere hoče kritično preseči. Ta rešitev je po drugi strani tudi nepotrebna, saj mladina že zdaj popolnoma normalno sledeč svojim željam, prehaja v SZDL, ZK in Zvezo sindikatov in tamkaj deluje.

Mislim, da bomo morali iskati rešitev iz sedanje situacije predvsem v kadrovski krepitvi vodstev ZM, v večji angažiranosti mladine, v prilagajanju ZM konkretnim potrebam mladih in v odpuščanju neživiljenjskih metod delovanja. Uspehe bomo dosegli le tedaj, če bomo znali mladinske probleme prikazati kot splošne družbene probleme in če jih bomo reševali ne znotraj ZM, ampak tam, kjer se družbeni problemi rešujejo, kjer se odloča, to je predvsem znotraj samoupravnega in skupščinskega sistema.

Vsekakor je trenutno najbolj pereči problem ZM ta, da v njej dela mnogo premalo mlade inteligence in da tako kvalifikacijska struktura vodstev ne odraža dovolj strukture mladine. Prešibka je delovna povezava med intelektualno in delavsko mladino. ZM zato tudi ne more gojiti vsebine, ki bi bila za te mlade ljudi zanimiva, v njihove probleme se skorajda ne spušča, čeprav jih imajo, ko se prvič zaposlijo, nešteto. Opažamo miselnost, da potem, ko si bil študent, nisi več za Zvezo mladine. V sedanji Zvezi mladine pa k tem mladim ljudem ne najdemo poti.

V študijskih letih je bolj ali manj edina organizirana vez študentov z življenjem v komuni študentski pokrajinski klub. Delo teh klubov je zdaj še bolj šibko, kdaj pa kdaj kakšno informativno predavanje, več je rekreacije, niso pa zadosti močan posrednik pri vključevanju v družbenopolitično življenje komune. Ob sedanjih študijskih režimih je težko pričakovati, da bi študenti med študijem v dislociranih komunah kaj več sodelovali. V Ljubljani in v obrobni komunah, v Kranju, Mariboru, pa lahko opažamo v terenskih aktivih nepretrgano dejavnost študentov tudi v ZM, kar se zelo pozna pri kvaliteti njenega dela.

Mislim, da bomo morali v teh klubih zbirati tudi mlade diplomante in tudi tiste, ki nameravajo študirati. Tak klub naj dela kot nekakšen aktiv ZM v komuni in naj pomaga reševati vrsto problemov teh mladih ljudi. Usmerja naj jih predvsem k delu v aktivu ZM in k raznim drugim družbenim dolžnostim.

Pri izvajanju sklepov in stališč ZM delamo zelo pogosto to napako, da mislimo, da bodo drugi, to je odločujoči organi, naše mnenje avtomatično upoštevali zato, ker smo mi sami prepričani, da je pravilno. To je navadno idealiziranje,

nerealno politično ocenjevanje situacije. Skoraj ni naša navada, da bi se poglobili v vprašanje, kako politično delati, da bo uspeh zagotovljen. Predvsem pa delamo to napako, da ne znamo najti za svoja stališča opore med komunisti oziroma občani, ki razumejo probleme mladine, ki niso obremenjeni z generacijskimi predsodki, itd. Res je, da tudi mnogi komunisti podcenjujejo mladino in njene probleme, da presojujejo sedanjo generacijo skozi oči svoje mladosti, da so mnenja, naj mladina »še počaka«, itd.

Nekaterim ljudem je zelo veliko do tega, da ostane status quo npr. mojster — mlad inženir. Tu je z lepo besedo težko kaj opraviti in je potrebna organizirana politična akcija ob podpori vseh naprednih sil.

Tesno je s tem problemom povezan tudi problem oportunizma mladine in aktivistov. Kajti oportunizem ima svoje korenine predvsem v precej razširjenem splošnem razpoloženju v kolektivih, namreč mnenju, »da je bolje lepo molčati in ne imeti sitnosti«. To so nauki, ki jih mladinci pogosto slišijo. Toda še vedno so ravno med mladimi tisti, ki javno kritizirajo probleme in napake. In nad temi posamezniki je dostikrat preveč sankcij. Ne podpira jih niti ZM niti ZK itd. Tu so viri oportunizma mladih. Vir tega oportunizma je slaba organiziranost ZM, ki dopušča, da se izvajajo sankcije. V naših vodstvih je pesimizem aktivistov zelo pogost pojav. Takih vodstev ne potrebujemo, potrebni so nam odločni, revolucionarni, toda preudarni funkcionarji, ki bodo znali ustvariti tako vzdušje, da bo omogočena konstruktivna kritika vseh in vsakogar.

Veliko večjo pozornost pa bo morala ZM posvetiti tudi delovanju mladih v samoupravnih organih. Kaže, da smo bili na tem področju vse preveč pasivni, ker smo prepuščali problem kandidiranja pretežno drugim. Ti so sicer pogosto predlagali tudi mlade ljudi na kandidatno listo. Ker pa mladino dokaj površno poznajo, niso imeli vselej dovolj srečne roke pri izbiri kandidatov, in ti tudi niso odigrali tiste vloge, katero bi morali. Zato vlada nezaupanje do tega, da bi mlade ljudi volili v nove delavske svete in skupščine. Ni res, da ni dovolj sposobnih mladih ljudi, res pa je, da jih pozna predvsem mladina, vrstniki. V tem pogledu nam nov način kandidiranja daje nove možnosti za to, da bo število mladih občanov v skupščinah večje. Nam mladim je predvsem do tega, da pridejo v skupščine tisti občani, ki bodo razumeli kompleksnost družbenih odnosov in ki se bodo zavedali, da mladina ne more večno čakati, ki bodo vedeli, da je mladina tudi del družbe.

GOJO STANIČ

Politično šolstvo

Kolikor bolj postaja politično življenje pri nas pestrejše in domena vedno širšega kroga državljanov, toliko bolj postajata idejna in politična dejavnost zahtevnejši. To nas navaja k intenzivnejšemu razmišljanju o usposobljenosti članov ZK, političnih delavcev in delovnih ljudi sploh za tovrstno dejavnost in njihovo uveljavljanje v družbenem življenju.

Ni težko ugotoviti, saj je primerov iz naše politične prakse več kot dovolj, koliko sta prav nizka ideološka raven in pomanjkljivo znanje o družbenih gibanjih in zakonitostih, o oblikah ter sredstvih idejnega boja in politične akcije tista negativna faktorja, ki lahko resno ogrožata prizadevanja družbenih in političnih organizacij, da svojo dejavnost uskladijo z dejanskimi zahtevami in potrebami našega družbenega razvoja ter jo uspešno prilagajajo razmeram in pogojem, ki določajo objektivne okvire njihovi akciji. Ta ugotovitev postavlja še bolj v ospredje vprašanje političnega izobraževanja in izpopolnjevanja.

V celotnem sistemu političnega šolstva pri nas imajo večerne, mladinske in sindikalne politične šole zelo pomembno mesto, ne toliko spričo dejstva, da so najbolj razširjena oblika daljšega, sistematičnega in poglobljenega družbenega in političnega izobraževanja v komuni, kolikor zaradi možnosti, ki jih odpirajo za življenjsko, z neposredno prakso najtesneje povezano proučevanje družbenih vprašanj, procesov in protislovij. V tem smislu morajo tudi postajati vse močnejši faktor za izboljšanje političnega dela, za spodbujanje politične aktivnosti pri njenem izvoru in v najširšem obsegu.

V šestih letih svojega delovanja so te šole sicer prerasle začetne okvire in odigrale pomembno vlogo na področju političnega izobraževanja ter se obogatile z mnogimi koristnimi izkušnjami. Vendar pa nas nekateri pojavi odločno opozarjajo na obsežen kompleks nerazčiščenih vsebinskih, organizacijskih in metodoloških problemov, ki nastajajo kot posledica določenega zaostajanja šol za družbenim razvojem in zahtevami sodobnega političnega dela. Potrebno pa je pri tem po-

¹ Članek je napisan na podlagi razprave, ugotovitev in zaključkov z razširjene seje ideološke komisije Centralnega komiteja ZKS ter za to priložnost zbranega in pripravljenega gradiva o občinskih večernih mladinskih in sindikalnih političnih šolah v Sloveniji.

udariti, da nam stopnja, kakršno smo danes dosegli, omogoča poglobljeno obravnavanje nekaterih bistvenih vprašanj političnega izobraževanja s širšega vidika, s tem pa seveda tudi, da jasneje izoblikujemo koncept teh institucij kot osnovo in izhodišče za njihovo nadaljnjo orientacijo.

V sedanjem obdobju postaja torej bolj kot kdajkoli doslej aktualno vprašanje, kakšno politično izobraževanje in kakšne politične šole potrebujemo v družbi, kjer politika kot posebna dejavnost odмира. Zadovoljiv odgovor bomo seveda lahko našli le, če bomo dejansko razumeli celoten proces ukinjanja politike kot človeku odtujene družbene sile v njegovih konkretnih manifestacijah v vsakdanjem življenju, na delovnem mestu, v komuni.

Zdi se, da je prav glede tega mnogo nejasnosti, ki imajo svoje korenine v nerazumevanju sodobnih družbenih pogojev, političnih odnosov in političnega dela. Pojavljajo se v naših družbenih in političnih organizmih, med člani Zveze komunistov in tudi v vodstvih. Posledica pa je pogostoma nedopustno poenostavljanje, prakticistično vsiljevanje, pragmatistično in večkrat protislovno tolmačenje političnega dela. To pomeni stalno nevarnost zaostrovanja odnosov med družbo in posameznikom na škodo njegove politične aktivnosti.

Če torej pravimo, da politika kot posebna dejavnost odмира, to pomeni, da postaja kot zavestna akcija subjektov političnega delovanja sestavni del družbene dejavnosti vseh ljudi pri nas. Ta proces politične dezalienacije pa se lahko uresničuje samo prek dejanskega izvajanja pravice, da urejajo osnovne odnose med ljudmi ljudje sami. Iz tega sledi, da si politične dejavnosti ne moremo misliti v naših razmerah kot monopol določene družbene skupine ali skupine ljudi in da moramo to dejstvo upoštevati pri določanju obsega, vsebine in metode dela političnih šol. Obenem pa to tudi pomeni, da vprašanje političnega izobraževanja ni in ne more biti zadeva in skrb zgolj političnih organizacij, ampak vse družbe, zlasti pa njenih samoupravnih mehanizmov in institucij.

Če primerjamo sedanje stanje političnega šolstva v komuni s temi ugotovitvami, se nam pokaže, da takšno kot je z vidika sedanjih zahtev, ne ustreza današnjim potrebam po političnem izobraževanju in da ne moremo biti zadovoljni ne z obsegom, ne z vsebino in usmerjenostjo. Število slušateljev sicer iz leta v leto raste in se nam samo po sebi lahko zdi tudi veliko, vendar postane ob primerjavi s številom vsega družbeno-politično angažiranega prebivalstva komaj pomembno. V šolskem letu 1963/64 je večerne mladinske in sindikalne po-

litične šole končalo 4390 slušateljev. Naj ob tem samo omenimo, da je v Sloveniji 70.000 komunistov, v razvejanem samoupravljanju pa med drugim blizu 5000 članov občinskih skupščin, 35.000 članov delavskih svetov in 11.000 članov upravnih odborov v delovnih organizacijah, okrog 12.000 članov šolskih odborov, 4000 članov svetov krajevnih in stanovanjskih skupnosti in še več tisoč članov svetov raznih kulturnih, socialnih in drugih ustanov. To so samo državljani v voljenih organih, koliko pa se jih še mimo njih aktivno ukvarja z najrazličnejšimi družbenimi problemi v delovnih enotah in drugih oblikah neposrednega odločanja!

Začeti moramo torej organizirati politično izobraževanje glede na obseg z mnogo večjimi ambicijami. Ustanoviti je treba šole tam, kjer jih še nimamo, pri dosedanjih pa odpreti nove oddelke, uvesti nove oblike političnega izobraževanja ter tako doseči takšno množičnost, ki bo bolj kot doslej odsevala naš družbeni sistem in demokratični razvoj. Naposled lahko le tako široko zasnovano politično izobraževanje bolj učinkovito pripomore in pospeši proces depolitizacije z usposabljanjem vedno večjega števila državljanov za kvalificirano in odgovorno politično dejavnost.

Povečati obseg političnega izobraževanja je, razumljivo, samo ena od nalog. Ob množičnosti, ki jo želimo doseči, postaja izrednega pomena vprašanje koncepta, orientacija političnih šol. Množičnost sama po sebi namreč še ne more biti jamstvo, da bodo politične šole tudi postale to, kar hočemo narediti iz njih, namreč žarišče borbe mnenj ob soočevanju različnih interesov, stališč ter protislovij naše dobe, center osveščanja komunistov za politično akcijo in vseh državljanov sploh, da postanejo čim samostojnejši subjekti pri obravnavanju in razreševanju konkretne dnevne problematike.

Tako pojmovana politična šola pomeni pravzaprav tudi novo obliko političnega dela. Zdi se, da tega doslej marsikje še nismo spoznali, in tako se nam dogaja, da ob vseh razpravah in iskanju novih načinov in oblik političnega dela izpuščamo iz rok izredno priložnost, ki se tako rekoč sama ponuja, da naredimo tudi nekaj več konkretnega. Pomislimo samo, koliko prizadevanja in naporov nas stane, preden včasih najdemo primeren način, da z idejnega vidika razčistimo določeno vprašanje, osvetlimo neki proces ali pa tudi samo pojav, na katerega naletimo. Iščemo nove oblike, razpravljamo in ugotavljamo, organiziramo skupine, aktive, angažiramo za razne analize in proučevanja posameznike in skupine političnih delavcev, ti pa pogostoma ne vedo, kje in kako bi začeli, pa se naposled zadovoljijo z nekaj površinskimi ugo-

tovitvami, če se jim sploh posreči izkopati iz dnevne operative in prakticizma.

Seveda ni nikjer rečeno, da bodo s politično šolo zdaj vse rešili. Toda v njenem okviru imamo vse možnosti, da prav takšno proučevanje razvijamo, izpopolnjujemo in — ni pretenciozno, če to poudarimo — dvignemo na znanstveno raven. Naj postane torej politična šola tista tribuna za borbo mnenj, za razčiščevanje pogledov, stališč, ki bo omogočila objektivne ocene in ugotovitve kot izhodišča za našo politično akcijo.

Napačno bi bilo trditi, da potrebe po takšni šoli niso nikjer čutili in da v tej smeri ni bilo nobenih prizadevanj tako pri ustanoviteljih kot pri vodstvih političnih šol. Vendar so ta prizadevanja marsikje zgrešila smoter. Vse preveč so bila usmerjena k temu, da se politično šolstvo uskladi s potrebami politične prakse zgolj z organizacijskimi ukrepi in spremembami. Tako je ob uvajanju in izgrajevanju različnih sistemov usmerjenost šol bila deležna mnogo manjše pozornosti in je doživela seveda tudi manjše in manj bistvene spremembe, to pa je zavirajoče vplivalo na njihov razvoj.

V tem je tudi bistvo, zakaj zaostajajo take šole za družbenim razvojem, saj so še vedno bolj sredstvo posredovanja stališč kot pa vir spoznanj. To pomanjkljivost občutimo toliko bolj, kolikor hitreje izginja iz našega političnega življenja tisti aktivist, ki meni, da je vsa njegova politična dejavnost obsežena v vestnem prenašanju in tolmačenju direktiv ali stališč svoje organizacije ali vodstva, in ki pri tem ne čuti potrebe in dolžnosti, da se ustvarjalno angažira tudi pri izoblikovanju teh stališč. Posledica zaostajanja, o katerem govorimo, pa je kaj pogosta, namreč, da nam šola oblikuje prav takega aktivista.

Kadar govorimo o usmerjenosti in konceptu politične šole, mislimo torej tako na vsebino, to je na program, kot na način, metodo izobraževanja. Na račun programov je bilo doslej že mnogo pripomb. Prevladuje mnenje, da je spričo raznovrstnosti politične prakse v komunah nesmiselno vztrajati pri nekakšnem enotnem programu za vse šole. Programi naj bi nastajali na podlagi analize najbolj perečih vprašanj v vsaki komuni posebej. To naj bi bil ob približevanju šole političnemu življenju v komuni tudi učinkovit ukrep zoper pretirani historizem in pretirano abstraktno teoretiziranje.

Že bežen pregled sedanjih programov kaže, da se ta zamisel v sami praksi uveljavlja mnogo prepočasi. Še vedno je namreč okrog 30% večernih političnih šol, ki v svojih programih niso našle prostora za konkretno problematiko svoje komune, pa tudi v razmeroma velikem številu drugih šol je

ta zelo skopo zastopana. V zvezi s tako imenovano aktualizacijo političnih šol pa se pojavljajo še druge, resnejše težave. Naposled bi ta proces lahko močno pospešili, če bi bilo edino merilo aktualizacije večji ali manjši del programa, posvečenega aktualnim vprašanjem na določenem območju. Gre pa predvsem za to, kako vključiti šolo v politično življenje komune in kako v njenem okviru obravnavati in proučevati krajevno problematiko.

Nekateri primeri očitno govorijo o nevarnosti, da se politične šole pod parolo »aktualizacije« spremene v navadne propagandne institucije in tako postanejo sredstvo političnega vodstva v komuni za tolmačenje, nekritično zagovarjanje in celo opravičevanje vseh njegovih stališč in ukrepov. Tam, kjer dopuščajo, da zdrknejo šole na to raven, pomeni to, da se hkrati v celoti odrekajo osnovnim smotrom, ki smo jih z njihovo ustanovitvijo želeli doseči. Pri tem je potrebno še pripomniti, da bosta delovanje politične šole in kader, ki ga oblikuje, takšna, kakršno je delovanje organizacije, ki šolo ustanavlja: samostojni, ustvarjalni bodo politični delavci, če njene metode dela takšne kadre zahtevajo, tolmači in prenašalci direktiv, če njeno delo temelji na zastarelih konceptih, ki jih je naša praksa že prerasla. In drugič: specifičnost dela in nalog političnih organizacij se mora tudi v njihovih šolah bolj razodevati v programu, metodi in izvedbi.

Vključevanje šole v politično življenje komune bi morali potemtakem zasnovati na drugih osnovah, tako da bi politično izobraževanje temeljilo na sistematičnem raziskovanju in proučevanju vprašanj, pojavov, odnosov in zakonitosti v njihovi konkretnosti. Ob tem pa moramo seveda hkrati upoštevati tudi nujnost določenega distanciranja od dnevne prakse, da se izognemo subjektivizmu in praktikizmu, da lahko razlikujemo med trenutnimi, obrobnimi pojavi in bistvenimi, pomembnimi, ki naj pritegnejo našo pozornost. Takšna aktualizacija je lahko zasnovana samo na ideološkem zorenju, spoznavanju in samostojnem ustvarjanju, ki prek razreševanja problemov in protislovij vodi k poglobljenemu znanju o metodah političnega dela in uporabi političnih sredstev.

Če tako gledamo na prilagajanje programov in šol političnemu delu v komuni, vidimo, da ne gre za kakršnokoli vsebinsko osiromašenje niti za zniževanje njihove ravni. Ne odpovedujemo se namreč teoretičnemu obravnavanju, prav tako pa tudi ne proučevanju pojavov v primerni in potrebni meri z vidika njihovega zgodovinskega nastajanja in razvoja, saj nas samo ta pot vodi k odkrivanju njihove vzročnosti,

medsebojne povezanosti in odvisnosti, k spoznavanju zakonitosti družbenih procesov, ki jih porajajo.

Tako moramo razumeti povezovanje teorije s prakso. Pri nas žal še marsikje prevladuje mnenje, da je teorija zgolj proučevanje klasikov marksizma, razpravljanje o tem, kaj kdo misli, ko je napisal to ali ono, itd., na prakso pa smo navajeni gledati kot na operativo, prakticizem, kjer ni prostora za kakršnokoli teoretično razglabljanje. Postavljanje teorije in prakse v takšen nedialektični odnos nas vodi k temu, da na nujno povezovanje gledamo kot na nekakšen kompromis, potem pa doziramo količino »teorije«, ki jo bomo »praksi« dodali, ali obratno. To nas ne more pripeljati daleč. Naučiti se moramo, da glede na smoter, ki ga hočemo z določenim proučevanjem in študijem doseči, obravnavamo določeno tematiko bolj ali manj teoretično in poglobljeno ali s praktično političnega vidika. Nikoli pa ne, če manjka prvo ali drugo.

Takšen koncept politične šole pa je nezdružljiv z organizacijskimi in tudi metodološkimi principi klasičnega šolstva. Zato si tudi sistema političnega izobraževanja ne moremo misliti kot sistem razredov — osnovnih, srednjih, višjih — v nekem stopničastem, hierarhičnem zaporedju, pri čemer naj bi bil tudi opravljen nižji razred pogoj za vpis v naslednjega. To ni nikakršna garancija za sistematično in kontinuirano politično izobraževanje. Sistem, če že o njem govorimo, naj bi bil sistem programov, različnih po vsebini in zahtevnosti, sistem, zasnovan na interesih skupin slušateljev, na njihovih ambicijah in željah, na potrebah, ki izvirajo iz njihovega družbenega in političnega delovanja. Sistematičnost pa naj se izraža v tem, da odpravljamo improviziranje in površnost, dalje v učinkovitosti izobraževanja in racionalni porabi časa, ki ga slušatelj za to žrtvuje.

Iz političnih šol je treba odpraviti vse nepotrebne institucionalne in podobne elemente, ukiniti nepotrebno formalno razvrščanje ne glede na različne ravni, na katerih se v posameznih tečajih, seminarjih, skupinah itd. proučuje določena tematika. Poleg tega pa je treba odpraviti vse tisto, kar po nepotrebem obremenjuje slušatelja in zavira njegovo sproščenost, med drugim neustrezno preverjanje znanja, namesto tega pa hitreje uvajati take metode, da bodo slušatelja animirale in spodbujale k ustvarjalnemu delu, ki naj pri njem razvijejo spontan občutek potrebe po lastnem izpopolnjevanju.

Razumljivo je, da takšna izhodišča ne samo ne prenesejo nikakršne uniformiranosti političnih šol nasploh, ampak tudi

uniformiranosti političnega izobraževanja v posamezni komuni. Ne moremo si misliti politične šole z enotnim programom, pri čemer se ne spremeni mnogo, če je več stopenj in če se torej program razlikuje zgolj po zahtevnosti. Politična dejavnost ni poklic, zlasti pa še ne moremo ustvariti univerzalnega političnega delavca, ki bi se spoznal na vse ter z enako avtoriteto, znanjem in uspehom posegal prav na vsa področja našega družbenega življenja. Politično izobraževanje prav tako ne more biti nikoli zaključeno, dokler je kdo aktiven v političnem življenju, politično izobraževanje mora biti kontinuirano, kot je kontinuiran družbeni razvoj. Zato govorimo, da morajo biti programi in oblike študija in proučevanja gibčni in široki, to pa lahko dosežemo le tako, da vsaka politična organizacija ne gradi samo svojih kadrov ob upoštevanju značilnosti svojega dela, ampak da tudi organizira politično izobraževanje v tem smislu na najširši osnovi in s tem ustvarja pogoje, da svojo vlogo in funkcijo v naši družbi najboljše opravlja.

Razpravljanje o tem, ali so posamezne šole namenjene samo članom organizacij, ki jih ustanavljajo ob tako široko zasnovanem političnem izobraževanju, izgubi vsak smisel. Omogočiti moramo, da se bo prišel izobraževati v naše politične šole razen planiranih kadrov sleherni proizvajalec in občan, ki se želi intenzivneje vključiti v politično življenje. Ob obveščanju vseh proizvajalcev in občanov, pogoju za njihovo aktivno vključevanje v politično življenje, pa ostaja seveda posebna skrb organizacij za lastne kadre, za njihovo izpopolnjevanje, za zahtevnejše in intenzivnejše izobraževanje.

Potrebno je torej, da Zveza komunistov, mladinske in sindikalne organizacije svoje šole z vso odgovornostjo naprej razvijajo in na tem področju svojega dela iščejo novih možnosti. Spričo današnjega stanja in potreb po političnem izobraževanju in po razširitvi njegovega obsega kaže torej zavrniti kakršnokoli integracijo ali kakršenkoli drug ukrep, ki bi pripeljal do nasprotnih rezultatov. Še posebej bi bilo škodljivo, če bi vse politične organizacije prenesle na nekakšno enotno politično šolo tudi v celoti vso skrb in odgovornost za politično izobraževanje v komuni.

Ko razpravljamo o metodah dela in organizaciji izobraževanja v večernih političnih šolah, mladinskih in sindikalnih, ne moremo mimo vloge delavskih univerz, ki prevzemajo skrb in odgovornost za strokovno izvedbo. Marsikje temu še niso dorasle, to pa narekuje večja prizadevanja in pospešeno tehnično in kadrovske usposabljanje teh ustanov. Doseči mo-

ramo, da bo politično izobraževanje tudi s te strani postalo sodobnejše ter bo odločno uvajalo tehnične pripomočke in metode dela, ki bodo temeljile na najnovejših znanstvenih dosežkih in izkušnjah na področju izobraževanja odraslih.

Bilo bi iluzorno, če bi pričakovali kakršenkoli pomembnejši napredek na današnji materialni osnovi. V preteklem letu so vsa sredstva vseh političnih šol skupaj znašala 52 milijonov dinarjev. To je vsota, ki ustreza izdatkom osemletke s kakimi 24 razredi, medtem ko so politične šole imele nad 200 oddelkov. Ne samo da je zaman govoriti, naj se širi obseg političnega izobraževanja; politične šole, in z njimi vred tudi delavske univerze, nam tako ostajajo na najnižji ravni ter pri najbolj začetnih in primitivnih oblikah in metodah. To še bolj zmanjšuje vrednost že tako skromnih številčnih indikatorjev njihove dejavnosti, saj si kvaliteto v teh razmerah kaj lahko predstavljamo.

Poglejmo samo enega od osnovnih pogojev za samostojni študij v šoli, kot pozneje za individualno izpopolnjevanje — literaturo. Mnoge šole sploh nimajo ničesar, kar bi lahko dale v roke slušatelju. Istočasno pa izhajajo knjižice Delavske univerze v borih 3000 izvodih, kakor da gre za redke bibliografske izdaje, in še teh ostane polovica v skladišču. Podobno je z drugimi izdajami s tega področja, na primer s knjižicama »Vodilna vloga ZK J« Krste Crvenkovskega in »Komunisti danes« Staneta Kavčiča, tiskanimi prav tako v 3000 izvodih, pa je še vedno prve 1500, druge pa 500 izvodov na zalogi. Kaj bi bilo bolj naravno kot to, da dobi slušatelj politične šole prvi dan pouka pred seboj na klopi vsaj osnovno dosegljivo literaturo, ki jo bo potreboval, in da jo po končani šoli tudi odnese s seboj.

Vse to kaže, kako je že skrajni čas, da v celoti spremenimo naš odnos do političnih šol v komuni, da skušamo predvsem razumeti, kaj lahko postanejo in pomenijo, ter da to iz njih tudi naredimo. Seveda pa pri tem niso dovolj samo naše želje, potrebni so stvarni ukrepi glede materialne krepitve, da jih sploh lahko nekje začnemo intenzivneje izpolnjevati in razvijati.

IVAN RENKO

Družbenoekonomsko izobraževanje proizvajalcev

Na zadnjem posvetovanju Zveze delavskih univerz so vnovič obravnavali programe in vsebino družbenoekonomskega izobraževanja v delovnih organizacijah. Podobna vprašanja so postavili tudi udeleženci medrepubliškega posvetovanja junija 1963 v Sarajevu. Razlogov za to je več. Nekateri udeleženci so se namreč ogrevali za idejo, da bi morala Zveza DU ali kaka druga družbena organizacija proučiti vsebino in potrebe družbenoekonomskega izobraževanja ter na podlagi tega sestaviti splošen profil znanja, ki ga vsakdanja praksa zahteva od vsakega delavca — upravljavca. Posamezne DU bi iz načrtanega profila črpale teme za sestavo programov družbenoekonomskega izobraževanja, ki bi jih postopoma uresničevale s seminarji in z drugimi oblikami izobraževanja. Delovne organizacije naj bi na te seminarje sukcesivno pošiljale delavce, na koncu bi bili izpiti in udeleženci naj bi dobili izkaze, da imajo kot delavci - upravljavci ustrezno družbenoekonomsko znanje.

Vse to, kar smo navedli, je po vsem videzu mogoče izpeljati. Za DU bi bilo to idealno, kajti ne bi jim bilo treba analizirati potreb po znanju. DU bi bile samo posredovalec in organizator tega programa z namenom, da delavca-upravljavca usposobijo za aktivno sodelovanje v delavskem samoupravljanju. Žal razen idealno zamišljenega družbenoekonomskega izobraževanja nima ta koncepcija nobene realne vrednosti. Če bi jo hoteli realizirati, zadenemo takoj na mnogo težav in pomislekov:

— Ali so nujno potrebni nekakšni teoretični družbenoekonomski programi za izobraževanje neposrednih proizvajalcev, zlasti, ker se lahko zgodi, da bi predavali in učili to, kar je v nasprotju z vsakdanjo prakso upravljavcev?

— Ali lahko pričakujemo, da bodo delovne organizacije na svojo pobudo pošiljale upravljavce oziroma ali bi upravljavci sami obiskovali te seminarje?

— Ali bi lahko po postopnem absolviranju celotnega programa trdili, da je upravljavec že formiran in da ne potrebuje več nikakršnega družbenoekonomskega znanja?

— Ali lahko danes trdimo, da imajo vsi upravljavci enako mero znanja in izkustva na tem področju, tj. ali je realno mogoč skupen start?

— Ali bi se tako teoretično množično izobraževanje izplačalo, ker je treba računati tudi z določenimi stroški in izdatki itd.?

Kolikor na navedena vprašanja ne odgovorimo nikalno, smo vsaj lahko skeptični do tako zamišljenega načina in vsebine družbenoekonomskega izobraževanja. Za to trditev imamo že nekaj dokazov iz dosedanje prakse. Do danes smo v glavnem prehodili dve poti, kako določati in podajati potrebe družbenoekonomskega znanja. Prva pot je bila v tem, da smo iz obstoječe tovrstne strokovne literature določili, kaj naj bi obsegalo družbenoekonomsko izobraževanje, nato pa smo v obliki predavanj podali izbrane teme. Te teme so se v glavnem nanašale na politično ekonomijo, družbeno upravljanje, organizacijo, dalje so bile to političnoideološke teme itd. Te oblike so se bolj ali manj že preživele, čeprav so nekoč imele svojo vrednost.

Druga pot je bila v tem, da so organizatorji družbenoekonomskega izobraževanja šli k posameznim vodstvom delovnih organizacij, k predsednikom družbenopolitičnih organizacij, na občinske komiteje itd. Takšno določanje potreb, ki je še vedno v rabi, vsekakor pomeni napredek, vendar po našem mnenju nezadosten.

Pri dokaj preživelih oblikah torej ne moremo vztrajati, ampak moramo razmisliti o novih oblikah in programih, ki bi bili bolj prilagojeni današnji družbeni stvarnosti in zahtevam upravljavcev. Te nove oblike in programi bi se razlikovali od prej navedene koncepcije »enotnih programov in profilov«, ker bi veliko bolj upoštevali prakso, konkretne probleme na delovnem mestu, v delovni organizaciji, komuni in v našem družbenoekonomskem življenju sploh. To se pravi, da je potrebno analizirati konkretne razmere in situacije, v katerih živijo upravljavci v delovni organizaciji, in na podlagi tega sestaviti ustrezne programe. Če prva koncepcija zagovarja tako imenovani deduktivni sistem družbenoekonomskega znanja, zagovarja druga induktivni vidik, tj. analizo delovne problematike, obstoječega znanja, interesov in želja upravljavcev, konfrontiranje zahtev celotnega kolektiva, komune in družbe. S tem bi vrstni red potreb po znanju nekoliko obrnili in bi na prvo mesto prišle osebne in nato kolektivne in družbene potrebe. Zdi se, da je ta vrstni red veliko bolj življenjski, saj izhaja iz konkretne problematike in interesov proizvajalca-upravljavca, ga bolj pritegne in angažira v procesu izobraževanja kot pa navajanje raznih zgodovinskih dejstev in aksimov. S tem ne mislimo reči, da tako konstruirani programi družbenoekonomskega

izobraževanja ne bi smeli vsebovati historičnega gradiva, nasprotno, to je celo zaželeno, toda konkretne probleme bi morali podajati in pojasnjevati tako, da bi iz pojasnjevanja konkretnih problemov prešli na parole in sklepe, ki jih najdemo v marksistični literaturi oziroma v zgodovini razvoja družbe in njenih sprememb. V tej zvezi seveda zadenemo ne samo na vsebino temveč tudi na oblike in metode podajanja tega znanja, katere so včasih ravno tako ali pa še pomembnejše kot samo gradivo. Prav malo je vredno predavanje o racionalizaciji dela na delovnih mestih, če udeleženci niso mogli podati svojih predlogov, prediskutirati vsebino in izmenjati svoje izkušnje. Na splošno bi lahko rekli, da družbenoekonomsko izobraževanje, kar zadeva kadre, odnose, sodelovanje, produktivnost itd., zahteva veliko bolj take oblike, kot so razprave, skupno reševanje problemov, skupinsko delo itd., manj pa suhoparna predavanja, ki so navadno brez vseh ustreznih grafičnih ponazoritev. Oblike družbenoekonomskega izobraževanja in pripomočki, ki bi jih pri tem uporabljali, bi morali biti takšni, da bi upravljavca čimbolj navajali k razmišljanju in praktičnemu udeleževanju ne samo med izobraževanjem, temveč tudi, in še bolj, po izobraževanju. Z drugimi besedami, družbenoekonomsko sodelovanje bi moralo biti v resnici podaljšek delovnega dne neposrednega proizvajalca-upravljavca, njegovega razmišljanja, moralo bi mu biti v pomoč pri reševanju problemov, s katerimi se je srečal na delovnem mestu samem ali po organih samoupravljanja. Tudi pripomočki, npr. skripta, teksti, knjige, bi morali biti takšni, da bi zajemali probleme in primere iz prakse na podlagi ustrezne posplošitve, tako da bi mogel delavec pridobljeno znanje pozneje s pridom uporabljati v svoji delovni organizaciji.

Pri današnjem programiranju družbenega znanja v delovnih organizacijah bi torej morali predvsem izhajati iz treh izhodišč, in sicer: iz individualnih, iz kolektivnih in iz družbenih potreb. Namen tovrstnega programiranja v končni fazi je to, kar predvideva ustava v 10. členu, ki pravi:

»Organizacija dela in upravljanja v delovni organizaciji morata delovnim ljudem omogočiti, da na vsaki stopnji in v vseh delih delovnega procesa, ki pomenijo celoto, kar najbolj neposredno odločajo o vprašanjih dela, o urejanju medsebojnih razmerij, o delitvi dohodka ter o drugih vprašanjih, ki se tičejo njihovega ekonomskega položaja, hkrati pa morata zagotoviti najugodnejše pogoje za delo in poslovanje delovne organizacije kot celote.«

Naša družbena prizadevanja teže k uskladitvi interesov posameznika in družbe, posameznika in konkretnih družbenih skupnosti, združenj in organizacij, v katerih stopajo posamezniki v medsebojne odnose. To uskladitev skušamo doseči s hkratnim razvijanjem in upoštevanjem individualnih potreb posameznih članov družbe in kar najboljšega delovanja širših družbenih skupnosti.

V tem smislu naj bi bil urejen tudi odnos med proizvajalcem (delavcem) in delovno organizacijo ter družbeno skupnostjo. Naš koncept in naša družbena prizadevanja naj se glede tega skladno razvijajo z uveljavljanjem socialističnih demokratičnih odnosov na vseh področjih našega življenja. Za ta koncept je značilna usmeritev, ki poudarja kvalitativno novo vlogo človeka, neposrednega proizvajalca, vključenega v družbeno delo, ki mu daje vedno večje možnosti in postavlja predenj vedno večje zahteve v interesu njegovega razvoja ter razvoja njegove delovne organizacije.

Torej, če na kratko povzamemo, bi lahko dejali, da želimo doseči višjo stopnjo delavskega samoupravljanja, sposobne proizvajalce-upravljavce in učinkovito reševanje ekonomskih, organizacijskih in proizvodnih problemov v delovni organizaciji in zunaj nje.

O programiranju družbenega znanja bi dejali, da mogoče beseda »programiranje« ni najustreznejši izraz za vsa dela, ki jih je treba opraviti, da dobimo želeni program.

Programiranje pojmuje običajno širše in ta izraz zajema vse faze od najpreprostejših metod za ugotavljanje potreb po tovrstni izobrazbi, do končnega načrta in programov za družbenoekonomsko izobraževanje. Pri tem so vključena morebitna raziskovanja, ki so nujna, da se ugotovi dejanska potreba po takem izobraževanju. Program ne more biti seštevek želja ali zahtev posameznih predavateljev, slučajno znanih tem ali domislje enega samega »poznaveca za zeleno mizo« itd., pač pa je lahko le plod skupnega dela več sodelavcev strokovnjakov — z uporabo ustreznih delovnih metod na konkretnih področjih proučevanja.

Torej vsebuje ugotavljanje potreb po družbenem znanju razne dejavnosti v zvezi s proučevanjem; pri tem uporabljamo razne metode in tehnike za analizo problemov, ki potekajo od proučevanja tržišča, programiranja proizvodnje, delitve dohodka itd. do uspeha podjetja v komuni in širši skupnosti.

Načelno bi pri vsakem programiranju družbenega izobraževanja lahko ločili določene stopnje dela. Te stopnje — lahko rečemo tudi izhodišča — (v našem primeru jih je pet) bi bile:

1. *Določiti smoter* in definirati namen družbenega izobraževanja. Tu moramo pomisliti, ali bo družbeno izobraževanje namenjeno zgolj podjetju ali posamezni vrsti delavcev v podjetju, ali bo zajelo eno ali več ali vsa področja družbenega izobraževanja, ali naj bo formalne-informativne ali pa informativne narave, ali naj bo celotna aktivnost usmerjena k čim popolnejšemu oblikovanju socialistične osebnosti proizvajalca-upravljalca ali samo k prioritetnim problemom.

Poleg tega je treba hkrati s tem in ne nazadnje, upoštevati tudi finančne in materialne možnosti ter kadrovske zmogljivosti.

2. *Ugotoviti in zbirati* potrebe po družbenem znanju. Izvori potreb po družbenem znanju so različni. Naj omenimo nekatere najvažnejše:

— *Primerjanje nalog in znanja*, delavca ali funkcionarja, se pravi nalog, ki bi jih le-ta moral opravljati v primerjavi s tem, kar v resnici opravlja.

Te analize so zelo pomembne, ker dajejo konkretno gradivo o tem, kaj upravljavce tangira, za kaj so ali pa morajo biti zainteresirani, obenem pa omogočajo kontrolo dela. S tem mislimo reči to: če se z analizo ugotovijo določeni problemi in če se nato uveljavijo ustrezne oblike izobraževanja, je mogoče konfrontirati začetno in končno znanje in tako ugotoviti rezultat izobraževalne akcije. Problemi, ki nastajajo v delovni organizaciji, komuni itd., niso vedno posledica pomanjkljivega družbenoekonomskega ali političnoideološkega znanja, pač pa imajo svojo vlogo tudi drugi činitelji, npr. nezadostna strokovna usposobljenost kadrov, družbeni instrumenti, nepoznavanje tehnološkega procesa itd. Kolikor ugotovimo takšne vzroke, so potrebni drugačni kadrovske, organizacijske, ekonomske in drugi ukrepi, s katerimi moramo omenjene pomanjkljivosti odpraviti. Vendar moramo reči, da je v praksi zelo težko ločiti, kaj je tematika družbenega izobraževanja in problematika strokovnega dela. Tu želimo poudariti, da družbeno izobraževanje ne more posegati v strokovno-tehnično vsebino, vendar pa načeloma mora obravnavati vsa bistvena dogajanja, ki zadevajo uspešnost poslovanja delovne organizacije.

— *Analiza konkretnih problemov v podjetju*, npr. kvantiteta, kvaliteta, zaloge, finančno poslovanje, centralizacija ali decentralizacija poslovanja, rentabilnost gospodarjenja idr. Analiza teh problemov nam omogoči programiranje za specifične zadeve podjetja oziroma delovnega kolektiva.

— *Analiza dokumentacije*, tj. analiza zapisnikov organov delavskega sveta, družbenih organizacij, organizacijske sheme, zaključnega računa, sredstev informiranja, tovarniškega časopisa, poročil o opravljenih seminarjih, personalne kartoteke itd., daje obilo gradiva in podatkov o obstoječem znanju ali pa tudi za nazaj o tem, kaj je pereče in aktualno v delovni organizaciji.

— *Ugotavljanje informiranosti* oziroma občega družbenega znanja, ki je zajeto v omenjenih področjih dela. Primeren tekst v ta namen relativno lahko določi, kaj in koliko ter komu manjka. To se da izraziti kvantitativno in v opisni obliki, ni pa to seveda edina metoda, ki jo je mogoče v tem smislu uporabiti.

— *Anketiranje stališč*, mnenj ter razpoloženj delavcev do raznih činiteljev in dogodkov v delovni organizaciji. Želja in interesov delavcev ne moremo zanemariti, četudi ne moremo graditi samo na tem.

— *Ugotavljanje problemov in dobivanje podatkov* v zvezi s poslovanjem delovne organizacije v komuni in vloga njene storilnosti v primerjavi s sorodnimi delovnimi organizacijami. Pri tem upoštevamo smernice, ki zadevajo gospodarjenje in upravljanje v vseh delovnih organizacijah in so plod družbenopolitičnih činiteljev in znanstvenih dognanj.

Na koncu bi poudarili, da je potrebno iz vseh podatkov, analiz in intervjujev razbrati število in pogostnost posameznih problemov in s tem dognati smer bodočega programiranja in izvajanja.

3. Naslednja, tj. *tretja stopnja bi bila izdelava perspektivnega programa* za posamezne skupine delavcev ali tematska področja. Osnova za izdelavo programa so delavci v odnosu do proizvodnje, ekonomike in upravljanja. Program sestoji predvsem iz opisanih področij s temami, metodami in tehnikami izvedbe, z navedbo glede pripomočkov predvidenih predavateljev in z določitvijo, ali je problematika zajeta ožje ali širše, na informativen ali formativen način podajanja itd.

4. *Izvedba perspektivnega programa* terja od organizatorjev precejšnje delo. Poleg plana izvedbe, ki se tiče postavke *kdaj*, je potrebno natančno odgovoriti tudi na vprašanja *kako*, *kje*, s kakšnimi metodami in oblikami dela bomo program izvedli.

5. *Kontrola rezultatov* zahteva, da ne končamo pri izvedbi, ampak nadaljujemo, in sicer da spremljamo izvajanje družbenega izobraževanja v praksi. Vprašanje je, ali se je

z večjim znanjem izboljšal način in vsebina dela v delavskem samoupravljanju, ali smo dosegli večjo zainteresiranost in sodelovanje, ali sta se z večjim znanjem izboljšala način in vsebina dela v delavskem samoupravljanju, ali smo dosegli večjo zainteresiranost in sodelovanje, ali smo odpravili oziroma ublažili ugotovljene probleme, ki zavirajo gospodarjenje, in podobno. Brez kontrole rezultatov je mogoče v prihodnje realno programirati potrebno družbenoekonomsko izobraževanje.

S takim programiranjem družbenoekonomskega izobraževanja se želimo ogniti šablonskim in formalnim načinom, kako kriti potrebe po tovrstnem znanju, kar je bilo morda značilno za administrativno dobo gospodarjenja. Želimo ugotoviti predvsem *realne* potrebe, ki so povezane z resničnim znanjem in ki zagotavljajo funkcionalno enotnost pri usposabljanju proizvajalcev. S sodelovanjem proizvajalcev iz delovne organizacije pri ugotavljanju potreb želimo doseči demokratičnost, s katero je mogoče ugotoviti tako pomanjkljivosti v gospodarjenju in samoupravljanju kakor nezadostno poznavanje ideološkopolične problematike, kar je tesno povezano.

Na koncu bi rad poudaril, da so tovrstne analize in programi potreb po družbenoekonomskem znanju zelo konkretni in podprti s konkretnimi številkami iz poslovanja delovnih organizacij. Morda si tovrstnih ugotovitev ne želijo vedno tisti, ki so odgovorni ali pa se samo imajo za odgovorne ljudi. V nekaj delovnih organizacijah, v katerih so izdelali take analize in programe, se je zgodilo, da se vodilni kader ni strinjal z navedbami, ali z drugimi besedami, ni hotel priznati tovrstnih potreb po izobrazbi. V opravičilo svojega ravnanja so navajali izjave, češ da so upravljavci v kolektivu zreli, da imajo zadostno socialistično zavest, da uspešno gospodarijo in da nimajo časa za družbeno izobraževanje. Seveda s takimi opravičili in izjavami ne moremo priti do jedra in vzrokov morebitnih neuspešnih oblik gospodarjenja in do izboljšav.

P. JUREN — S. MOŽINA

Kjer ni tožnika, ni sodnika

O bčan ima pač najrazličnejše obveznosti, ki so določene z ustreznimi predpisi. Tako je med drugim lastnik motornega vozila dolžan, da plača ustrezne davščine do predpisanega roka. Mnogotere okoliščine tako subjektivnega kot objektivnega značaja pa botrujejo temu, da občan svojih obveznosti včasih ne poravna v določenem roku, čeprav je to dolžan storiti po ustreznih zakonskih predpisih in čeprav je bil poleg tega opozorjen še prek javnih sredstev za informacije. Za neizpolnjevanje obveznosti so predpisane seveda ustrezne sankcije. Vprašanje je zdaj, kako in kdaj uveljavljati te sankcije. Kadar občan svojih obveznosti ne poravna, se začne zoper takšnega državljana (pravim državljana, ker beseda občan ne bi ustrezala postopku v tem primeru spet državnih institucij) prava gonja, ker se je v smislu predpisov pregrešil. Najprej opomin državljanu, da svoje obveznosti ni opravil, hkrati z opominom pa tudi prijava sodniku za prekrške. Čeprav opozorjeni občan svojo obveznost takoj poravna, se državna institucija s tem ne zadovolji, niti ne počaka na to, kako bo državljan reagiral, temveč hkrati, ko pošlje opomin občanu, napravi še vlogo, naslovljeno na sodnika za prekrške.

Sodnik za prekrške bo moral seveda ustrezno reagirati. V smislu zakonov bo občana kaznoval z mandatno denarno kaznijo, ki se v primeru, da je občan ne plača, spremeni v zaporno kazen. Ogorčeni občan se bo nad takšnim početjem tožnika in sodnika zgražal in seveda protestiral, čeprav se bo zavedal, da je formalnopravno zagrešil prekršek. Obiskal bo sodnika za prekrške, mu obrazložil objektivne in subjektivne vzroke, zaradi katerih ni izpolnil svoje obveznosti, ter se pri tem tudi skliceval, da je takoj, ko je bil od državnega organa opozorjen na svojo nerednost, poravnal svoje obveznosti, da se je s tem torej izkazal »lojalnega državljana«. Skratka, moralno krivega se ne bo čutil. Po izpovedbi bo sodnik za prekrške ugotovil, da je pač dobil prijavo zoper »kaznivo« dejanje, in da je nanjo seveda moral ustrezno reagirati v smislu pravnega pouka, ki dokumentira njegov izrek o kazni. Osebnost se bo sicer strinjal, da bi v tem primeru prijave ne bilo treba napraviti, saj je navsezadnje krivec svojo obveznost poravnal. Po tem pogovoru občan ohrabren in potolažen, brez pomisleka podpiše zapisnik, ki ga je medtem skiciral sodnik za prekrške, in se vesel vrne v krog svoje družine, misleč, da je zadeva ad

acta. Toda zadovoljstvo je bilo prezgodnje. Čez čas, v določenem roku, poštar spet poišče občana, naj podpiše prejem pisma, na katerega ovojnici piše »upravni postopek«; in močno začuden nato državlján prebere novo odločbo sodnika za prekrške, po kateri so se sicer številke mandatne denarne oziroma zaporne kazni znižale, kazen pa kljub temu še vedno ostane. Njegov ugovor tedaj ni zadostoval! Tokrat že načelen odpor do takšnega poslovanja spodbudi državljána, da vnovič obišče sodnika za prekrške in mu obrazloži svoje ogorčenje spríčo njegove ponovne razsodbe. Sodnik za prekrške ga s podobnimi izreki o tem, da je sprejel prijavo, na katero mora pač reagirati, pouči, da se lahko pritoži na višjo instanco, ko mu občan pove, da bo o problemu, ko bo za to priložnost, začel javno obravnavo.

Zaradi nenehnega vsakdanjega dela in skrbi se občan ne utegne pritožiti na višjo instanco, z načelnega stališča pa tudi ne plača zdaj skoraj neznatne mandatne kazni, temveč čaka in dokača vabilo, da mora »odsedeti« kazen v zaporu. No, tokrat gre že zares! In državlján »odkupi« torej svojo čast, da mu ne bo treba na raznih vprašalnih polah, ko bo imel opravka z družbenimi organi in organizacijami, odgovarjati na vprašanje: »Ali ste bili kaznovani?« pritrdilno.

Ob tem primeru samo nekaj vprašanj, ne da bi načelnjali vprašanje humanosti takšnega postopka, kar pa, menim, ni treba posebej dokazovati.

Ali je res potrebno, da se naše družbene institucije, ki urejajo ta vprašanja, obremenjujejo z nepotrebnim delom? Samo pri zgoraj opisanem primeru je bilo treba kar štirikrat sestaviti in napisati občanu priporočeno pismo z oznako »upravni postopek«; napisati je bilo treba prijavo sodniku za prekrške; sodnik za prekrške se mudi s stranko, če se ta pritoži, in s pisanjem zapisnika o pritožbi; dalje z evidenco o izrečenih mandatnih kaznih in o plačevanju teh kazni; sporoča kazenskim zavodom, da mora ta in ta prestati kazen; pošiljati mora vabilo za prestajanje kazni; dokazovati, da je bila kazen plačana in podobno. In vse to delo v primeru, ko je upravičenost ali vsaj humanost takšnega odnosa med ljudmi in kaznovanjem moralno nezanesljiva.

Ali naše institucije upoštevajo pri svojem delu tudi vidike socialističnih odnosov, ki morajo z razvojem socialistične družbe postajati čedalje bolj humane? Menim, da bi se to moralo čutiti pri delu vseh delovnih organizacij. Opisani primer, pa tudi drugi, ki jih je mogoče zaslediti v dnevnem časopisju, pa mi ne vzbuja prepričanja, da gornji vi-

dik tudi res upoštevajo. Ali bomo še naprej dovoljevali v podobnih primerih pisarniško hladno in etatistično poslovanje, ki onemogoča humane odnose med ljudmi? Takšno poslovanje nam namreč prinaša dvojno škodo — moralno in materialno.

Ali pri našem primeru ne bi zadostovalo, da bi družbena institucija problem nerednosti stranke uredila tako, da bi stranko povabila, naj svoje obveznosti izpolni in šele potem, ko bi ugotovila, da stranka na opozorilo ni reagirala, naj bi pristojna institucija sprožila predlog oziroma prijavila občana sodniku za prekrške. Za opozorilo o nerednosti bi ustrezna družbena institucija lahko zahtevala tudi ustrezno plačilo. Odnosi med strankami pa bi tako bili bolj pristni. Ali komu koristi etatistični postopek, ki smo ga opisali, je težko ugotoviti. Ugotovimo pa lahko, da je bil opisani postopek zelo zapleten, drag in družbeno sporen. Ali bi se ne mogli izogniti neracionalnosti in nehumanosti takšnega ravnanja? Pomembnost novih družbenih metod dela pa vidimo tudi v možnosti aktiviranja rezerv, ki bi jih brez dvoma sprostili, če bi pri reševanju takih in po vsej verjetnosti še drugih podobnih sporov z »družbo« ravnal tako, kakor smo predlagali.

Pravim podobnih sporov z »družbo«, kajti opisani primer ni izjema. Mnogo naših uradov posluje še vedno brez posluha za življenje, vidi v strankah samo uradne zadeve, predmet obravnave, ne upošteva dragocenega časa in stroškov in ne nazadnje mučnega občutka, ki ga pušča pri občanu neprizadeto administriranje. Vprašujem se tudi, ali so naše pravne norme glede upravnega postopka še v skladu z duhom nove ustave, ali pa jih je treba popraviti, da bi upoštevale tako interese skupnosti kot interese občanov?

V. M.

Ugotavljajmo vzroke, ne pa posledic

V številnih analizah naših sodobnih gospodarskih gibanj je čedalje močnejše poudarjena potreba po organskem povezovanju znanosti s proizvodnjo, in sicer kot pogoj za nadaljnji razvoj socialističnih odnosov.

Dandanašnji ne govorimo več o potrebnosti znanstveno-raziskovalnega dela, temveč o najboljših oblikah odvisnosti med znanostjo in materialnim razvojem, povezanosti znanstvenega dela in prakse, oblikah financiranja raziskovalnega dela itd.

Izum — nova rešitev tega ali onega tehničnega problema, ki jo je mogoče uporabiti v industrijski ali katerikoli drugi gospodarski dejavnosti, je vrhunski rezultat pri raziskovanju tehničnih problemov. In četudi je nespodbitno dejstvo, da dolguje človeštvo za svoj bliskoviti vzpon in razvoj v vseh smereh prav raznim znanstvenim odkritjem kot tudi brezštevilnim izumom, ki so na podlagi teh odkritij nastali, se vendarle najmanj piše in govori prav o izumiteljstvu kot o faktorju napredka.

Tu in tam najdemo v dnevnem ali strokovnem časopisju kakšen članek o tem ali onem izumu oziroma o njegovem avtorju. Tu in tam v tej zvezi ugotavljamo negativen odnos do človeka-ustvarjalca in večinoma se pri tej ugotovitvi tudi vse že konča. Tako smo med drugim dognali:

— da je domačih izumiteljev v povojnem času porazno malo v primeri z mnogimi drugimi državami;

— da številne naše gospodarske organizacije nimajo razumevanja za domače avtorje in njihove izume ter tehnične izboljšave;

— da naši izumitelji in avtorji tehničnih izboljšav ne dobijo po navadi ustreznih nagrad za svoje tehnične rešitve;

— da so takse, predpisane za prijavo izumov priznanja patentov itd., prevelike;

— da tudi zdaj še zmeraj večinoma le kupujemo tuje licence itd.

Primerov iz vsakdanjega življenja in prakse je dovolj in če bi jih naštevati, bi samo ponavljali bolj ali manj znane ugotovitve. Nasprotno pa so nerazumljivo redka prizadevanja, da bi že enkrat stopili iz tega začaranega kroga samih ugotovitev, zakaj je domače izumiteljstvo v takšnem položaju. Študije, komentarji in strokovni članki nekaterih naših pomembnih izvedencev za gospodarsko pravo in industrijsko lastnino, obsežnejše raziskovalno delo o položaju v našem iznajditeljstvu, ki je v svoji končni fazi, članek tovariša R. Videtiča v 10. številki »Teorije in prakse«, kot tudi bližnji simpozij Društva ekonomistov Slovenije o problematiki domačega iznajditeljstva in še nekaj primerov — to so izjeme.

Logično je, da najprej ugotovimo vzroke, nato pa zdravimo in preprečujemo posledice. Z našim izumiteljstvom pa je bilo doslej prav narobe: ugotavljali smo brezštevilne posledice, šele zdaj pa srečujemo tu in tam — in to zaenkrat zgolj pravne — analize tega ali onega vzroka.

Avtor članka se zaveda, da je izbor vprašanj, ki jih bo tu obravnaval, le del celote in da z eno razpravo še ni mogoče rešiti tako pomembnega gospodarskega in splošno-družbenega problema. Kajti to je zapleten in dolgotrajen proces, katerega posamezne faze bodo veliko dolgotrajnejše kot to mislijo največji pesimisti. Toda mogoče je predlagati, kako postaviti temelj za reševanje enega dela te zelo zapletene problematike. Izbrali bi le nekaj doslej ugotovljenih dejstev, si jih pobliže ogledali in jih analizirali, da bi odkrili vzroke zanje.

1. Trdijo, da je vzrok, da domača iznajdba ne prodre, navadno »nerazumevanje naše industrije za domače tehnične rešitve«. Ali gre res za nerazumevanje? Mislim, da ne, temveč da je vzrok neke druge. Po mojem gre za enega najhujših, najobsežnejših in najsodobnejših subjektivnih vzrokov za zaostajanje domačega izumiteljstva in to je množična neobveščenost precejšnjega dela gospodarskih krogov o vlogi in pomenu izumiteljstva ter tehničnih izboljšav za tehnični napredek države in za njeno čimbolj enakopravno vključevanje v mednarodno delitev dela. Dokazov za to trditev je veliko.

Doslej niti en program za izobraževanje odraslih, še zlasti naših gospodarstvenikov, ne vsebuje preučevanja izumiteljstva kot faktorja tehničnega napredka in delovne produktivnosti, še manj pa praktičnih navodil proizvajalcem, kako naj ravnaajo, če pri svojem vsakdanjem delu odkrijejo nove, koristnejše ideje, če naletijo na predlog za tehnično

izboljšavo ipd. Težko bi odgovorili na vprašanje, koliko naših tehničnih, ekonomskih in gospodarskih strokovnjakov pozna pravice in dolžnosti iznajditeljev.

Zanimiva je tudi ugotovitev, da noben učni načrt te ali one visoke, višje in srednje tehnične šole (o ekonomskih in drugih šolah niti ne govorimo, čeprav velja povedano tudi zanje) ne vsebuje v svojih programih tudi teme s področja zaščite izumov in tehničnih izboljšav, s pojasnili o pravicah in dolžnostih izumiteljev, praktična navodila o tem, kako se sestavi prijava za tehnično izboljšavo ali izum itd. Z anketo številnih mladih inženirjev in tehnikov smo ugotovili, da tega na visokih in srednjih šolah sploh ne obravnavajo, to pa pomeni, da odhaja vsako leto v proizvodnjo na deset in deset tisoč mladih ljudi, ne da bi bili poučeni, kako morajo ravnati, če bi jim kdo predložil kakšen izum ali tehnično rešitev, še zlasti pa, če bi se sami prikopali do spoznanja, da način, kako delajo, in sredstva, s katerimi delajo, niso najboljši in če imajo ideje ter predloge, kako bi v prihodnje delali boljše, gospodarnejše, hitreje in bolj kakovostno. Kako bodo sprejeli tistega, ki bo to ali ono predlagal, če pa sami niso poučeni, kako naj v takšnem primeru ravnajo?

Če bi se posamezniki iz gospodarskih organizacij, na katere se obračajo izumitelji s svojimi predlogi ali novatorji s svojimi tehničnimi izboljšavami, zavedali, kaj utegne pomeniti za podjetje ali skupnost ta ali oni predlog, in če bi sleherni predlog zavestno sprejeli in pretresli, potem vsekakor teh predlogov ne bi tako zlahka odklanjali, kakor se zdaj pogostokrat dogaja. Odkloniti ta ali oni tehnični predlog brez poprejšnje vsestranske študije in preverjanja pomeni, da sploh niso niti malo obveščeni o pomenu tehničnih predlogov. Takšnega neobveščenega posameznika lahko primerjamo z analfabetom, ki noče prebrati knjige. Noče pa je ne zategadelj, ker se mu ne dopade, temveč, ker ne zna abecede. Tisti, ki ve, kaj lahko pomeni sleherni tehnični predlog, bodisi da gre za tehnično izboljšavo ali izum, izumitelja vsekakor ne bo zavrnil že pri vratih, kot se to tudi dogaja. Če pa se zaveda tega pomena in ga vseeno zavrne, potem pa gre seveda za nerazumevanje. Ker pa naše izumitelje pogostokrat odklanjajo, celo takrat, kadar gre za zelo pomembne izume za vse gospodarstvo, sklepam, da je res največkrat vzrok neobveščenost.

Dokaz množične neobveščenosti je tudi dejstvo, da ljudje na splošno ne spremljajo najnovejših izumov doma in po svetu. Tudi to lahko statistično dokažem.

Pri nas izhaja več kot dvajset vrst zabavnih listov in revij. Njihova skupna letna naklada znaša blizu 3 milijone primerkov. Seveda nima nihče nič zoper to, vendar pa je skrb zbujaajoč podatek, da ima edini uradni list, ki objavlja odobrene izume in registrirane patente pri nas — Patentni glasnik — naklado samo 350 izvodov, od katerih se proda pri nas le kakih 100. To glasilo izhaja samo štirikrat na leto, celotna naročnina pa znaša letno samo 2000 din.

Gospodarske organizacije kupijo samo 333 izvodov tega glasila, torej manj kot ga uredništvo pošlje tujim patentnim organizacijam v zameno za tuje tovrstne publikacije. Kako naj bodo potem strokovnjaki iz več kot 17.000 gospodarskih organizacij poučeni o naših tehničnih dosežkih, če pa njihove organizacije niso naročene na ta časopis, ki je tako pomemben za razvoj tehnike? Ali pa drug podatek: od približno 4300 strokovnih, znanstvenih in drugih knjižnic pri nas jih je samo 11 naročenih na Patentni glasnik.

S kako množičnejšo obveščenostjo se ne morejo pohvaliti naši raziskovalni inštituti tehnične smeri, med katerimi jih veliko raziskuje nove tehnološke postopke in išče novih tehničnih rešitev. Ti inštituti nimajo pregleda nad tistim, kar je pri nas že prijavljeno kot izum in kar je že zaščiteno s patentom. Ali bi se lotevali raziskovanja nečesa, kar je že odkrito, če bi bili obveščeni o dosedanjih izumih?

Tako se klobčič počasi odmotava. Ker ljudje niso obveščeni o izumih in izboljšavah, ne spremljajo tega, kar je že odkrito. Posledica tega je večkratno istovrstno delo in celo odkrivanje tega, kar je po svetu in tudi pri nas že zdavnaj ali pred kratkim odkrito in znano.

Le malo naših tehničnih strokovnjakov ve, da dobi naša Uprava za patente vsako leto iz tujine več kot 80.000 patentnih spisov s popolnimi rešitvami, ki so na voljo slehernemu, katerega zanimajo. Žal se za te spise zanima le malokdo. Prav tako ni rešeno vprašanje v zvezi z dosedanjim načinom informiranja strokovne javnosti o vsem tem. Ni še razčiščeno, ali je bolje, če bi inštituti za tehnično dokumentacijo izvajalcu dajali informacije o izumih ali jih mora sam zahtevati. Prav tako smo v dvomu, kako najbolje organizirati patentno dokumentacijo, informacije in evidenco oziroma kako le to izboljšati. To presega okvir našega razglabljanja, vendar navedimo mimogrede znano dejstvo, da se od tisoč in tisoč gospodarskih organizacij obrne po pomoč na Upravo za patente samo nekaj deset. Torej tudi to je posledica množične neobveščenosti. Ta praksa je zelo draga in že doslej je povzročila neprecenljivo škodo, kajti marsi-

kdo ima nepotrebne stroške, saj prijavi »izume«, ki so že zdavnaj izumljeni; razvojni biroji, laboratoriji in oddelki po podjetjih pogostokrat izpopolnjujejo nekaj, kar je že izpopolnjeno ali pa celo v svoji nevednosti in nepoučenosti o tem ali onem prijavljenem in zaščitenem (ali pa nezaščitenem) patentu večkrat pošiljajo v tujino svoje strokovnjake, kar seveda stane veliko deviz. Spet je torej vzrok ta, da ne poznajo možnosti, ki jih daje patentna služba.

Ta vzrok ne bodo odpravili niti izumitelji niti pravniki, temveč je to naloga *vseh*! To je naloga pedagoških delavcev, ki morajo uvesti v učne načrte in programe temo s tega področja, to je naloga ekonomistov, da se usposobijo za analizo trga izumov in novih proizvodov, pravnikov, da storijo vse potrebne ukrepe v zvezi s pravnoekonomsko zaščito novih tehničnih rešitev, industrijskih psihologov, da poiščejo najboljše načine in oblike za spodbujanje delavcev in strokovnjakov po podjetjih, da se oprimejo ustvarjalnega dela, družbenih delavcev, da se bojujejo zoper posledice dosedanje neobveščenosti, strokovnih združenj, da se zavzemajo za to, da bi se gospodarske organizacije čimbolj opirale na svoje inventivne člane, da bi podpirale teamsko delo za reševanje določenih problemov itd. pa sindikalne organizacije, ki morajo varovati pravice človeka ustvarjalca v kolektivu, če bi jih kdo iz nevednosti ali neobveščenosti spodbijal. Tudi družbene organizacije imajo pri tem svojo nalogo, saj morajo širiti ustvarjalno misel in spodbujati iznajdljivost delovnih ljudi.

Boj zoper množično neobveščenost o pomenu izumiteljskega in novatorskega dela pomeni hkrati tudi boj zoper vrsto posledic te nevednosti in seveda njihovo postopno odpravljanje. Nerazumevanje je torej tudi posledica ne pa vzrok.

2. Pogost kamen spotike so tudi odškodnine izumiteljem in avtorjem tehničnih izboljšav. Marsikdo trdi, da je to eden izmed osnovnih vzrokov, zakaj zaostaja domača izumiteljska misel in zakaj je tako malo domačih izumiteljev. Tudi tu je treba izhajati iz vzrokov. Prejšnji zakon o izumih je reševal vprašanje v zvezi z odškodnino izumiteljem v celoti, in sicer z natančnimi navodili o odškodnini izumiteljem in avtorjem tehničnih izboljšav. Ta zakon sodi v preteklost, saj je ustrezal razdobju administrativnega upravljanja gospodarstva.

Novi zakon pa prepušča to samim uporabnikom izumov in avtorjem teh iznajdb oziroma njihovem medsebojnemu sporazumu. Člen 2. pravi takole: »Izumiteljem in avtorjem

tehničnih izboljšav (novatorjem) pripada za njihovo ustvarjalno delo pravica, da so označeni kot avtorji, pravična odškodnina in druge pravice, določene s tem zakonom.« Tu tiči vzrok! Kaj je *pravično* v naših družbenoekonomskih razmerah?

Praksa kaže, da se gospodarskim organizacijam in izumiteljem doslej ni posrečilo najti skupnega jezika, tako da odgovor na to vprašanje še ni dan. Organizacije se večinoma bojijo, da ne bi preplačale domačega izumiteljskega in novatorskega dela, izumitelji pa se nasprotno čutijo prikrajšane. Rešitve iščejo v nekakšnih tabelah, podobnih tistim iz prejšnjih navodil, v odstotkih od dobička ali prihranka itd. Vse to so tavanja, v katerih iščejo zaenkrat izhod samo izumitelji, pravni strokovnjaki in tiste organizacije, ki bi zares rade sprejele domač izum. Pravilniki, ki so jih sprejele posamezne gospodarske organizacije, prav tako večinoma temeljijo na nekakšnih tabelah o ustvarjenih koristih itd. To je vračanje v administrativno razdobje. Mislim, da vprašanje ne bo črtano z dnevnega reda vse dotlej, dokler v debato o pojmu »pravičnega povračila« izumiteljem in novatorjem v naših družbenoekonomskih razmerah ne bodo posegli tudi ekonomisti, sociologi, psihologi, gospodarski, družbeni in drugi delavci, se pravi, vse dotlej, dokler ne bomo razčistili pojma pravičnosti z našega splošnodružbenega in splošnogospodarskega aspekta.

Pri vsem tem pa je treba upoštevati tudi naslednje:

Če na vseh področjih uspešno tekmujeemo z drugimi državami, tudi in posebej ne bi smeli podcenjevati ustvarjalnega dela domačega ustvarjalca — izumitelja in avtorja tehnične izboljšave. Če že imamo take kriterije za nakup tujih tehničnih rešitev, potem bi morali prav ti kriteriji veljati tudi za odkup domačih. Toda ni se zgodilo, da bi domači izumitelj dobil vsaj četrtno tega, kar dobi za svojo licenco tujec. Po pariški konvenciji pa smo dolžni, da tujcem, kar zadeva patentno zaščito nudimo iste pogoje kot svojim državljanom. Zakaj potem ne nudimo tudi svojim tisto odškodnino, kar plačamo tujcem?

V vrsti držav so izumitelje, da bi spodbudili to dejavnost, oprostili davkov do določene vsote, ki pa gre v milijone. Torej, pravična odškodnina ne bo dosegla svojega cilja, če ne bomo uredili tudi tega problema.

V zvezi s pojmom pravične odškodnine bi morali strokovnjaki ekonomisti pojasniti, kako to odškodnino nedvoumno in preprosto izračunavati. Ne zadostuje, če rečemo samo, kaj je pravično, temveč moramo opozoriti tudi na to,

kako to pravično odškodnino praktično določiti. V zvezi z višino odškodnine in sploh pravico do nje se zadeva zaplete in pogosto konča celo pred sodiščem, in to zlasti v raziskovalnih organizacijah, laboratorijih in podobnih institucijah, če je do izuma prišlo po nalogu in v rednem delovnem času.

Praksa kaže, da tudi tu pogostokrat delamo napak. Izumitelja nemalokrat zavrnejo, kadar mu dajo simbolično nagrado (mnogi še ne razločujejo med odškodnino in nagrado, čeprav je to jasno samo po sebi: odškodnina je pravica, ki avtorju po zakonu pripada, nagrada pa je odvisna od subjektivne ocene in dobre volje tistega, ki jo predlaga in določa) ali minimalno odškodnino, češ »da je bil dolžan to storiti in da je za to dobil svoje mesečne dohodke«. Toda *nihče ne more dobivati dohodkov zato, da izumlja!* Plačan je le za to, da razvija postopek ali kako konstrukcijo, se pravi, izpopolni jo do ravni sodobnih doslej znanih tehničnih dosežkov in rešitev. Oditi korak dalje in prispevati novo, svojo tehnično rešitev, boljšo od doslej znanih pri nas in v svetu, pa pomeni — dokopati se do izuma. Menimo, da za ta nadaljnji korak pripada odškodnina, za delo na razvoju do ravni sodobne znanosti in tehnike pa dohodek, vezan na dotično delovno mesto. Tako nekako bi bil predlog odgovora na vprašanje, ki je v praksi pogostokrat vzrok za nesporazume in spore in še bolj za destimulacijo izumiteljev.

Znan mi je primer novatorja, ki ni hotel prijaviti svoje tehnične izboljšave, ker je izračunal, da ima več koristi od tega, če brez pojasnil, kako to doseže, šest mesecev presega normo, kot pa da bi dobil odškodnino za tehnično izboljšavo. Za preseganje norme je bil pohvaljen, ko pa je po šestih mesecih prijavil svojo izboljšavo, je imel od tega samo glavobol, povrh vsega pa so mu še spodbijali pravico do odškodnine.

3. Izumiteljske organizacije pa tudi posamezni strokovnjaki se pogostokrat pritožujejo, da so naše takse za prijave izumov, za njihove poznejše zaščite s patenti in za vzdrževanje patentov prevelike in da je tudi to eden izmed razlogov, zakaj je pri nas tako malo prijavljenih izumov.

To pojmovanje je enostransko. Vendar pa je treba ta problem proučevati z več strani. Vsakakor je za domačega izumitelja — individualnega ustvarjalca izdatek za prijavo patenta, za opis in osnutek izuma kot tudi za rešitev o odobritvi ali odklonitvi zahteve po prijavi patenta v znesku več kot 6000 din zares vsota, s katero mora že računati. Če pa ne zna sam sestaviti prijave (takšnih je pa 99 %) zaupa to patentnemu odvetniku ali strokovni patentni pisarni, pri

čemer narastejo stroški še za 20.000, 30.000 in več dinarjev. Tudi tu se moramo spomniti določil konvencije o zaščiti industrijske lastnine. Po tej konvenciji smo dolžni pod enakimi pogoji dati zaščito tudi tujim prijavitelcem iz držav, ki so kot naša podpisale to konvencijo. Ali ni torej vsota nekaj deset mark za državljana Zvezne republike Nemčije smešno majhna za patentno zaščito oziroma kar simbolična za popolno ekonomsko zaščito njegove rešitve za eno leto, ali na primer za nekaj sto mark kar za petnajstletno zaščito pri nas? Ali ni to vseeno preveč poceni?

Zatorej je tudi višino takse treba temeljito in vsestransko preučiti. Pri tem ne bi smeli pozabiti na dejstvo, da je bilo od vseh povojnih domačih patentov 98 % plod individualnega truda in dela in samo 2 % plod kolektivnega, teamskega dela, medtem ko je glede tujih patentov, registriranih pri nas, docela drugače: 98 % teh je plod kolektivnega, skupinskega dela, samo 2 % pa individualnega. Tudi to nas opozarja na potrebo po intenzivnem skupinskem delu in preorientacijo za 180 stopinj.

4. Nemara ni odveč omeniti, da je domača domiselnost, kar zadeva izume, tako redka zaradi izrazitega manjvrednostnega občutka, ki ga gojijo mnogi naši gospodarstveniki in ki se kaže v njihovih ravnanjih. Kako bi sicer drugače še zmeraj brali po naših dnevnikih in izložbah napise »uvoženo«? Ali je to poseben poudarek kakovosti? Morda pa naši uvozniki še zmeraj gojijo »kult tujega blaga«? To je ostanek preteklosti, proti kateremu se ne bojujemo dovolj vztrajno in — kar je še slabše — podzavestno ga vcepljamo tudi mladim generacijam, ki že zdaj kupujejo raje tuje blago kot pa domače (na primer športne izdelke, igrače itd.).

Kako to, da nismo doslej izvozili niti ene domače zaščitene tehnične rešitve vsaj tolikšne vrednosti, da bi s tem krili eno samo tujo? Na podlagi podatkov, ki so nam na voljo, trdimo, da bi samo z nekaj domačimi patenti, ki že uživajo pravno-ekonomsko zaščito, mogli uspešno zamenjati celo vrsto živil in drugih izvoznih predmetov. Žal naša trgovina doslej ni pokazala zanimanja za te izvozne možnosti (čeprav je v vrsti držav prodaja licenc ena izmed temeljnih izvoznih postavk). Morda je torej to pot, ki bi jo lahko ubrali pri reševanju problematike domačega izumiteljstva.

Naposled so vse to v glavnem materialni vzroki. Ostane pa tista druga, nič manj pomembna moralna plat. Mislimo predvsem na tiste čisto subjektivne vzroke, ki izvirajo iz majhnih človeških slabosti. Izumitelju pogostokrat zamerimo, ker vprašuje po odškodnini, ki mu je zagotovljena tako

z ustavo kot z zakonom, namesto da bi ga dali za zgled drugim, ker je družbi, kolektivu in skupnosti v celoti dal več, kot se je od njega zahtevalo. Izumitelje in novatorje pogostejše vprašujemo, »koliko so za svoj predlog ali izum dobili«, kaj redko pa, »koliko truda, žrtev in stroškov je bilo potrebno za ta izum ali izboljšavo«. To je simptomatično in nesimpatično.

Izumitelja in novatorja tu in tam zavrnamo brez kakršne-koli obrazložitve. Takšno ravnanje je tudi kršitev zakona, kajti izumitelj ponuja patent, ki je po zakonu osnovno sredstvo. O nakupu osnovnih sredstev pa odloča izključno organ upravljanja, ne pa posameznik. Ta posameznik bi ga moral, če se izumitelj obrne nanj, pazljivo poslušati in njegov predlog dostaviti pristojnemu strokovnemu organu, le-ta pa delavskemu svetu, ki šele sprejme končno odločitev, ki jo je hkrati z obrazložitvijo, ne glede na to, ali je predlog sprejet ali odbit, treba dostaviti avtorju.

Obrtniško pojmovanje v posameznih podjetjih je prav tako še zmeraj ena izmed ovir za širši razmah domiselnosti in za sprejemanje dobrih predlogov.

Sem sodi tudi neažurnost. Izumitelj mora pogostokrat čakati mesece in mesece in celo leta, da dobi odgovor na svojo ponudbo. Imamo podatke, da je neki izumitelj čakal na odgovor 7 let, neki drugi pa polnih 9!

Med te subjektivne slabosti in vzroke za destimulacijo domače izumiteljske misli lahko prištevamo tudi nebudnost do tujcev (mnoge izvirne konstrukcije damo na trg brez poprejšnje prijave in zaščite, tujci jih kopirajo in nato proizvajajo po izpopolnjenem postopku in seveda po dostopnejših cenah), neoljalno konkurenco (podjetje razvija en predmet, se priklaplja do nove rešitve in ga tako izpopolnjenega da na trg, drugo podjetje pa ga zato, ker ni zaščiten, kopira, in ker ni trpelo stroškov za izpopolnjevanje tega predmeta, ga seveda lahko proda po veliko nižji ceni), nezanimanje domače trgovine za domače izume itd., itd.

Vsakdanje življenje in praksa dajeta vrsto tako pozitivnih kot negativnih zgledov iz življenja in dela naših domačih izumiteljev in avtorjev tehničnih izboljšav. V tem članku smo govorili samo o negativnih primerih, da bi stvar še očitneje pokazali. Vendar je to samo izsek iz obsežne in bogate izumiteljske problematike, ki čaka na hitrejšo rešitev. Opozarjati na pomanjkljivosti in na tisto, kar ovira hitrejši razvoj, pomeni hkrati opozarjati tudi na možnosti, kako odpravljati te ovire in pomanjkljivosti. Sklepi se vsiljujejo sami po sebi:

Kakor se izumiteljem in pravnim strokovnjakom ni posrečilo doslej, tako se jim ne bo tudi v prihodnje, da bi sami rešili problem domače izumiteljske in novatorske misli. Te problematike bi se morali čimprej lotiti vsi družbeni, gospodarski, strokovni in drugi organi ter organizacije — vsak bi moral dati svoje najbolj realne predloge za čim hitrejšo odstranitev vseh objektivnih in subjektivnih težav, ki zavirajo hitrejši razmah domačih invencioznih sil. Te predloge bi bilo treba zbrati, urediti, skupno pretesti in jih končno predložiti predstavniškimi organom v dokončno odločanje. S tem da predlagamo spremembe in dopolnitve zakona o patentih in tehničnih izboljšavah, za kar se domači izumitelji zdaj tako zavzemajo, še ne pomeni, da bomo odpravili vse težave, ki zavirajo razvoj domače izumiteljske dejavnosti. Problemi so, kot je razvidno, veliko bolj zapleteni in zakon — čeprav še tako izpopolnjen — jih ne bo mogel rešiti sam po sebi. Treba je, naj poudarimo še enkrat, mobilizirati vse potrebne družbene sile, da bi to problematiko skupno vsestransko preučili, osvetlili in določili najboljše, najučinkovitejšo in najkrajšo pot, da bi naše domače izumiteljstvo čimprej dobilo tisto mesto v našem znanstvenem in gospodarskem življenju, ki mu po pravici gre.

BRANISLAV S. POPOV

Odgovori, ki ne zadovoljujejo

Kaže, da komunisti, zlasti kar se tiče materialnega položaja delovnih organizacij, ne poudarjajo dovolj tistega, kar je bilo v letošnjem letu napravljeno v korist materialni osnovi samoupravljanja. Poudarjajo pa predvsem tisto, kar še ni rešeno, in na ta način se v političnem pogledu in v zavesti proizvajalcev oblikuje bolj negativno mnenje o materialnih dogajanjih, kot pa bi to ustrezalo objektivni stvarnosti.«

(Stane Kavčič, Referat na VIII. plenumu CK ZKS, Komunist št. 47, 1. stran.)

Ugotovitev je pravilna, vendar pa zahteva pojav, izražen z besedami: da »se oblikuje bolj negativno mnenje o materialnih dogajanjih, kot pa bi to ustrezalo objektivni stvarnosti«, podrobnejšo obravnavo. Hkrati s postopnim

uvajanjem novih rešitev obravnavajo proizvajalci položaj svoje panoge ali grupacije ter ga primerjajo s položajem drugih grupacij. Na ravni, ki smo jo dosegli v delavskem samoupravljanju, so takšne razprave ponavadi podkrepljene s kvalitetnimi analizami in v njih sodeluje širok krog neposrednih proizvajalcev. Za izdelavo gradiva, ki obravnava položaj panoge v primerjavi z drugimi, je na razpolago obilica podatkov. Razprava o uvajanju novih gospodarskih odločitev je torej široka, kvalitetna in večinoma zasnovana na tehtnem in dobro pripravljenem gradivu. Zvezna administracija oziroma službe, ki sestavljajo predloge za izvršne ali skupščinske organe, na svoj način probleme poenostavljajo ter zato ne morejo zadovoljivo odgovarjati proizvajalcem, zakaj je ravno ta konkretna smer postopnega reševanja najboljša.

Da bo jasneje, navajam dva zgleda:

1. Dejstvo: Začenši z letom 1964 so bila oproščena 15 % prispevka iz dohodka: podjetje za proizvodnjo kavstične in kalcinirane sode po amonijskem postopku, proizvodnja črne metalurgije, rudniška eksploatacija barvastih kovin, proizvodnja barvastih kovin razen valjanja, proizvodnja bazičnih kemičnih izdelkov in še druge; za l. 1965 je predvideno, da bodo oproščene plačevanja prispevka iz dohodka še ladjedelnštvo, proizvodnja nekaterih nadaljnjih skupin v lesni industriji, proizvodnja koncentrirane živinske krme, proizvodnja izdelkov umetne obrti.

Potemtakem so začasno še dolžne plačevati prispevek iz dohodka panoge kot npr.: kovinska industrija, elektroindustrija, del proizvodnje gradbenega materiala, tekstilna industrija, usnjarska industrija, industrija obutve ter še nekatere druge.

V »Teoriji in praksi« (št. 11/1964, članek: Izenačiti pogoje poslovanja, str. 1572—1577) je tov. Rino Simoneti prepričljivo dokazal, da je panoga proizvodnje usnja in obutve v primerjavi s panogo 121 in 120 neupravičeno še zmerom dolžna plačevati prispevek iz dohodka, medtem ko sta drugi dve panogi že oproščeni plačevanja tega prispevka. Na to tehtno dokumentacijo proizvajalca panoge 125 niso dobili zadovoljivo dokumentiranega odgovora in je zato še zmerom nejasno, zakaj ravno panoga 125 še ni v celoti oproščena tega prispevka. Ko je strokovni aparat zvezne administracije pripravljal te predloge, je brez dvoma imel na razpolago neke podatke in argumente kot podlago za svoj predlog. Toda vprašati se moramo, iz kakšne situacije izhajajo ti podatki.

Možno je, da so pri obdelavi nekaterih panog, ki so bile oproščene prispevka iz dohodka, igrali pomembno vlogo tudi vplivi na položaj panoge, kot npr. nizka produktivnost dela, slabo izkoriščene kapacitete in podobno. Takšnih razlogov bi seveda ne bilo mogoče sprejeti kot utemeljitev za proizvajalce tistih panog, ki so še dolžni plačevati prispevek iz dohodka. Potrebe federacije do takšnega ali drugačnega dohodka so razumljive, torej ima federacija upravičen razlog, da zbere za svoje potrebe v l. 1964 ali 1965 toliko in toliko sredstev, in zaradi tega ne more vseh panog takoj osvoboditi dolžnosti plačevanja prispevka od dohodka, ampak samo postopoma. Če je tako, pa je vendarle možna cela vrsta inčič v predlogih za rešitev. Npr.: Federacija potrebuje toliko in toliko sredstev in se ne more takoj popolnoma odpovedati prispevku iz dohodka. Zakaj potem ne bi izdelali tudi takšnih inčič predloga; tej in tej panogi se zmanjša prispevek iz dohodka začasno od 15 % na 10 %, drugi panogi oziroma skupinam panoge od 15 % na 8 % itd. Zdi se mi, da že postopek pri popolni oprostitvi oziroma nadaljnji veljavi dolžnosti plačevanja celotnega dohodka dokazuje kvalitetno pomanjkljive metode pri izvajanju postopnih ukrepov. Nujno je treba opozoriti, da se zaradi tega, ker so nekatere panoge oproščene plačevanja prispevka od dohodka, drugim panogam, ki so dolžne plačevati še vseh 15 %, položaj celo relativno poslabša v primerjavi s prejšnjim stanjem. Za proizvajalce v panogi, ki je še dolžna plačevati prispevek iz dohodka ter jim ni bilo popolnoma določeno dokazano, da je potreba za takšno diferenciacijo objektivno upravičena, je vsaj začasno relativno slaba tolažba, češ da gremo naprej.

2. Dejstvo: Upravičeni zahtevi premogovnikov, da je treba povišati cene premoga, ni bilo ugodeno zaradi tega, ker bi to baje povzročilo verižno reakcijo na širokem področju cen drugih proizvodov in v standardu prebivalstva sploh. In dalje: Ob koncu leta 1963 so se npr. občutno zvišale cene bencina in nekaterih derivatov, v juliju pa so se za široko potrošnjo občutno zvišale cene električne energije. 10 % zvišanje cen premoga v juliju je komajda krilo premogovnikom zvišanje cen lesa, eksploziva in drugega reprodukcijskega materiala, ki ga potrebujejo premogovniki.

Premogovniki niso dobili od strokovnih služb Zveze na vpogled nobene dokumentacije, ki bi proizvajalcem premoga dokazala, da je treba zaradi drugih zgoraj navedenih zvišanj vprašanje cen premoga drugače obravnavati. Nasprotno: računi premogovnikov kažejo, da so druga, tudi zgoraj navedena zvišanja močnejše vplivala na izdatke širo-

ke potrošnje, kakor bi moglo zvišanje cen premoga. Na vprašanja, ki jih premogovniki zastavljajo, ni logičnega odgovora. Npr.:

— Zakaj mora biti cena premoga plafonirana na višini, ki je pod svetovnimi cenami?

— Zakaj smo pripravljeni uvoziti premog in plačati zanj občutno več (po planu za l. 1965: 700.000 ton à 15 dolarjev = 10.000.000 dolarjev), kot smo pripravljeni plačati domačim premogovnikom?

— Zakaj trpimo npr. takšno abnormalnost, da lahko premog iz oddaljenih rudnikov stane skoraj enkrat več kot plafonirani zagorski premog, in dalje, kako je to v praksi možno pravilno urejati s potrošnikom, ki lahko, ker ima srečo ali po kakem podobnem naključju, dobi zagorski premog po 6500 din, premog podobne kvalitete iz bosanskih rudnikov (kjer je všteti tudi prevoz) pa po 11.500 din?

V takšnem položaju nastaja cela vrsta anomalij, ki se upirajo zdravemu razumu, npr.: kolektiv premogovnika, ki formira proste cene, kupuje za lastno uporabo boljši in cenejši premog v Velenju, svojega, slabšega, pa prodaja po prostih višjih cena drugim. Najbrž ni treba poudarjati, kakšna nagnjenja do neupravičenih zaslužkov nastajajo v trgovini. In posledica takšnega položaja je, da se stimulira razvoj majhnih, pomanjkljivo opremljenih premogovnikov, ki tudi nimajo velikih rezerv, skratka premogovnikov, ki ne morejo prevzeti nase teže bodočih energetskih potreb. Na drugi strani plafonirane cene preprečujejo normalno poslovanje perspektivnih, velikih rudnikov, kjer je modernizacija nujno potrebna. Premogovništvo kot panoga izgublja čas, to pa pomeni še posebno v rudarstvu dolgoročno škodo, ki je ni mogoče povrniti. Nevzdržno je, da proizvajalci v premogovnikih ne dobijo odgovora na vprašanje, zakaj so ravno oni tisti, ki morajo še počakati, in kako so preračunali v juliju, da je ravno 10 % povišanje natančno pravi odstotek povišanja (vsaka desetinka odstotka pomeni že občutna finančna sredstva). Tudi v tem primeru nimamo več variant za rešitev, nimamo študijskih analiz, ki bi omogočale izbrati najboljšo rešitev med velikim številom možnih in ki bi sicer na eni strani upoštevale potrebo počasnega prehoda brez občutne verižne reakcije, na drugi strani pa tudi zagotavljale kar najboljšo možno rešitev za premogovnike.

Še cela vrsta podobnih situacij je, vsem pa je skupno to, da moramo proizvajalcem, ki imajo v svojih rokah dokumentirane predloge in izračune, jasno odgovoriti, zakaj je ravno

tako in ne drugače in kaj je poleg tega še možno kot rešitev. Vsak predlog, ki ga izdela panoga ali grupacija, mora dobiti dokumentiran odgovor, ki bo kritično nakazoval pomanjkljivosti predloga proizvajalcev ter dokumentirano obrazložil, zakaj je prizadeta ravno ta panoga oziroma zakaj ravno tega problema ni mogoče rešiti danes oziroma zakaj in kateri proizvajalci ravno te panoge in te grupacije morajo počakati, da nastanejo možnosti za takšno ali drugačno rešitev problema.

V dani situaciji, ki že sama poraja nova nasprotja, je možen samo postopen prehod, ker idealna celovita rešitev v enem ni mogoča. Pri odpravljanju takega stanja je treba misliti na vrstni red rešitev. Ta proces pa mora biti vse-skozi projektiran in razumljiv proizvajalcem vseh panog. Nezadovoljivi odgovori in pomanjkanje tehtnih dokazov o tem, katerim rešitvam je treba dati prednost, so res materialni viri za oblikovanje bolj negativnega mnenja o materialnih dogajanjih, kot pa to ustreza objektivni stvarnosti.

MIRAN MEJAK

Birokratski značaj

Praktična uporaba in politični pomen družbenih ved sta se v zadnjem četrstoletju bistveno spremenila. Starejši, liberalni način reševanja »socialnih problemov« še obstaja, toda zasenčil ga je že novejši konservativni stil managerske in manipulativne sorte. Novi neliberalni način se pojavlja v različnih oblikah, vendar pa predstavlja splošno težnjo, ki vpliva na vse humanistične discipline. Naj začnem poglavje o značaju te težnje z zgledom, ki vsebuje njeno racionalizacijo. To so Lazarsveldove »svarilne besede študentu, ki namerava postati sociolog«.

»Študent bo verjetno zaskrbljen zaradi svetovnega položaja. Zazdelo se mu bo, da je študij socialnih problemov izredno pomemben. Do tega spoznanja bo prišel na podlagi vojne nevarnosti, na podlagi nasprotij v družbenih sistemih in hitrih socialnih sprememb, ki jih je opazil v svoji deželi. Nevarno bi bilo, če bi mislil, da bo lahko po nekaj letih študija sociologije rešil vse obstoječe probleme. Žal, to ni možno. Edino, kar bo s študijem pridobil, bo sposobnost globljega razumevanja dogajanj v njegovi okolici. Pri tem bo včasih našel oporo za uspešno družbeno akcijo. Vendar pa se sociologija še ni razvila do take stopnje, da bi lahko bila zanesljivo izhodišče za praktično ravnanje. Prirodoslovne vede so potrebovale od Galilejevih odkritij do začetka industrijske revolucije približno 250 let, preden so začele odločilno vplivati na svetovno zgodovino. Empirične sociološke raziskave so stare komaj trideset ali štirideset let. Če bomo od sociologije pričakovali hitro rešitev največjih svetovnih problemov, če od sociologije ne bomo zahtevali nič drugega kot praktične rezultate, bomo samo zavrli njen razvoj«.

To, kar zadnjih nekaj let imenujemo »nova družbena znanost«, se ne nanaša samo na abstraktni empirizem, temveč tudi na novo, neliberalno smer. Nanaša se na oboje, metodo in uporabo. Tehnika abstraktnega empirizma in njena birokratska uporaba sestavljata danes celoto. Zagovarjam tezo,

da tako združeni povzročata nastanek »birokratske družbene znanosti«.

Glede na svoj značaj in vpliv je abstraktni empirizem v sedanji obliki »birokratski« fenomen. (1) V težnji, da bi standardiziral in racionaliziral posamezne faze socialnih raziskav, postajajo intelektualne operacije abstraktnega empirizma »birokratske«. (2) Take operacije običajno narekujejo skupinske in sistematične analize. V raziskovalnih institucijah, kjer se je ustoličil abstraktni empirizem, so zaradi večje učinkovitosti vpeljali rutinski postopek, ki je prav tako racionaliziran kot računovodstvo v velikih podjetjih. (3) Obe opisani razvojni tendenci odločilno vplivata na izbiro in oblikovanje miselnosti institutskega osebja, posebno glede njegovih intelektualnih in političnih lastnosti. (4) Gospodarstvo, armada in vse bolj tudi univerza uporabljajo »novo družbeno znanost« za vse mogoče namene. Tisti pa, ki izvajajo opisani način raziskav, se pogosto prilagodijo političnim perspektivam svojih birokratskih odjemalcev in delodajalcev. Prilagoditi se pa pomeni v tem primeru isto kot sprejeti. (5) Kolikor je raziskovalno delo izvedeno tako, da se podredi željam naročnikov, se poveča število naročil in sloves ustanove. S tem se povečujeta učinkovitost in veljava birokratskih oblik dominacije v moderni družbi. Ne glede na uspeh opisanih načinov širijo le-ti birokratski karakter tudi na področje kulture, morale in intelektualnega življenja.

1

Prava ironija je, da so prav tisti ljudje, ki si najbolj prizadevajo, da bi razvili moralno nevtralne raziskovalne metode, najtesneje povezani z »uporabo družbene znanosti« in »usmerjanjem ljudi«. Ker so abstraktne empirične raziskave zelo drage, si jih lahko privoščijo le večje ustanove, kot so velike družbe, armada, država s svojimi uradi, predvsem s propagandnim in reklamnim aparatom v najširšem pomenu besede. Sem sodijo tudi fondacije, kjer pa so uslužbenci večinoma naklonjeni novi smeri, to je birokratskemu načinu dela. Posledica tega je bila, da se je opisani stil nazadnje udomačil v nekaterih institucionaliziranih središčih: od leta 1920—1930 v reklamnih in trgovskih zastopstvih; od leta 1930—1940 v velikih korporacijah in koordiniranih institutih za raziskavo javnega mnenja; od leta 1940 v akademskem življenju in nekaterih raziskovalnih organizacijah, in med drugo svetovno vojno v raziskovalnih oddelkih zvezne vlade. Krog se še vedno širi, vendar pa so omenjene ustanove še vedno njegova žarišča.

Formalni značaj teh zelo dragih analiz dovoljuje, da vsakdo dobi prav takšno informacijo, kakršno si želi, seveda če je voljan plačati. Zanimanje se vse bolj zožuje na posamezne probleme, da bi zasnovalo alternative za praktične ukrepe finančne in administrativne narave. Nikakor namreč ni res, da je družbena znanost lahko »zdravo praktično vodilo« šele potem, ko odkrije »splošna načela«. Pogosto mora praktik poznati le nekaj podrobnosti, dejstva in odnose. To je tudi vse, kar potrebuje. Raziskovalcem abstraktno empirične smeri večinoma ni prav nič do tega, da bi sami načelnjali fundamentalne probleme; zato prepuščajo izbiro specifičnih problemov naročnikom.

Sociolog, ki dela na področju uporabne družbene znanosti, se ponavadi ne obrača na »javnost«. Ima svoje odjemalce, ki imajo določene interese in določeno vrsto problemov. Odmik od javnosti k posameznemu odjemalcu brez dvoma spodkopava pojem znanstvene objektivnosti. Le-ta je za raziskovalca, ki je izpostavljen mnogoterim zunanjim vplivom in ki želi ohraniti neodvisnost, največjega pomena.

Vse smeri »raznih šol« imajo svoj pomen za razvoj posameznega znanstvenika. »Dobro delo« pomeni upoštevanje smeri posamezne šole, akademska kariera pa je odvisna od podreditve določenim dogmam prevladujoče šole. Dokler je mnogo ali vsaj nekaj različnih »šol« in dokler je med njimi strokovna konkurenca, to nikomur ne škoduje.

Razen individualnih sposobnosti ne sme biti ničesar, kar bi posameznega družboslovca lahko omejevalo. Toda ti neodvisni znanstveniki ne morejo delati abstraktnih empiričnih raziskav v zadovoljivem obsegu. Zato bi potrebovali ustrezno skupino strokovnjakov kakor tudi vrsto zbranih podatkov, boljše rečeno delovni mehanizem. Uporaba abstraktnega empirizma zahteva raziskovalni institut, z drugimi besedami ogromno denarja. Ker se stroški raziskav večajo z množičimi se raziskovalnimi skupinami, postane dražje tudi delo samo. To pa zahteva korporacijsko kontrolo nad delitvijo dela. Predstava o univerzi kot središču enakovrednih profesorjev, s pomočniki, ki jih uvajajo v delo, nadomešča predstava o univerzi kot sedežu raziskovalnih birokracij, z ostro delitvijo dela in številnimi intelektualnimi tehnikami. Za usposabljanje in koristno zaposlitev tehnikov morajo biti tehnike dela čimbolj ustaljene.

Raziskovalni inštitut je tudi vzgojno središče. Tako kot drugi inštituti, si tudi ta izbira določene profile kadrov ter podeljuje za izbrane duševne kvalitete določene ekademske naslove. Poleg že znanih učenjakov in raziskovalcev sta iz

opisanih inštitutov izšla dva nova tipa strokovnjakov, doslej le malo znana v akademskih krogih.

Prvi so voditelji znanstvenih gremijev in pospeševalci raziskav. O njih bi ne mogel reči ničesar, kar bi ne bilo že znano v akademskih krogih. Njihov akademski sloves temelji na njihovem akademskem vplivu: so člani komitejev in upravnih odborov. Preskrbijo vam lahko službo, potovanje in sredstva za raziskave. To je nova in nenavadna vrsta birokratov. So duhovni poslovodje, specializirani za take fundacije. Kot pri vseh pobudnikih in izvršilnih uradnikih, so za njih več vredna mnenja kot strokovne knjige. Uspešno lahko organizirajo nove raziskovalne projekte oziroma inštitute ter usmerjajo proizvodnjo »publikacij«. Trdijo, da je časovni razpon, v katerem delajo, enakovreden »bilijonu ur tehnično kvalificiranega dela«. Od njih ne pričakujemo preveč pravega znanja: po njihovem je treba najprej opraviti veliko število raziskav, ki se nanašajo tako na metodo kot na vsebino; nato sledijo številne »pilotne raziskave«. Mnoge fundacije rade dajejo denar za velikopotezne projekte, ki jih je lažje »upravljati« kot številne specialne raziskave, in za tako imenovane čisto znanstvene teme, pogosto zelo vsakdanje, da ne bi vzbudile politične pozornosti. Večje ustanove predlagajo obsežne birokratske raziskovalne naloge za reševanje drobnega problema, za kar si poiščejo primerne znanstvene upravitelje.

Drugič imamo mlajši naraščaj, ki bi ga težko imenovali družboslovce. Pravilnejši naziv bi bil raziskovalni tehniki. Dobro se zavedam implikacij svoje trditve. Izrazil sem jo s premislekom. Za razumevanje družbenega pomena določenega stila mišljenja moramo vedno razlikovati med voditelji in nasledniki, novatorji in rutinskimi delavci, med »prvo generacijo«, ki uvaja ta stil, in drugo in tretjo generacijo, ki ga izvaja. Uspešne šole vsebujejo obe vrsti strokovnjakov. To je odločilni kriterij za »uspešno« šolo.

Pogosto je velika razlika med duševnimi kvalitetai rutinskih delavcev, novatorjev in ustanoviteljev šol. V tem pogledu se posamezne smeri med seboj precej razlikujejo. Razlike so v dokajšnji meri odvisne od organizacijske strukture in delovnega stila posamezne šole. Vsaj nekateri novatorji in administratorji smeri, ki jo raziskujemo, so bili velike glave v svoji mladosti; preden je ta stil vzklil, so si mnogi izmed njih prisvojili najpomembnejše duhovne dobrine zahodne družbe. Ti ljudje so imeli dolgoletno kulturno in duhovno prakso. To so izobraženi ljudje, ki se dobro zavedajo svojih duševnih zmožnosti in so pripravljeni tudi naprej izobraževati sami sebe.

Druga generacija, žal, ni imela podobnih izkušenj. Verjetno se boste strinjali, da ne more biti drugače, ker so prišli iz intelektualno izčrpanega okolja ameriških srednjih šol. Pogosto druga generacija ni imela niti primerne visokošolske izobrazbe. Razlogi so za sum, čeprav o tem nisem prepričan, da izbirajo za raziskovalne inštitute slabše kadre.

Med temi mladimi ljudmi sem redkokdaj videl takega, ki bi občutil duševne konflikte, ko se je znašel sredi problemov. Nikoli nisem videl kake strastne radovednosti za kak problem, tiste vrste radovednosti, ki sili duha, da si išče nova pota in nova sredstva, da samega sebe preobrazi zato, da bi prišel stvari do dna. Ti mladeniči so bolj metodični kot nemirni, bolj potrpežljivi kot iznajdljivi. Predvsem so dogmatiki — v popolnem zgodovinskem in teološkem pomenu besede. Del krivde je posledica žalostnega duševnega položaja, v katerem so se danes znašli študentje ameriških visokih šol. Prepričan sem, da to še posebno velja za raziskovalne tehnike abstraktnega empirizma.

V družbeni znanosti vidijo svojo kariero. Zgodaj so se strogo specializirali in se navzeli ravnodušnosti do »socialne filozofije«, ki jo celo zaničujejo. Socialna filozofija jim pomeni »pisanje knjig s prepisovanjem iz drugih knjig« oziroma »teoretiziranje«. Če poslušamo njihove pogovore in skušamo odkriti njihove duševne težnje, odkrijemo le neskončno omejenost. Socialni odnosi, ki mučijo mnoge učenjake, jih prav nič ne vznemirjajo.

Mnogo propagandne moči birokratske družbene znanosti lahko pripišemo filozofski zahtevi po Znanstvenih Metodah, njeno privlačnost za mladi naraščaj pa v relativni nezahtevnosti, s katero formira kadre za delovna mesta, ki imajo prihodnost. V obeh primerih so natančno predpisane metode, ki jih tehniki brez težav obvladajo, glavni ključ k uspehu. Pri večini starejših raziskovalcev čutimo za empiričnimi metodami idejno bogastvo, ki je dostikrat samo podzavestno, vendar še obstoji. V pogovoru z njimi spoznamo osebnost z bogato duševnostjo. Kadar pa se pogovarjamo z mladeničem, ki preživi tri ali štiri leta v tem okolju, spoznamo, da z njim ne moremo razpravljati o analitičnih problemih moderne družbe. Njegov položaj in kariera, njegova ambicija in samozavest temeljijo pretežno na eni perspektivi, na enem besednjaku, na eni sami tehniki. Zna samo to in nič več.

Pri marsikaterem teh študentov je inteligenca ločena od sposobnosti. Ta ljubki dodatek hočejo ugodno prodati. Glede humanosti so revni in se oprijemajo dobrin, ki ne izhajajo iz spoštovanja človeškega razuma. Spadajo med energične

in častihlepne tehnike, katerim so napačna vzgoja in sprijene zahteve zaprle pot do sociološkega načina mišljenja. Upajmo, da bodo potem, ko bo zadostno število mladih v svoji karieri doseglo stopnjo izrednega profesorja, spremenili svoje mišljenje in se iztrgali vplivu navideznih avtoritet.

Abstraktna empirična manira in njena metodologija, nje koketiranje s prakso in duševne kakovosti, ki jih njene ustanove izbirajo in vzgajajo, uvrščajo na prvo mesto problem politične vloge družbenih znanosti. Opisani birokratski slog in njegovo institucionalno utelešenje ustrezata razvoju moderne družbene strukture in njeni značilni miselnosti. Prepričan sem, da te manire brez tega spoznanja ne moremo niti pravilno razumeti niti razložiti.

Te družbene težnje ne vplivajo samo na družbeno znanost, temveč na celotno intelektualno življenje v ZDA kakor tudi na vlogo razuma v modernem svetu.

Verjetno lahko povzamem takole: dokler družbena znanost ni avtonomna, ne more prevzeti odgovornosti do družbe. Z vse bolj zamotanimi in vse dražjimi raziskovalnimi sredstvi se pojavlja težnja, da bi jo »eksploatirali«. Družbena znanost bo postala torej avtonomna le tedaj, če bodo raziskovalci sami imeli popoln nadzor nad raziskovalnimi sredstvi. Kolikor postane posamezni družboslovec pri svojem delu odvisen od birokracije, začne izgubljati samostojnost. Isto lahko trdim za družbeno znanost; kolikor jo reducirajo na birokratsko delo, začno izgubljati svojo avtonomijo. Poudarjam predvsem »kolikor«, ker želim poudariti le najvažnejšo tendenco razvoja in ne celotne problematike.

2

Če hočemo razumeti, kaj se dogaja na posameznem področju intelektualnega in kulturnega dela, moramo razumeti njegovo neposredno socialno ozadje. Naj torej najprej opišem akademske klike. Če je neka ideja trajna in pomembna, lahko postane določena osebnost ali klika njen začasni simbol. S tem pa vse sedanje polemike o »klikah«, »osebnostih« in »šolah« še niso pojasnjene. Njihov vpliv na družbene znanosti zasluži bolj temeljito obravnavo že zato, ker zahteva vsaka kulturna dejavnost finančno podporo in tudi publiko, ki naj ji s svojo kritiko pomaga. Niti denar niti kritika ne temeljita na objektivnem ocenjevanju. Spor pa ne zadeva samo objektivnost sodbe, temveč tudi kriterij vrednosti.

Naloga akademske klike ni samo uravnavati medsebojno tekmovanje, ampak tudi postaviti pravila igre in določiti nagrado za opravljeno delo. Najvažnejša intelektualna zna-

čilnost klika so merila, po katerih sodi človeka in njegovo delo. Svojemu predhodnemu razpravljanju o »značaju tehnikov«¹ birokratske družbene znanosti — o vrednosti njihovega duha, o njihovem vplivu na ustvarjanje slovesa in s tem na prevladujočo modo v družbeni znanosti, na merila kritike — bi lahko dodal le še to, da sredstva, s katerimi klika še uresničuje svoje notranje naloge, obsegajo tudi: pomoč in nasvet mladim, ponudbe za službo in priporočila za napredovanje, pošiljanje knjig prijateljsko usmerjenim recenzentom, naklonjeno prevzemanje člankov in del za objavo, delitev denarnega fonda za raziskave, ureditev in razpored častnih mest v raznih strokovnih združenjih in uredniških odborih strokovnih časopisov. Ker vse to odloča o slovesu in življenjski poti znanstvenika, ne moremo zanikati tudi vpliva na njegove gospodarske koristi in njegov strokovni ugled.

Nekoč, pred davnimi časi, je akademska reputacija temeljila na številu objavljenih knjig, študij, monografij, grobo rečeno, na proizvodnji idej in znanstvenih del ter na ocenah akademskih kolegov in izobraženih laikov. Eden izmed razlogov za tak način ocenjevanja v družbenih znanostih je bilo dejstvo, da so pretresli človeško sposobnost ali nesposobnost, kajti starejši akademski svet ni poznal privilegiranih položajev. Danes ne vemo, ali sloni domnevna sposobnost predsednika združenja npr. na njegovih osebnih sposobnostih ali pa na moči in vplivu, ki mu jih nudi njegov položaj. Znanstveno delo prvih ni dopuščalo takega dvoma.

S pomočjo veljave si je novi tip akademskega državnika, tako kot podjetnik ali oficir, pridobil sposobnost, ki se razlikuje od njegovih osebnih sposobnosti, čeprav njegovo dobro ime sloni na obeh. Stalni osebni sekretar, knjižničar, stenotipist, priprave za diktiranje, razmnoževalni aparat in mogoče mali proračun za tri ali štiri tisoč dolarjev na leto za knjige in revije — celo tako neznatna oprema in osebje povečajo videz sposobnosti vsakega znanstvenika. Vsak podjetnik se bo smejal tej skromni opremi, univerzitetni profesor pa ne. Le malo profesorjev, celo najbolj produktivnih ima te pripomočke stalno pri roki; kljub temu so ti pripomočki dokazi sposobnosti in uspeha. Le-ti so za člane klike laže dosegljivi kot za neodvisnega učenjaka. Pripadnost kliki poveča možnost pridobiti si majhen upravni aparat, kar pomeni več upanja na sloves in uspeh.

Po mojem je to eden izmed razlogov, ki pojsnjujejejo, kako si človek lahko ustvari sloves, čeprav je le malo naredil. O nekem takem profesorju je eden mojih kolegov, ki rad razmišlja o bodočnosti, čisto prijateljsko pripomnil: »Dokler

bo živel, bo najuglednejši mož na svojem področju, dva tedna po smrti se ga ne bo nobeden več spominjal.« Ta bridka sodba priča o strahu in nemiru, ki modernega akademskega državnika v njegovem svetu akademskih klik pogosto preganjata.

Kadar konkurira več klik na istem področju, odloča trenutni položaj konkurentov o izbiri strategije. Manjše in malo pomembne klike se morajo umakniti vodilnim. Člane manjše klike ignorirajo, prevzgojijo ali pa zavrnejo. Le-ti izumrjejo, ne da bi izpolnili svoje poslanstvo, to je vzgojili naslednjo generacijo, kajti to je ena najvažnejših nalog vsake klike. Kadar pravimo o kliku, da je nepomembna, pomeni to, da te naloge ne izpolnjuje zadovoljivo. Kadar pa imamo npr. dve vodilni šoli, ki ju vodita močna in ugledna voditelja, nastopijo težnje po združitvi v obliki kartela. Seveda, prvi način obrambe pred napadi od zunaj ali napadi drugih klik je trditev, da sploh ne predstavljajo klike ali celo šole. V takih primerih se uveljavijo veliki organizatorji.

Naloge, ki so pomembne za klike, postanejo pomembne tudi za raziskovalno delo neke šole. Za mlajše pomeni to priložnost za napredovanje, starejše pa klike nagradi za njihove organizacijske, strokovne, politične in prijateljske usluge. Ravno pri starejših je lahko izvor ugleda precej nejasen. Nepristranski opazovalec bi se lahko vprašal, ali naj pripišemo njegov ugled vrednosti njegovega lastnega dela ali pa njegovemu položaju v kliku.

Kadar opazujemo odnose med posameznimi klikami, odkrijemo predstavnike, ki zastopajo celotno »stroko« in ne le ene same klike. Ti niso voditelji ene same »firme«, temveč so predstavniki »industrije«. Kdor namerava igrati vlogo voditelja »stroke«, mora zanikati intelektualne razlike med, recimo, dvema vodilnimi klikama. Njegova naloga je, kot predstavnika obeh, dokazati, da si »dejansko prizadevata za iste cilje«. Postane simbol vsega tistega, v čemer vidi vsaka klike svojo posebnost, in prav tako tudi simbol, »resnične« ali vsaj domnevne enotnosti. Ugled, ki mu ga je prispevala posamezna klike, združi ter ga razprostre nad obema. Je neke vrste mešetar, ki posreduje ugled obema klikama.

Vzemimo npr. da sta na nekem področju dve vodilni šoli. Eno imenujmo »Teorijo«, drugo »Raziskave«. Organizator se giblje med obema; čeprav pripada obema, stoji med njima. Njegov ugled je porok, da sta Teorija in Raziskava ne le združljivi, temveč da sestavljata enoten sistem vseh družbenih ved. On sam je simbol tega poročstva, ki ne temelji niti na njegovih delih niti na njegovih razpravah. Odločilno je

naslednje: v vsakem pomembnem raziskovalnem delu išče organizator Teorijo in jo na optativen način tudi najde. V vsakem teoretičnem delu išče Raziskavo in jo na isti način tudi najde. Ta »odkritja« so vrsta dolgoveznih recenzij, ki imajo prav toliko skupnega z veljavo kot s preizkušnjo njegovega znanja. Dokončna študija, v kateri sta Teorija in Raziskava prikazani kot celota, je, kot sem omenil, poroštvo, simbol. Vendar organizatorjev ugled ni odvisen od take študije, pravzaprav zelo redko sloni na kakršnikoli študiji.

Vloga organizatorja je po svoje gotovo tragična. Igrajo jo pogosto bistri ljudje — srednje nadarjeni ji niso kos, čeprav jo mnogi poskušajo dosledno posnemati. Vloga, ki jo ima kot organizator, ga odvrča od resničnega dela. Ugled, ki ga uživa, ni v sorazmerju s tem, kar je naredil. Njegove dolžnosti so tako mnogotere, da mu ne dopuščajo časa za »študij«. Kadar je v grobem že napisal kakšno študijo ali knjigo, se jo obotavlja dokončati ali objaviti, celo tedaj, ko so drugi prepričani, da je delo že končano. Pritožuje se zaradi mnogih dolžnosti in nalog, ki jih ima kot odbornik in organizator, vendar pah krati z veliko vnemo prevzema nove dolžnosti. Vloga organizatorja je obenem vzrok in opravičilo, da ne more sesti k svojemu delu. Trdi, da ga delo venomer preganja. Kljub temu si mora nalagati nova dela, sicer bi on sam kakor tudi drugi mislili, da je vse le izgovor.

Akademski svet pa ne sestoji samo iz klik. Dopolnjujejo ga neodvisni znanstveniki, znanstveniki najrazličnejših smeri z najrazličnejšimi deli. S stališča vodilne klike so ti neodvisni znanstveniki prijateljsko ali vsaj nevtrarno razporejeni do njene usmeritve. Mogoče so »eklektiki« ali vsaj »samotarji«. Če s svojimi deli vzbudijo pozornost ali pa če so zaslužni, koristni in pomembni, jih skušajo člani klike pridobiti, pripeljati na svojo pot in morda navsezadnje tudi pritegniti v svoj krog. Le vzajemno priznavanje znotraj skupine kliki ne zadošča.

Med neodvisnimi znanstveniki so tudi taki, ki se nočejo pridružiti tej igri in ki si ugleda nočejo kupiti. So ali popolnoma predani svojemu delu ali pa sovražno razporejeni proti kliki. To so kritiki klike in njene šole. Klika jih po možnosti ignorira, prav tako tudi njihovo delo. Tako preprosto strategijo lahko uporabijo le klike, ki imajo resnično velik ugled. Poleg tega mora klika obvladati in nadzorovati celotno študijsko področje, da lahko to izpelje na lep način. To ponavadi ni možno. Vzrok so nevtralni raziskovalci in »eklektiki« in druge klike, ki delujejo na istem študijskem področju. Mimo tega so tudi sorodna področja. Končno lahko tudi in-

teres neakademiških krogov zlomi do tedaj enovito kontrolo ugleda, reputacije in napredovanja, ki jo je klika izvajala.

Kadar klika kritikov ne more ignorirati, mora izbrati drugo taktiko. Vsa sredstva, ki jih uporablja za reševanje notranjih problemov, lahko izrabi tudi zoper sovražno razpoloženega neodvisnega znanstvenika. Naj prikažem en sam zgled. Kritika znanstvenikovega dela je običajno merilo njegovega ugleda. Recimo, neki neodvisni znanstvenik napiše knjigo. Z njo vzbudi tako pozornost, da je klika ne more prezreti. Za vodilnega člana klike ne bi bilo ravno prijetno napisati oceno dela, posebno, če je avtorjev tekmeč, nasprotnik njegovih nazorov ali vsaj drugačnega mnenja. Mnogo bolj prefinjeno je odriniti delo mlajšemu sodelavcu, ki še ni veliko objavil in katerega nazori še niso dosti poznani. To ima mnogo prednosti. Za mladega raziskovalca pomeni plačilo za njegovo lojalnost kakor tudi priložnost, da si pridobi priznanje starejših in bolj znanih kolegov. Pomembnost knjige pa se s tem zmanjša. Ko bi kritiko napisal priznan učenjak, bi knjiga pridobila na svoji vrednosti. Mladi mož s kritiko nič ne tvega. Avtor knjige, priznan znanstvenik, že zaradi ponosa verjetno ne bo hotel »odgovoriti« na kritiko. Tudi ni v navadi odgovarjati na ocene in revije same to zavirajo in preprečujejo. Toda tudi če odgovor objavi, škode ne more popraviti. Vsakdo, ki je pisal ne samo ocene, temveč tudi knjige, ve, da ni nič lažjega kot knjigo v treh stolpcih »raztrgati«. Prav tako ve, da je nemogoče »odgovoriti« na istem mestu. Ko bi knjigo natančno prebrali vsi, ki se udeležujejo polemike, bi bilo to možno. Ker to ni izvedljivo, ima kritik veliko prednost. Če pa knjiga, o kateri govorim, vzbudi zelo veliko pozornost znotraj in zunaj akademskega kroga, mora knjigo vsekakor oceniti eden izmed vodilnih članov klike, po možnosti čimbolj znan strokovnjak. Le-ta bo knjigo primerno hvalil, ne da bi se kaj dosti dotaknil vsebine. Nakazal bo tudi, da knjiga na svoj način prispeva k skupni stvari in smeri. Nečesa pa se mora vsaka prava klika izogibati: da bi knjigo ocenil kak neodvisen kolega, ki bo naprej podal natančno in jasno vsebino, potem pa knjigo ocenil ne glede na stališča šole, klike ali smeri.

3

Geslo, ki ga vrsta šol na področju družbenih ved najpogosteje uporablja, je: »Namen družbenih znanosti je predvidevanje in kontrola človekovega ravnanja.« Prav tako mnogokrat slišimo v posameznih krogih o »usmerjanju ljudi« — nejasen pojem, ki ga radi zlorabljajo v različne namene.

Trdijo, da je jasen, zato ker temelji na nesporni analogiji med »obvladanjem narave« in »obvladanjem družbe«. Verjetno so isti ljudje, ki najpogosteje uporabljajo omenjene izraze, zagovorniki misli, da je treba »družbene vede spremeniti v pravo znanost«, ter zagovorniki teze, da so njihove raziskave politično in moralno nevtralne. Precej pogosta je misel, da so družbene vede »zaostale« za prirodnoslovnimi in da jih morajo torej dohiteti. Ta tehnokratska gesla nadomeščajo politično filozofijo mnogim znanstvenikom, o katerih sem pravkar govoril. Z družbo poskušajo ravnati tako kot fiziki z naravo. Njihove politične predstave so omejene na primitivno misel, da bo človek z Znanstvenimi Metodami, s katerimi nadzoruje atom, »nadzoroval tudi družbeno vedenje in ravnanje«. Tako bo rešil vse probleme človeštva, vladal bo mir in cedila se bosta med in mleko za vse.

Za temi frazami se skrivajo nejasne in zmedene predstave o oblasti, razumu in zgodovini. Raba teh fraz odkriva racionalističen in prazen optimizem, ki ignorira mnogostransko vlogo razuma v človeškem življenju, oblast in njen odnos do znanja, pomen moralnih dejanj in vlogo znanja v njih. Prav tako ignorira tudi dejstvo, da človek ni le produkt zgodovine, temveč tudi njen tvorec. Preden bom razložil pomen politične vsebine družbenih ved, naj poskusim na kratko razložiti najvažnejše vodilo tehnokratske filozofije — vodilo o predvidevanju in usmerjanju človekovega ravnanja.

Le birokrati, kot je rekel Marx, ki gledajo na svet kot na predmet, s katerim lahko manipulirajo, lahko tako brezskrbno govorijo o predvidevanju in usmerjanju človeškega ravnanja. Vzemimo ekstremen primer: Na samotnem otoku, kjer ni sovražnika, ima general svojo armadno divizijo. Če razpolaga z dobrim kontrolnim aparatom, lahko brez dvoma nadzoruje svoje ljudi. Če svojo oblast popolnoma izrablja in se ravna po določenih pravilih, bo lahko precej natančno predvideval, kaj bo posameznik določeno uro, določenega dne, določenega leta delal. Precej natančno bo lahko napovedal občutke in misli teh mož, kajti z njimi manipulira kot s predmeti. Prekriža jim mnoge načrte in počutil se bo kot despot. Če lahko nadzoruje, lahko tudi predvideva in obvlada »pravilnosti«.

Toda mi — družboslovci — ne smemo misliti, da imamo opraviti s predmeti, s katerimi lahko manipuliramo. Prav tako ne smemo misliti, da smo prosvetljeni despoti. Če predpostavljáš eno ali drugo, pomeni, da si zavzel politično stališče, ki je za profesorja precej nenavadno. Nobena zgodovinska družba v resnici ni tako toga kot naša domnevna vojaška

divizija. In družboslovci niso k sreči generali zgodovine. Brž ko govorimo o »predvidevanju in usmerjanju«, kar mnogi delajo, se že navzamemo enostranskega nazora — kot naš general — katerega moči in oblasti sem dal pretirane razsežnosti zaradi jasne predstave.

Želim, da bi imeli jasno podobo o teh pojmi, preden začnem razlagati birokratski značaj. Uveljavila se je v nedemokratičnem področju družbe — predvsem v vojski, velikih gospodarskih združenjih, reklamnih agencijah in administrativnih oddelkih vlade. Mnoge znanstvenike so povabili, naj bi delali v teh ali onih birokratičnih organizacijah. Problemi, s katerimi se ukvarjajo, so problemi vodilne plasti teh organizacij.

Mislim, da ne bo nihče oporekal temu, kar je izjavil profesor Robert S. Lynd glede Stoufersove razprave o »Ameriškem vojaku«:

»To delo opisuje znanost, ki s spretno uporabo pomaga izbirati in usmerjati može za njim tuje naloge. Zanesljivo znamenje nezmožnosti liberalne demokracije je, da mora za reševanje družbenih problemov v vse večji meri uporabljati družbeno znanost indirektno in direktno. Pobirati mora drobtine iz privatnih raziskav, npr.: kako pritegniti pozornost ljudi z usklajevanjem radijskih in filmskih programov in v našem primeru iz vojaških raziskav, kako preleviti plašnega novinca v hrabrega vojaka, da se bo junaško boril v vojni, ne da bi razumel njen pomen. Taka in podobna uporaba družbene znanosti je nevarna za njen napredek. Na tak način lahko postane orodje za nadzorovanje množic, kar pomeni nadaljnjo grožnjo demokraciji.«*

Gesla o »usmerjanju ljudi« potiskajo birokratski značaj družbenih ved preko meja njihovega načina mišljenja in raziskovalnih metod. Uporabljanje takih fraz z opravičilom: »kar je, je«, pomeni sprejeti birokratsko smer. Dostikrat ga nadomesti teza »kot da«. Tako ravnaajo vsi družboslovci, ki so prevzeli tehnokratske nazore, »kot da« bi bili dejansko »usmerjevalci ljudi«. Javnost si danes predstavlja družboslovce v okviru take birokratske perspektive. Frazi *kot — da — bi — bil — usmerjevalec — ljudi*, bi se lahko smejali v družbi, kjer bi bil razum trdno in demokratično zakoreninjen, kar pa ne velja za ameriško družbo. Kakorkoli, nekaj je očitno: ameriška družba je družba, v kateri prevzema birokracija človeške odnose in zgodovinske odločitve v svoje

* The Science of Human Relations, The New Republic, 27. avg. 1949.

roke. Na razvoj zgodovine so v posameznih obdobjih vplivali razni momenti v različnem obsegu. V današnji dobi se vedno bolj veča število takih sprememb, ki so posledica birokratskih odločitev ali »zamujenih odločitev«. Še več, živimo v času, kjer intenziteta in koncentracija moči in nadzora vključujejo tudi uporabo družbenih znanosti v kakršne koli namene. Govoriti o »predvidevanju in usmerjanju«, ne da bi vse to, kar sem omenil, upoštevali, pomeni odreči se svoji moralni in politični samostojnosti.

Ali sploh lahko govorimo o »usmerjanju« drugače kot v birokratičnem pomenu? Seveda lahko. Imamo celo vrsto »kolektivnega samousmerjanja«. Vsaka taka oblika vsebuje ideje in dobrine svobode in razuma. Vsebuje tudi misel o »demokraciji« kot določeni strukturi družbe in določena politična pričakovanja. Demokracija je identična z oblastjo in svobodo nadzorovanih, ki lahko spreminjajo veljavne zakone po dogovorjenih pravilih ali pa lahko celo ta pravila postavijo na kocko. Še več, to pomeni nekako kolektivno samonadzorovanje strukturnega mehanizma zgodovine same. To je zapletena misel, ki jo bom pozneje bolj natančno razložil. Poudaril bi rad, da mora tisti družboslovec, ki želi resno razpravljati o »predvidevanjih in usmerjanju« v demokratičnem okolju oziroma v družbi z demokratičnimi načeli, to skrbno poudariti.

Ali lahko govorimo o »predvidevanju« v drugačnem pomenu kot v »birokratičnem«. Seveda lahko. Napovedi je lažje postaviti, če temeljijo na »nehoteni pravilnosti«, kot na vsiljeni. Na področjih, ki nikoli niso bila usmerjana, lažje predvidevamo razvoj kot v usmerjenih. Jezik se npr. spreminja in dopolnjuje podzavestno. Morda so take pravilnosti tudi v strukturi zgodovinskega mehanizma. Ko bi razumeli to, kar je John Stuart Mill imenoval »*principia media*« družbe, ko bi doumeli najvažnejšo razvojno in strukturno preobrazbo naše dobe, šele potem bi imeli »osnovo za napovedi«.

Ne smemo prezreti dejstva, da lahko človek v določenem okolju svoje ravnanje usmerja, do kakšne meje — to pa je bistvo naših razglabljanj. To velja za resnične ali domnevne generale, za generale direktorje in državnike. Kot smo že omenili, ljudje niso predmeti. Lahko se zavedajo predvidevanj, in se po njih zavestno ravnaajo ali pa ne. Če imajo vsaj malo svobode, je težko predvideti, katero smer bodo izbrali.

Trdimo: Govoriti, da je »pravi in končni cilj usmerjanja ljudi« in »družbene znanosti« »predvidevanje«, pomeni zamenjati moralno izbiro s tehnokratskimi gesli. Pomeni tudi

prevzeti birokratično smer raziskavanja, kjer je izbira moralnih odločitev dosti manjša.

Birokratizacijo družbenoslovnih raziskav lahko skoraj povsod zasledimo. Verjetno je v družbi, kjer je birokratska rutina adut, celo neizogibna. Spremlja jo precej jezuitska in visokoleteča teorija, ki sama na sebi ne zadeva raziskovalnega dela. Posamezne raziskave, ponavadi statistične, zamišljene za administrativne namene, se ne tičejo težavnih raziskav o »pojmihi«. In obratno. Oblikovanje »pojmov« nima nobene zveze z raziskavami, njihov namen je le opravičevati sistem in njegove spremembe. Birokratu pomeni svet svet dejstev z ustaljenimi pravili. »Teoretiku« pomeni svet — svet koncepcij, ki jih lahko spreminja brez utrjenih pravil. Teorija rabi v mnogoterih oblikah za ideološko opravičevanje oblasti.

Abstraktni empirizem se uporablja birokratsko, čeprav ima svoj jasen, ideološki pomen, ki ga včasih celo kot takega uporabljajo. Kot sem omenil, niso velike teorije uporabne za neposredne birokratske namene. Njihov politični pomen je ideološki in njihova vrednost prav tako. Če bi se abstraktni empirizem in »velika teorija« združila v intelektualni »duopol« oziroma napredovala v prevladujočo smer, bi bila to velika nevarnost za intelektualno prihodnost družbenih znanosti. Enako nevarna bi bila za politično vlogo razuma v človeških odnosih — vlogo, ki jo je zahodna družba klasično postavljala na prvo mesto.

C. WRIGHT MILLS

ZDA - povolilna ugibanja

Če so bili nekateri vidnejši strokovnjaki med ameriško predsedniško kampanjo previdni, včasih celo zaskrbljeni, je danes večidel slišati mnenje, da je bila uničujoča zmaga nad goldwaterizmom kratko in malo neogibna. Volilna večina, ki se vrti slej ko prej okoli zlate sredine »statusa quo«, pač ni tvegala — tako pravijo — spremembe »sedanjega stanja stvari in poslov«. Goldwaterjev ekstremizem je razbil celo republikansko stranko.

Med poglavitnimi vzroki za poraz republikancev naštevajo skoraj zmeraj: strah pred Goldwaterjevo nepreračunljivostjo in zaletavostjo v zunanji politiki in pa grožnja, da bo odpravil po-newdealovsko socialne pridobitve. Poslovna revija »Fortune« pa ga je označila še z nekaj križci: da je očitno in vsestransko nerazgledan ter da mu manjka celo najmanjši posluh za stvarne možnosti in tudi nima zelo spoštovane managerske odlike, ki velevala, da se je treba — če ne gre drugače, tudi prilagajati in iskati kompromisov.

Tako je letos novembra Amerika glasovala za ali proti statusu quo. Z drugimi besedami: za ali proti Goldwaterju. Demokrati so varovali red in mir, republikanci pa so se pokazali nepreračunljive in celo nevarne prevratnike. To kajpada ne pomeni, da je večina ameriških volivcev zadovoljna s stanjem, kakršno je zdaj. Pomeni le, da jim Goldwater ni ponujal racionalno sprejemljive alternative. Njegovo kritiko razmer v Ameriki so marsikdaj sprejeli celo s simpatijami, ker je — čeprav je bila nejasna in neustrezna — izrazila latentno »nelagodno počutje v času« večine Američanov. Znamenja moralnega razkrajanja družbe, njene duhovne revščine sredi materialnega izobilja, napetosti med rasami, grožnje avtomatizacije, čedalje bolj občutna nemoč in neznatnost posameznika v razkrajajoči se korporacijsko-birokratski strukturi, razočaranja spričo raznih afer in splošno nezaupanje do politikov, nostalgija po starih časih odprtih meja in svobodne podjetnosti bojazen pred nadaljnjo krepitvijo centralne oblasti v Washingtonu in zaskrbljenost za ustav-

ne pravice federalnih držav, vsi ti in še mnogi drugi kronični fenomeni so obrnili h Goldwaterju veliko število hvaležnih poslušalcev. Toda Goldwater ni prišel dlje od kritike. Parvenijska ultrareakcionarnost in skorajda popolna gluhost za nekatera množična in skrajno občutljiva razpoloženja volivcev (mir, socialna zakonodaja) sta mu vnaprej preprečili pot do zmage. Kakor koli je pozneje v volilni kampanji še poskušal preskočiti svojo senco in izbrisati nekaj najhujših in najbolj razvpitih madežev goldwaterizma, se mu to ni več posrečilo. Več ko pol kampanje je porabil za defenzivo, za to, da se je branil pred očitki, da je nuklearni avanturist in antisocialni reakcionar, toda dosegel ni drugega, kot da je v najboljšem primeru še povečal vtis, kako vihrav in zmeden je.

Tako je propadel tudi drugi povojni poskus skrajne desnice, da bi se, to pot s pomočjo razmeroma zelo privlačnega in osebnostno učinkovitega kandidata, uveljavila kot množično nacionalno gibanje. Mac-kartizem petdesetih let ni prišel nikoli dlje od histerične protikomunistične kampanje. Goldwater je napravil letos pomemben korak dalje: zavzel je vodstvene položaje druge ameriške politične stranke in s tem združil tradicionalni konservatizem z desničarskimi gibanji. Organizacije, kot so razne skupine »križarjev« ali Družba Johna Bircha — ki uživata bogato finančno podporo, a nimata niti najmanjšega političnega ugleda — so se na mah zrinile v ospredje. Toda s takšnimi zavezniki je preživel Goldwater najhujši poraz, kar ga pomnita republikanska stranka in vsa zgodovina predsedniških volitev v ZDA v tem stoletju. Složno je zanj glasoval edino globoki jug (Alabama, Mississippi).

Ta prodor v stoletno domeno demokratov pa je moral Goldwater drago plačati. Več kot 90% črncev je glasovalo proti njemu in z njimi mnogi zmernejši republikanci, ki jih je odbila cinična zveza Lincolнове stranke z odkritimi rasisti. Tako imenovani »backlash« — pričakovana reakcija belih volivcev proti prehitremu napredovanju črncev — je povečini odpovedal. Še več; v Kaliforniji so glasovali proti Goldwaterju celo volivci, ki so se v istočasnem referedumu izjavili za preklic zakona, ki prepoveduje rasno diskriminacijo v trgovanju z nepremičninami. Po ugotovitvah anket je izven južnih držav glasovala za Goldwaterja večidel le plast premožnejših belcev in še med njimi največ novopečeni bogataši, ki so na hitro obogateli v konjunktturnih štiridesetih in petdesetih letih, ter ambiciozni nameščenci z managerskimi perspektivami v oboroževalni in z njo povezani industriji v novih središčih na jugu, jugozahodu in zahodu

federacije. Razen teh dveh skupin je treba dodati še nekaj delavske aristokracije, premožnejših rentnikov in tu in tam nekaj proletariata ter organizirane pripadnike skrajne desnice.

Sindikavno organizirani delavci so sledili svojemu vodstvu z približno 80-odstotno večino. Zoper Goldwaterja so bili močno tudi mali in srednji farmarji, upokojenci, ameriška petina bednih, Židje in intelektualci.

Čeprav je Goldwater najavil svojo kandidaturo kot »alternativo in ne odmev«, se večina volivcev s tem mnenjem očitno ni strinjala. Senatorjevo lahkomišno razmetavanje z bombami (86 % volivcev je v anketah izjavilo, da so prepričani, da bi njegova zmaga slej ko prej pahnila Ameriko v jedrsko vojno) in njegovo nasprotovanje dosedanjim socialnim pridobitvam sta pravo izbiro med obema kandidata vnaprej preprečili. Goldwaterjev ekstremizem je tudi onemogočil sleherno stvarnejšo obravnavo aktualnih problemov. Od tod značilne tožbe, ki jih je bilo mogoče poslušati med vso volilno kampanjo, da je raven teh volitev obupno nizka in plitka ter da se kampanja bolj ali manj omejuje le na medsebojno obkladanje. Goldwater je očital tekmecu politično lisjaštvo in nemoralnost zaradi različnih afer, demokrati pa Goldwaterju nuklearno bojevitost in nehumanost, ker bi hotel odpraviti celo pokojnine starim ljudem.

Nesporno drži, da sta bila oba kandidata v izjavah glede svojih prihodnjih političnih namer dosledno splošna in namerno nejasna. V desetih letih svoje kariere se je Goldwater zapletel že v toliko protislovnih izjav, da jih celo posebej za to namenjen elektronski stroj ni mogel več urediti in povezati. Zato se je moral v kampanji kar se da skrbno izogibati konkretnim problemom in odgovorom nanje. Predsednika Johnsona pa je silila v splošnost in širino odgovorov njegova velika koalicija, ki je nikakor ni hotel izgubiti — in seveda tudi hvaležen nasprotnik. Patencialna nevarnost, da bi ekstremisti le utegnili zmagati, je zadušila sleherno kritično obravnavo prihodnje demokratske politike. Že sama demokratska predvolilna konvencija je bila v bistvu zgolj slavnostno kronanje. Organizacije črncev pa so še poskrbele, da v zadnjih mesecih ni prišlo do nobenih demonstracij ali manifestacij, ki bi lahko okrepile »backlash«. Sindikati so se z veliko energijo lotili političnoprosvetljalnega dela. Pa tudi liberalni del stranke je skrbno pazil, da ne bi s čimer koli vznemiril konservativnih pristašev »vsenarodnega sporazuma«.

Tako tudi nihče ni silil v demokratske kandidate, naj bi podrobneje obrazložili, kako si zamišljajo »lepo Ameriko«, ki bo radodarna in pozorna do vseh. Tudi jih ni nihče vprašal, kako nameravajo zavarovati mir, kako uspešno bojevati »vojno proti revščini«, izvesti rekonstrukcijo vele mest, gospodarsko obnovo zaostalih pokrajin, kako uresničiti obvezne vzgojne programe in, skratka, vse tisto, kar bi naj prineslo Johnsonovo Great Society — »veliko družbo«.

Ali pomeni mir v programu demokratske stranke, da bodo Združene države še vnaprej akumulirale v skrbno zakamufliranih betonskih bunkerjih interkontinentalno raketo, konstruirale nove bombarderje in razmetavale milijarde za ekspedicije na Mesec? se sprašuje P. Goodman. In neki časopis je zapisal: Da Goldwater ni zmagal, zdaj, hvala bogu, vemo. Toda kdo je pravzaprav zmagal? Kateri Johnson? Katera kolona njegove koalicije, ki zajema generalne direktorje največjih korporacij in vse delavske sindikate, rasiistične senatorje in poslance z juga in organizacije črncev ter liberalce in konservativce obeh strank — demokratske in republikanske. Črncci pričakujejo nagrado za svojo zvestobo in pomemben prispevek k zmagi demokratov, in sicer dosledno uresničevanje integracije na vseh področjih življenja. Zveza združenih sindikatov napoveduje, da pomeni novembrska zmaga zanesljiv preklic nekih določil protisindikalnega zakona Taft-Hartley. Toda glasilo poslovnih krogov »Wallstreet Journal« ravno tako zanesljivo in prepričljivo ve, da je Johnsonova zmaga »triumf konservatizma«.

Treba bo prej ko slej še počakati, da bomo videli, komu — in v kolikšni meri — se bodo pričakovanja izpolnila. Zagotovo pa vemo, da po teh volitvah, ki naj bi pomenile mandat za mir, v Ameriki spet razpravljajo o možnosti, da se vojna v Vietnamu razširi. Oborožena intervencija v Kongu, pogajanja o multilateralnem jedrskem ladjevju, ostre Stevensonove formulacije v OZN vsekakor ne dajejo videza, da so pred nami nove ideje in pobude. Mučen zastoj od moskovskega sporazuma naprej — se zdi — vse nevarneje razjeda lani še obstoječe upanje.

Tudi v domači politiki — status quo. Vse, kar vemo — je to, da bojda 15 skupin izvedencev intenzivno pripravlja program za uresničitev »velike družbe«. Iz različnih izjav predsednika Johnsona — pa tudi podpredsednika Humphreya — je mogoče sklepati le, da posveča ta program posebno skrb izboljšanju učno-vzgojnega sistema, raznim načrtom za strokovno usposabljanje, za prekvalifikacijo nedošolane mladine in brezposelnih delavcev. Johnson sodi, da

se bo s temi — zvezno vodenimi — akcijami učinkovito sprijel s problemi brezposelnosti, z gospodarsko zaostalostjo nekaterih področij, pa tudi z ekonomsko-socialnimi posledicami rasne diskriminacije. Drugi njegovi načrti v programu »velike družbe« — preoblikovanje velemest, zavarovanje prirodnih lepôt, izboljšanje množičnega prometa in tem podobni — pa so seveda v veliki meri odvisni od razpoložljivih sredstev. Z drugimi besedami — od prihodnjega proračuna.

Zagotovila predsednika, da bo njegov proračun varčen in da z njim ne pripravlja nobenih revolucionarnih novosti, za zdaj vsekakor obetajo »veliki družbi« še hude čase. Seveda pa je zdaj prezgodaj tudi o tem izrekat pravične sodbe. Edino, kar je mogoče že zanesljivo napovedati, je, da bo nadaljnje vztrajanje, da se ohranijo »vsenarodni sporazumi« in njegovi križajoči se interesi, nujno paraliziralo sleherno večjo dejavnost vlade v novem štiriletnem mandatnem obdobju.

Toda predsednik Johnson želi, kakor pripovedujejo v njegovi najbližji okolici, postati »veliki predsednik«. Če bo hotel to uresničiti — tako menijo nekateri komentatorji — se bo slej ko prej moral odpovedati prizadevanjem obdržati »splošni konsenz« in pač postati predsednik, ki si prizadeva doseči natančno določene cilje. Sodeč po raznih znamenjih, je predsednik Johnson zdaj še prepričan, da je mogoče izvajati aktivno politiko — pa vendarle ohraniti vse zaveznike. Tako na primer je imenoval za namestnika šefa ameriške delegacije na 19. zasedanju generalne skupščine zelo konservativnega senatorja iz Louisiane Russela Longa. Tudi obrisi njegovega proračuna kažejo, da bo nadaljeval dosežanje konservativno finančno politiko varčevanja na eni strani, zraven pa stimuliranja gospodarstva z novimi davčnimi olajšavami (v novem proračunskem letu bo verjetno odpravljena vrsta trošarin), pa čeprav vse dosedanje materialno spodbujanje privatnih investorjev ni niti najmanj zmanjšalo obstoječe, očitno strukturne brezposelnosti. Skromno povečanje proračuna ne bo dovoljevalo večjih investicij federalne vlade, toda predsednik računa še s prihranki v oboroževanju — s čimer namerava vsaj deloma zadovoljiti tudi liberalno krilo svoje koalicije.

Seveda pa je ocenjevanje bodoče Johnsonove politike v času, ko se šele oblikuje in ko poznamo šele nekaj nepreverjenih podrobnosti — tavanje v temi. V procesu preoblikovanja je še vrsta nedoločljivih faktorjev. Med njimi: zelo fluidna mednarodna situacija (Vietnam, kriza med atlant-

skimi zavezniki, nove nejasnosti v odnosih s Sovjetsko zvezo), razvoj ameriškega gospodarstva, trenutno pritajena rasna napetost in — ne nazadnje — odnosi sil v Johnsonovem koalicijskem paralelogramu.

Med potencialno vplivnimi silami, ki jih bo treba v prihodnjih mesecih skrbno opazovati, so vsekakor sindikati. To ne samo zaradi nedavnih velikih mezdnih akcij avtomobilskih delavcev — po novem letu jim bodo sledili še jeklarji — marveč tudi zaradi določene aktivizacije v smeri nacionalne politične osveščenosti, ki so jo pokazali prav med letošnjo predsedniško volilno kampanjo. Če je vse doslej veljal očitek, da so ameriški sindikati ozko cehovsko zaprte in zavestno apolitične družbe, business v velikem ameriškem businessu — ki vidi in varuje le neposredne koristi delavcev svojega sindikata, ne pa jedra, družbenega konteksta in perspektiv — pa ravnokar minula volilna kampanja morda le obeta določene premike. V volilni kampanji so namreč prvič nastopili s širšim nacionalnim programom, katerega značilnosti so tele zahteve: odprava nekaterih protisindikalnih določil, zvišanje minimalnih mezd, skrajšanje delovnega časa od sedanjih štirideset na petintrideset ur (zaradi odpiranja novih delovnih mest za brezposelne, predvsem za mladino), federalno reguliranje podpor za brezposelne, ki so doslej tako rekoč v vsaki državi drugačne, ter pritisk, da je treba odpirati nova delovna mesta s financiranjem javnih del. Jasno je, da bi nadaljnja dejavnost sindikatov v tej smeri imela izredne posledice za razvoj ameriške politike. Predvsem pa bi se odprli novi horizonti tedaj, če bi bila uresničena večkrat omenjana koalicija sindikatov s črnskimi gibanji — najbolj radikalnim delom ameriškega proletariata. Skupna platforma ameriških sindikatov s črnskimi gibanji bi kaj hitro zbrala okoli sebe tudi farmerje in liberalno krilo intelektualcev (njihovo javno delovanje v protigoldwaterjevski volilni kampanji je eno velikih presenečenj!), bi hitro vzpostavila ravnovesje v Johnsonovi koaliciji, v kateri je zdaj sicer »leva kritika«¹ iskana, nima pa pomembnejšega političnega vpliva.

In končno je treba v povzetku opažanj ob predsedniških volitvah v ZDA leta 1964 omeniti še to, da se je močno okrepilo liberalno krilo v predstavniškem domu Kongresa — za kar se je tudi treba zahvaliti Goldwaterju oziroma njegovemu ekstremizmu. Skupina liberalnih poslancev, ki jih vodi J. Blatnik — mož slovenskega rodu — je že pred volitvami štela približno 100 poslancev. Prihodnje leto se ji

bo pridružilo še štirideset novih in tako bo liberalni del predstavniškega doma štel skoraj polovico demokratske večine.

Med prvimi nalogami, ki si jih bo ta skupina zadala, bo omejevanje pozicij, ki so jih doslej držali konservativni poslanci Združenih držav v komitejih tega doma. Le-ti so doslej skoraj blokirali celo tako skromne poskuse, kot je razširitev pravic socialnega zavarovanja in zdravstvenega zavarovanja starih ljudi. Aktivizacija liberalnih poslancev in senatorjev — seveda ob močni podpori od zunaj — pa je verjetno prvi pogoj, da bi ideja o »veliki družbi« dobila sodobnim problemom Amerike ustrežnejšo orientacijo. Sedanja gospodarska blaginja ZDA še ne ustvarja takih razmer, da bi bila Amerika v smeri globljih družbenoekonomskih reform prisiljena videti svojo bodočo pot. Toda morda že v drugi polovici prihodnjega leta — vsaj po mnenju mnogih ekonomistov — bo neučinkovitost sedanje močno konservativne gospodarske politike že veliko bolj izrazita. Avtomatizacija, ki nezadržno napreduje in v industriji že komaj zadržuje brezposelnost na sedanji stopnji, bo v prihodnosti brez dvoma pripeljala do tega, da bo treba iskati nove, temeljitejše rešitve.

Vse to so kajpada problemi, na katere lahko v okviru tega članka samo opozorimo. Le mimogrede bodi povedano, da se s temi problemi ameriške bližnje prihodnosti ukvarjajo mnogi ekonomisti in že tudi zaskrbljeni politiki. Po sodbi ekonomistov bi morala federalna vlada, če bi hotela biti kos nastajajočim problemom, korenito spremeniti svojo »filozofijo« in vsaj povečati obseg svojih posegov v ekonomiko ter ustvariti vsaj nekako nakazano planiranje. In če spričo napredujoče avtomatizacije že ni mogoče zagotoviti vsem ljudem dela, bi jim bilo treba zagotoviti vsaj za življenje potrebne minimalne osebne dohodke — če iz množice predlogov omenimo samo nekatere.

Naj za konec rečemo, da je od sposobnosti ZDA, kako se bo spoprijela s temi problemi, precej odvisen tudi prihodnji razvoj goldwaterizma — razvoj skrajne desnice. Čeprav ob volitvah hudo poražena, je le dobila domala 40 % glasov vseh volivcev. Vsi od teh gotovo niso ravno desničarji. Mnogi med njimi predstavljajo le tisti del sodobne Amerike, ki se čuti hudo negotova — tako glede domače politike kot glede vloge in mesta Amerike v svetu.

New York, 28. XI. 1964

EGON TOMČ

»Čovek danas«

(Zbornik filozofskih ogleda, Nolit 1964, Beograd)

Če govorimo o družbeni vlogi filozofije, potem to ne more biti zgolj načelno vprašanje, ampak predvsem ocena družbene angažiranosti določene filozofije v določenih zgodovinskih determinantah. Zato je tudi v filozofskih razpravah zbornika *Človek danes* tisti niz problemov, ki muči tudi navadnega, anonimnega člana današnje družbe.

To so razne stranpoti v vedno hitrejšem ritmu industrializacije, tehnizacije in politizacije človeka, vprašanja vojne in miru, odgovornosti posameznika, razmerje med kolektivom in posameznikom, smiselnost življenja itd.

Gotovo je, da niso filozofi edini, ki morejo pokazati svetu pot iz njegovih zablod — lahko pa dosti pripomorejo h globlji in bolj vsestranski analizi problemov in tako osveščajo vse tiste, ki so odgovorni za družbeni razvoj. To pa pomeni, da mora angažirana filozofija angažirati tudi filozofe same. Na vprašanje, kakšna je v tem smislu naša, jugoslovanska filozofija, nam delno odgovori tudi pričujoča knjiga. Tu so se avtorji — dvanajstorica jugoslovanskih filozofov — lotili nekaterih izmed omenjenih problemov.

Eseji, ki so prvotno nastali kot referati za lanskoletni simpozij v Dubrovniku, so tematsko razdeljeni na tri problemska področja: problemi svobode, problemi tehnike in problemi koeksistence. Kot piše uvodoma M. Marković, izpričuje »zbornik, da gre pri jugoslovanski filozofiji za posebno marksistično filozofsko usmeritev, ki je močno obarvana s posebnimi družbenimi pogoji jugoslovanske stvarnosti«. Kljub temu zagotovilu pa ni mogoče zanikati, da so divergence med posameznimi sodelujočimi filozofi večje, kot pa jih dopušča okvir enotne filozofske usmerjenosti.

O pojmu svobode je bilo napisanih že nič koliko filozofskih traktatov, videti pa je, da je to še zdaj eden izmed najbolj perečih problemov. Kar šest filozofov se je lotilo svobode kot filozofske kategorije, njenega pomena v socializmu itd. Nedvomno je značilno dejstvo, da prav ta del presega po svojem obsegu druga dva. Kaže namreč, da je to ena tistih ključnih točk, ki veže moderno problematiko človeka s tradicionalnimi vprašanji tradicionalne filozofije.

Osnovna značilnost tega dela knjige je, da skoraj vsi avtorji izvajajo pojem svobode iz ka-

tegorije marksistično pojmovane prakse, iz človeka kot praktičnega bitja, pri čemer pa se seveda v svojih definicijah precej razhajajo.

Gajo Petrović skuša v razpravi z naslovom **Človek in svoboda** predvsem določiti pojem svobode s kritično analizo treh glavnih koncepcij svobode. Ob njihovih bistvenih pomanjkljivostih poskuša zgraditi svojo definicijo. Ob prvi koncepciji, ki vidi svobodo v »odsotnosti zunanjih ovir gibanja«, opozori na njen mehanicizem; ob drugi koncepciji, po kateri je svoboda v spoznanju nujnosti, pa ugotavlja, da je ta koncepcija v sebi protislovna, ker je »tako pojmovana svoboda samo drugo ime za prostovoljno suženjstvo«. Avtor torej odklanja heglovsko definicijo in meni, da spoznanje nujnosti more samo zarisati meje gibanja svobode. Z nekaterimi omejitvami pa privoli v tretjo koncepcijo svobode, po kateri je svoboda v samoodločanju (avtodeterminaciji). Svoboda je človekova notranja kreativnost, ki šele omogoča dejavnost. Ta definicija mu pomeni najbolj zadovoljivo filozofsko rešitev. Svoboda pa mu je predvsem vprašanje edine mogoče razvojne smeri socializma kot svobodne skupnosti svobodnih posameznikov. Razprava je gotovo zanimiva, ne more pa pojasniti, kaj je svoboda konkretno. Jemlje jo preveč abstraktno, kot da bi ločevala med **pojmom** svobode in svobodo samo. Hkrati pa kaže tudi to, da problema in pomena svobode ne more rešiti filozofija sama kot filozofija.

Predrag Vranckij je v zanimivem eseu **O zgodovinskem determinizmu in človeški svobodi**

analiziral oba nasprotna si pojma v luči Marxove in Lenineve misli. V svojem fragmentarnem spisu je poskušal predvsem pokazati, da historičnega determinizma ne gre pojmovati mehanicistično, kar dokazuje s posrečeno izbranimi Marxovimi in Engelsovimi mislimi o socializmu in kapitalizmu in s primeri iz sodobnega razvoja in razkroja kolonializma. Prav ti primeri (iz moderne zgodovine) dokazujejo, da je determinizem historično determinizem, ki ga determinira predvsem človek, in da to niso od človeka neodvisni družbeni zakoni.

Danko Grlić skuša v prispevku **Vprašanja o svobodi** prodreti v filozofski pojem svobode, in sicer s kritično analizo njenih »naravoslovnih« definicij. Povsem upravičeno opozarja na pomanjkljivosti v mehanistično pojmovani vzročnosti na eni strani in redukciji osebne svobode na svobodo posameznika zunaj družbe in drugih determinant na drugi. Avtor meni, da je svoboda pojem, ki svojo vsebino nenehno spreminja in bogati, da je kreiranje svobode, ki je odvisno od družbenih determinant. Svoje dokaze obilno argumentira z interpretacijami ustreznih odlomkov iz Marxovih del. Njegova razprava je nakazala možnost nedogmatskega, elastičnega obravnavanja, ki implicira tudi nekatere družbene konsekvence.

L. Tadića razprava **Solidarnost in svoboda**, v kateri zagovarja Lukácsevo pojmovanje svobode in njegovo vrednotenje komunistične partije, ni pisana kot strogo filozofska razprava. Avtor meni, da je možna največja individualna svoboda samo v takšnem kolektivu,

ki pomeni materializacijo socialističnih idej.

Zanimiv je tudi prispevek Sv. Stojanovića **Svoboda in socializem**. Zanimiv zaradi tega, ker skuša avtor najprej kar se da natanko določiti, kaj je svoboda in kaj ni. Po daljših analizah poda definicijo, po kateri je »svoboda moč izbiranja med realnimi možnostmi in realizacijo izbrane možnosti za določevanje naravnih in družbenih razmer ter načina življenja.« V drugem delu razprave je govor o novi perspektivi za realizacijo svobode v socializmu, ki ga pojmuje avtor predvsem z vidika osvobajanja človeka. V razpravi govori tudi o čisto konkretnih družbenih pojavih, tako na primer o procesu demokratizacije našega družbenega življenja, o novi ustavi itd. Zdi pa se, da je avtorju njegov preveč analitičen način mišljenja onemogočil kompleksnejši, sintetičnejši vpogled v relacijo svoboda-socializem.

Rudi Supek razpravlja o temi **Svoboda in poldeterminizem pri kritiki kulture**, kjer podrobneje dokazuje znano tezo, da je kultura tisti činitelj, kjer se družbene spremembe pa tudi družbene značilnosti te ali one dobe z vsemi njenimi protislovji kažejo v najjasnejši luči, pri čemer kritizira nekatera dogmatska stališča v teoriji o svobodi kulturnega udejstvovanja.

Če so razprave o svobodi kljub nakazanim novim filozofskim rešitvam v glavnem le ostale v tradicionalni sferi problema, pa so morali filozofi, ki so pisali o tehniki in humanizmu, zapustiti sorazmerno varno področje čiste filozofske misli, ker je narava predmeta takš-

na, da zahteva še sociološke in psihološke analize.

Razprava D. Pejovića **Tehnika in metafizika** zbuja dvom že s tem, kako se loteva snovi, saj si prizadeva razvozlati problem z izključno filozofskimi sredstvi. Nevarnost tehnike vidi predvsem v tem, da »hoče (namreč tehnika) nastopati neposredno kot metafizika... in ima ambicije, da prevzame vsako prakso in teorijo...« Pejovičev boj proti tehniki je boj v imenu nekakšnega metafizičnega, nekonkretnega humanizma, katerega determinante pa niso dovolj jasne, ker temelje po vsej verjetnosti v sicer neekspliciranem iracionalizmu. To in pa vztrajanje v golem filozofskem okviru so glavne pomanjkljivosti avtorjevega teksta.

Humanizem in tehnika, esej M. Životića, govori predvsem o vlogi tehnike v sodobnem tako socialističnem kot tudi kapitalističnem družbenem razvoju. Avtor vidi v tehniki hkrati pogoj humanizacije pa tudi dehumanizacije. Tehnika kot pogoj humanizacije je v osvobajanju dela, kar omogoča tehnika. Nevarnost pa je v tehnokratizmu, v ideologiji, ki ji je edino merilo družbenega razvoja ekonomska — tehnična učinkovitost. Ta ideologija se razvija v poseben svetovni nazor tehnicizem, ki je vplival tudi na moderni filozofski pozitivizem. Tehnična učinkovitost pa po avtorjevem pravilnem mnenju ne more biti edini kriterij, kar zadeva razvoj civilizacije.

Ob analizi buržoazne kritike tehnicizma (predvsem gre za eksistencializem) avtor poudarja, da je edino mogoča rešitev antinomičnosti, ki jo implicira

tehnika, v marksistični rešitvi, tj. v realizaciji težnje, da postane tehnika sredstvo, podrejeno humanim vrednotam človeštva.

O tej temi je napisala zelo dobre misli tudi Zaga Pesić-Golubović v razpravi **Mesto tehnike v razvoju sodobne kulture**. Kot vsi drugi avtorji tudi ona poziva k naporom, da bi našli tehniki njeno pravo mesto. Osrednja razprava tega cikla je gotovo razprava dr. M. Markovića **Človek in tehnika**. Njegov prispevek je v tem, da je natančno definiral pojem tehnike. Pokazal je, da ga uporabljamo v dveh pomenih: enkrat kot proizvajalna sredstva, drugič pa kot način delovanja. Tudi ta avtor poudarja antinomični karakter vloge tehnike v sodobni družbi, pri čemer ugotavlja, da je od človeka samega odvisno, ali ga bo tehnika podredila ali pa bo on podredil tehniko. V analizi različnih stališč v zvezi s tem problemom se dotakne tudi Marxovega, kakor ga je ekspliciral tako v svojem Kapitalu kot v Zgodnjih delih. Avtor dokazuje, da je Marx uvidel napredno vlogo tehnike, hkrati pa tudi njene nevarnosti. Marx ni nikoli, pravi avtor, reduciriral proces osvobajanja človeka na proces tehničnega napredka. V analizi sedanjega stanja na svetu, ki je med drugim plod fantastičnega razvoja tehnike, ugotavlja Marković, da nahajamo danes tudi nove oblike odtujitve, ki jih lahko zasledimo tudi v razvijajočem se socialističnem svetu. Tu gre tudi za manj razvite države, pri katerih je tehnika v resnici pogoj za odpravo ekonomske zaostalosti, pri čemer pa so dostikrat pozabljeni drugi »netehnični« činitelji, kajti jasno je, da ekonomski

napredek, ekonomsko saturiranje družbe samo po sebi še ne socializira ljudi. Avtor na koncu poudarja, da je naloga vseh mislečih ljudi, da se zavedo škodljivih, v svoji daljnosežnosti celo katastrofalnih posledic fetišizacije tehnike.

Knjigo končujeta dve razpravi o miru in koeksistenci. Vuko Pavičević je v eseju **Človek, vrednote in koeksistenca** analiziral osnovne moralne vrednote, ki naj bi jih imel človek današnjega časa. Med njimi je zelo pomembna tudi koeksistenca, ki avtorju pomeni edino zagotovilo, da se bo lahko svet mirno razvijal v humanizem. Andrija Krešić pa je v prispevku **Humanost, politika in vojna** skušal pokazati, da je ena izmed rešitev sveta prizadevanje, da bi se humanizirala sama politika, s čimer bi bilo vprašanje vojn za vselej rešeno.

Čeprav je celotna knjiga samo del naše sodobne jugoslovanske filozofije in čeprav v njej niso zastopani vsi tisti filozofi, ki bi imeli o obravnavanih temah kaj povedati, pa iz zbornika dokaj jasno izhajajo naslednji sklepi:

1. da je problem svobode slej ko prej eden izmed osrednjih filozofskih problemov, ki pa ga ni mogoče reševati z zgolj filozofskimi sredstvi;

2. da mora filozofija dandanes bolj kot kdaj črpati svoje sile iz ocene resničnih stanj in ne iz spekulativnih konstrukcij;

3. da mora bolj kot kdaj uporabljati generalizacije in rezultate, ki jih ji nudijo posebne znanosti in

4. da postaja družbena vloga filozofije in filozofov(!) čedalje pomembnejša, da pomeni tisto instanco, ki je poklicana, da v

kritičnem odnosu do sveta skuša ujeti in nakazati najboljšo možno pot.

Ugotoviti moramo torej, da je zbornik ne samo prispevek k razvoju marksizma nasploh, ampak da je hkrati eden izmed prvih resnih poskusov začeti na filozofskem področju ofenzivo proti stranpotem v družbenem razvoju (predvsem v našem). Knjiga pa je pokazala tudi to, da morajo filozofi rešiti še celo

vrsto vprašanj, da bo lahko filozofija spet dobila vlogo resnične avantgarde, vlogo, ki bi jo marksistična filozofija že po svojem revolucionarnem bistvu morala imeti. Morda Markovičeva uvodna optimistična ocena prispevkov ni povsem točna, verjetno je celo pretirana, od nas pa je odvisno, da postane realna ocena naših nadaljnjih prizadevanj.

FRANE JERMAN

Sporočilo

Sporočamo bralcem, da bomo v prihodnji številki objavili tudi stvarno kazalo gradiva lanskega letnika revije.

Bibliografija knjig in člankov

Od te številke naprej bo »Teorija in praksa« objavljala **razširjeno bibliografijo**. Poleg izbora domačih in tujih knjig z družboslovnega področja bo posredovala bralcem tudi izbor člankov iz domačih revij in dnevnikov. V ta namen se bo obseg revije povečal za eno tiskovno polo.

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

ETICKO-humanistički problemi socijalizma. Beograd, Rad 1964. 318 str. — 10889

DEBENJAK Božidar: K vprašanju o alienaciji. — Problemi 1964, št. 16 do 17, 18—19, 20—21, str. 396, 635, 735—763

GOJKOVIĆ Boro: Marxov zahtjev realizacije filozofije kao zahtjev ukidanja proletariata. — Pregled — Sarajevo 1964, br. 5, str. 491—502

HAHN Erich: Socializam i ideologija. — Praxis 1964, br. 2, str. 240—248

MAKSIMOVIĆ Ivan: Marx i marksizam u svetlosti današnjice. Povo-dom simpozijuma »Marks i savremenost«. — Ekonomist 1964, br. 1, str. 73—83

VRANICKI Predrag: Socializam i problem alienacije. — Praxis 1964, br. 2, str. 228—239

II. FILOZOFIJA

COMTE Auguste: Kurs pozitivne filozofije. Dva uvodna predavanja. Predgovor Radmila Šajković. Predgovor Vinko Drašković. Beograd, Kultura 1962. 65 str. — 2040-26

HEGEL Georg: Osnovne crte filozofije prava s Hegelovim vlastoručnim marginama u njegovu priručnom primerku filozofije prava. Preveo Danko Grlić. Sarajevo, Veselin Masleša 1964. 429 str. — 10891

FILIPOVIĆ Vladimir: Estetika, njen predmet i njeno značenje. Predavanje na VI simpozijonu Hrvatskog filozofskog društva. — Kolo 1964, br. 5, str. 648—657

PAVICEVIĆ Vuko: Njegoševa etika i njene filozofske osnove. — Filozofija 1963, br. 4, str. 3—9

III. SOCIOLOGIJA

FRIEDMANN Georges: Problemi čovjeka u industrijskom mašinstvu. Preveo Nerkez Smailagić. Sarajevo, Veselin Masleša 1964. 348 str. — III/2319

KARADŽIĆ Vuk: O društvu. Izbor i uvod Cvetko Kostić. Beograd, Savremena škola 1964. 270 str. — 9945-1

PEROVIĆ Mirko: Uvod u sociologiju. Drugo, prerađeno izdanje. Beograd, Savremena administracija 1964. 403 str. — II/9769

RADUNOVIĆ Dragutin: Čovek kao faktor produktivnosti rada. Beograd, Rad 1964. 26 str. — I/2288-1

RASKOVIĆ Vladimir: Osnovi sociologije. Treće dopunjeno izdanje. Beograd, Rad 1964. 287 str. — II/9742

VEJNOVIĆ Jovan: Međuljudski odnosi u preduzeću. Beograd, Rad 1964. — I/2288-9

VULOVIĆ Milorad: Podela rada. Beograd, Rad 1964. 32 str. — I/2288-5

SOCIJALNA struktura i pokretljivost radničke klase. Predgovor Ilija Stanojčić. Tom I. Beograd, Institut društvenih nauka 1963. 543 str. — III/2323-1

- DRASKOVIĆ D.: Savetovanje i godišnja skupština udruženja sociologa. — Sociologija 1964, br. 3-4, str. 155-168.
- JEROVSEK Janez: Kriteriumi klasnosti u razvijenim društvima. — Sociologija 1964, br. 1-2, str. 46-69, Sodobnost 1964, št. 10, 11, str. 1116 do 1127
- KOSTIĆ Cvetko: Sociologija nerazvijenih zemalja. — Sociologija sela 1964, br. 3, str. 8-24.
- MLINAR Zdravko: Socialna kontrola v procesu urbanizacije. — Problemi 1964, št. 20-21, str. 764-771
- PURIĆ Zorana: Integracija kao činilac stvaranja komunalne zajednice. — Sociologija 1963, br. 1-2, str. 3-34
- SALEČIĆ Marija: Sociologija u socialističkim zemljama. (SSSR, Rumunjska, Mađarska, Poljska.) — Naše teme 1964, br. 7, str. 1081 do 1095.
- SERGEJEV Dimitrije: Sociologija i teorija otudjenja. (Ka Miličević studiji o »Ideji otudjenja«). — Naše teme 1964, br. 7, str. 1035-1053
- lu. — Sociologija sela 1964, br. 3-6, str. 48-59
- KARDELJ Edvard: Znanost v organski povezavi s celotnim družbenim razvojem. Razprava na skupni seji zveznega prosvetno-kulturnega zbora. — Delo 23, Borba, Vjesnik, Politika 24. X. 1964
- KAVČIĆ Bogdan, KROFLIĆ Marjan: Društveni položaj likovnih umetnikov. — Problemi 1964, št. 22, str. 897-935
- NIKOLIĆ Miloš: Kultura uoči osmog kongresa Saveza komunista Jugoslavije. — Kulturni život 1964, br. 11, str. 1137-1170
- OSREDKAR Milan: Znanstveno-raziskovalno delo. Iz razprave v zveznem kulturno-prosvetnem zboru. — Naši razgledi 7. XI. 1964
- TOMSIC Vida: Komuna in šolstvo. Referat na skupni seji GO SZDL in republičkega sveta Zveze sindikata. — Delo 29. X. 1964, Prosvetni delavec 4. XI. 1964
- ZIVOTIĆ Miladin: Socializam i masovna kultura. — Praxis 1964, br. 2, str. 258-269

IV. PSIHOLOGIJA

- HORNEY Karen: Neurotična ličnost našega doba. Preveli sa engleskog Dušan Kosović i Radomir Saranović. Predgovor Dušan Kosović. Titograd, Grafički zavod 1964. 177 str. — II/9737
- SCHWARZ Oswald: Psihologija seksualnosti. S engleskog preveo Branko Vesnić. Sarajevo, Veselin Masleša 1964. 236 str. — 10841

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- ARNHEIM Rudolf: Film kao umetnost. Prevod Dušan Stojanović. Predgovor Vladimir Petrović. Beograd, Narodna knjiga 1962. 259 str. — 10878
- BATIĆ Velimir: Skupnost učencev v osnovni šoli. Ljubljana, Državna založba 1964. 72 str. — 8748
- BARIĆ Branko: Kulturno prosvetni zbor v občini. Razgovor. — Naši razgledi 2. X. 1964.
- JEROVSEK Janez: Materialni osnovi kulturnog života u slovenskom se-

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:
- EKMEČIĆ Milorad: Dževaharlal Nehru i indijska baština etičke politike. — Pregled — Sarajevo 1964, br. 6, str. 353-366
- MARJANOVIĆ Joca: Političke nauke i njihov studij kod nas. — Naše teme 1964, br. 1-2, str. 84-93
- MARKOVIĆ Mihailo: Političko otudjenje i samoupravljanje. — Polja 1964, br. 76
- PEJANOVIĆ Obrad: Marks i politika. — Socializam 1964, br. 10, str. 1283 do 1295
- PETROVIĆ Gajo: Filozofija i politika u socializmu. — Praxis 1964, br. 2, str. 269-280
- SMILAGIĆ Nerkez: Aktuelni aspekti političke nauke. — Naše teme 1964, br. 1-2, str. 44-66
2. Družbeno politični sistem SFRJ:
- CRVENKOVSKI Krste: Vodeća uloga Saveza komunista. Beograd, Sedma sila 1964. 55 str. — 10879-4

- JUGOSLAVIJA između VII i VIII kongresa SKJ. Statistički podaci 1958 do 1964. Beograd. Savezni zavod za statistiku 1964. 91 str. — II/9746
- KAVCIC Stane: Komunisti danas. Beograd, Sedma sila 1964. 64 str. — 10879-1
- PETI kongres Saveza sindikata Jugoslavije 20—25 april 1964. Beograd, Rad 1964. 1387 str. — 4235, P
- STAUBRINGER Zvonko: SKJ između VII i VIII kongresa. Beograd, Sedma sila 1964. 79 str. — 10879-2
- VUKOS Milan: Kulturni razvitak i uloga Saveza komunista. Beograd, Sedma sila 1964. 63 str. — 10879-3
- ALBREHT Roman: O nekim aktuelnim pitanjima sistema unutrašnje raspodele. — Socijalna politika 1964, br. 3, str. 237—279
- ALBREHT Roman: Osvrt na problematiku formiranja i raspodele ličnih dohodaka. — Socijalizam 1964, br. 4, str. 466—478
- BAKARIĆ Vladimir: Savez Komunista nije partija koja u ime klase drži vlast nego unutrašnja koheziona snaga našeg društva. (Razgovor u »Vjesniku«). — Vjesnik 29. XI. 1964
- BALTIC Milutin: Neka aktuelna pitanja životnog standarda. — Socijalna politika 1964, br. 2, str. 129 do 137
- BEGOVIĆ Vlatko: Osmi kongres SKJ. — Međunarodna politika 1. XII. 1964
- BRKIĆ Hasan: Investicije in plan. Intervju »Komunist«, — Komunist 20. XI. 1964
- BRKLJAČIĆ Ivo: Raspodjela prema radu — jedinstveni ili jedan od oblika raspodjele u socijalizmu. — Naše teme 1964, br. 6, str. 809—829
- BUKOVIC Ivan: Inicijativa proizvođača i neophodnost koncentracije sredstava za razvoj. — Naše teme 1964, br. 3, str. 241—256
- BULAT Vuksan: Neki organizacioni aspekti skraćivanja radnog vremena. — Produktivnost 1964, br. 3, str. 190, 192
- COBELJIĆ Nikola: Tehnički progres i zaposlenost u Jugoslaviji. — Gledišta 1964, br. 4, str. 537—549
- DERGANC Jože: Nekaj odprtih problemov delavskega samoupravljanja. — Problemi 1964, št. 15, str. 297—304
- FIAMENGO Ante: Informiranost proizvođača o radu organa samoupravljanja. — Pregled — Sarajevo 1964, br. 4, str. 325—348
- HADŽI VASILEV Mito: Razvoj družbene vloge komunistov. Od šestega kongresa do novega statuta ZKJ. — Komunist 13. XI. 1964
- KAVCIC Stane: Vloga in pojmovanje komunistov v sedanjih gospodarskih in družbeno-političnih dogajanjih. Referat na VIII. seji CK ZK Slovenije. — Delo 18. XI. 1964
- KRAIGHER Boris: Razvijanje ekonomskega sistema je pogoj za stabilnejše gospodarstvo (razgovor z uredništvom »Dela«). — Delo, 7. XII. 1964
- OSOLNIK Bogdan: Demokratizem v Zvezi komunistov in predlog statuta. — Komunist 2. X. 1964
- SKENDŽIĆ Vojo: Životni standard i tendencije naših društveno-ekonomskih kretanja. Povodom petog kongresa Saveza sindikata Jugoslavije. — Socijalizam 1964, br. 6, str. 725 do 735
- TRIPALO Mika: Savez komunista — idejni i politički nosilac progresivnih promjena. Referat sekretara Gradskog komiteta SK Hrvatske grada Zagreba. — Vjesnik 21. XI. 1964
- VELIMIROVIĆ Spasoje: Metodi prelaska na kraće radno vreme. — Socijalna politika 1964, br. 2, str. 150 do 158
- VUKMANOVIĆ Svetozar: Neki pogledi na društveno-ekonomska kretanja i idejna shvatanja u našoj stvarnosti. — Socijalizam 1964, br. 5, str. 351—398
- VUKMANOVIĆ Svetozar: Stvaranje uvjeta za brži razvoj nerazvijenih područja. (Na sastanku Komisije za privredna pitanja CV SSJ). — Rad 4. XII. 1964

4. Delavska in progresivna gibanja:

- CAZI Josip: Nezavisni sindikati 1921 do 1929. Knjiga druga. Zagreb, Institut za historiju radn. pokreta 1964. 551 str. — II/9747—2

PRILOZI za istoriju socijalizma. I. Beograd, Institut za izučavanje radn. pokreta 1964. 484 str. — II/9745-1

3. Mednarodno delavsko gibanje:

BANOVIĆ Branimir: Crna Afrika i socializam. — Naše teme 1964, br. 9, str. 1461—1481

CEPO Zlatko: Lenjin i radnički pokret. — Naše teme 1964, br. 9, str. 1367—1390

HADZI VASILEV Kiro: Poruke — iskustva — perspektive. Uz stotu godišnjicu Prve internacionale. — Socializam 1964, br. 10, str. 1256 do 1263

KRALJEVIĆ Vanja: Snaga i vera Palmira Toljatija. — Borba 30. VIII. 1964

KRISTL Zvonimir: Medjunarodni radnički pokret i socijaldemokracija. Naše teme 1964, br. 9, str. 1444 do 1460

PEROVIĆ Puniša: Uz stotu godišnjicu Prve internacionale. — Socializam 1964, br. 9, str. 1179—1189

4. Mednarodni odnosi:

GLIGORIĆ Stojan: Problemi arapskog jedinstva. Zagreb, B. Adžija 1964. 36 str. — 4229, P

RADOVANOVIĆ Ljubomir: Odumiranje blokvske politike. Zagreb, B. Adžija 1964. 68 str. — 10720-4

SAVINSEK Marijan: Medunarodna po moć za razvoj nerazvijenih zemalja sa posebnim osvrtom na ulogu SAD. Beograd, Inst. za međ. politiku i privredu 1964. 201 str. — 10849

BABIĆ Ivan: Neke pretpostavke razgovora o savremenom internacionalizmu. — Naše teme 1964, br. 9, str. 1390—1397

BARTOS Milan: Teorija razrada pravnog pojma aktivne koegzistencije. Svjetski kongres za medjunarodno pravo u Tokiju. — Medjunarodna politika 16. X. 1964

HADZI VASILEV Kiro: Koegzistencija i progresivni društveni preobražaj. Šanse politike mira. Putevi realizacije mira. — Socializam 1964, br. 2, str. 189—202

MATES Leo: Jačanje uloge zemalja u razvoju u medjunarodnim odnosi-

ma. — Medjunarodni problemi 1964, br. 2, str. 9—23

TITO: Brez svobode ni miru, brez miru ni svobode. (Govor na Kairski konferenci). — Delo 7. X. 1964

VII POLITICNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

EFIKASNOST investicionog ulaganja. Beograd, Ekonomika preduzeća 1964. 149 str. — 4351-6/5

MILENKOVIĆ Vladislav i LEBL Aleksandar: Monopoli danas. Beograd, Sedma sila 1964. 138 str. — II/3768-3

STANOVNIK Janez: Ekonomske disproporcije u svijetu. Beograd, Sedma sila 1964. 158 str. — II/9768-2

STOJANOVIĆ Radmila: Teorija privrednog razvoja u socializmu. Drugo, dopunjeno izdanje. Beograd, Naučna knjiga 1964. 358 str. — II/9738

VASIĆ Velimir: Ekonomska politika Jugoslavije, Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd, Savremena administracija 1964. 392 str. — II/9731

—: Investiciona saradnja Jugoslavije sa zemljama u razvoju — Jugoslovenski pregled 1964, br. 9, str. 333—340

BAJT Aleksander: Strukturni problemi našega gospodarstva. — Delo 16., 17., 18. XI. 1964

BAKARIĆ Vladimir: Jače definirati medjuzavisnost cjelokupne privrede. Izlaganje na savjetovanju zagrebačkih privrednika. — Vjesnik, Borba 18. X. 1964

BRKIĆ Hasan: Društveno-ekonomska odgovornost samih kolektiva za investicije. Razgovor. — Borba 8. XI. 1964

POPOVIĆ Milentije: Društveno-političke reperkusije ekonomske neravnoteže. Intervju sa urednikom »Ekonomske politike« — Ekonomska politika 17. X. 1964, br. 633

STANOVNIK Janez: Ostvarivanje nove medjunarodne ekonomske politike. — Medjunarodna politika 16. XI. 1964

STANOVNIK Janez: Naučno-tehnički napredak i ekonomski razvoj u svetu. (Sa konferencije u Herzegovini). — Borba 4., 6. X. 1964

TEORIJA IN PRAKSA

SUPEK Ivan: Zajednički putevi nauke i privrede. Intervju »Ekonomske politike«. — Ekonomska politika 7. XI. 1964

VUKMIRICA Vujo: Razvoj novih oblika ekonomskih odnosa izmedju SEV-a i Jugoslavije. — Socijalizam 1964, br. 10, str. 1264—1282, Komunist 4. XII. 1964

VIII. SREDSTVA MNOŽICNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

KAVČIČ Stane: Deprofesionalizacija štampe, radija i televizije. Referat na svečanoj sjednici radničkih saveta Ljudske pravice i Dela. — Kulturni život 1964, br. 9-10, str. 949—957

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

ENGELS F.: Die Rolle der Gewalt in der Geschichte. Blücherei des Marxismus-Leninismus. Band 61. Berlin, Dietz 1964. 216 str. — 1035-61

FETSCHER I.: Der Marxismus. Seine Geschichte in Dokumenten, Band II. Ökonomie. Soziologie. München, Piper 1964. 490 str. — 10586-2

MARX Karl, ENGELS F. LENIN V. I.: O naučnom komunizmu. Moskva, Izd. pol. literatury 1963. 584 str. — 4234, P

II. FILOZOFIJA

KUZ'MIN V. F.: Filozofska kategorija soznanija i sovremennaja nauka. Petrozavodsk, Vysšaja škola 1964. 130 str. — 4158, P

RUSSELL B.: Essays in Skepticism. New York, Philosophical Library 1962. 90 str. — 10882

III. SOCIOLOGIJA

BOSKOFF A.: The Sociology of Urban Regions. New York, 1962. 370 str. — II/9733

ETZIONI A.: Modern Organizations. Englewood-Cliffs, Prentice-Hall 1964. 120 str. — II/9736-1

HARČEV A. G.: Brak i sem'ja v SSSR. Opyt sociologičeskogo issledovanija. Moskva, Socekiz-Mysl' 1964. 326 str. — II/9633

IV. PSIHOLOGIJA

GILL Leslie E.: Psicologia della Pubblicità. Traduzione di Giovanni de Caria. Presentazione di Antonio Miotto. Prima ristampa. Firenze, Universitaria 1963. 136 str. — 4109, P

JARDILLIER P.: Le psychologie industrielle. Paris, PUF 1964. 128 str. — I/360-1106

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

ASAD Muhammad: The Principles of State and Government in Islam. Berkeley and Los Angeles, University Press 1961. XIV + 107 str. — 4278, P

RANGE Willard: Jawaharlal Nehru's World View. A Theory of International Relations. (Atlanta, Foote & Davies, Inc. 1961). XII + 139 str. — 4281, P

3. Politični sistemi in politične organizacije:

IMBODEN Max: Politische Systeme. Staatsformen. Neudruck in einem Band. Basel und Stuttgart, Helbing Lichtenhahn 1964. 239 str. — 4106, P

SALIŠČEVA N. G.: Administrativnyj process v SSSR. Moskva, »Juridičeskaja literatury« 1964. 158 str. — 4131, P

SOVETSKIJ rabočoj klass na sovremennom etape. Moskva, »Mysl'« 1964. 188 str. — 4235, P

4. Delavska in progresivna gibanja:

BROCKWAY Fenner: African Socialism. A Background Book. London, The Bodley Head 1963. 126 str. — 4204, P

VI. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

KUZNECOV A. D.: Razvitie proizvodstvennoj i neproizvodstvennoj sfer v SSSR. (Zakonomernosti raspodelenija truda vnutri obščestva). Moskva, Ekonomika 1964. 232 str. — 4135, P

MEYNAUD J.: Transformations sociales et développement économique. Paris, Unesco 1962. 231 str. — II/9760

Iz vsebine naslednjih števil:

Vojan Rus:

Za polnejšo vlogo kritike

Vladimir Pertot:

Pariteta notranjih cen in svetovni trg

Janko Potočnik:

Predvidevanja o razvoju našega turističnega prometa

Vladimir Kresnik:

Samoupravljanje medicinske fakultete

Marjan Rožič:

Nekateri vidiki delovanja sindikatov v pogojih samoupravljanja

TUJI AVTORJI:

C. WRIGHT MILLS (1916—1962) je eden od najpomembnejših in najvplivnejših ameriških sociologov. Glavna dela: *The New Men of Power: America's Labour Leaders* — s sodelovanjem Helene Schneider (1948); *White Collar: The American Middle Classes* (1951); *Character and Social Structure: The Psychology of Social Institutions* (1953); *The Power Elite* (1956) — slovenski prevod pripravlja Državna založba Slovenije; *The Causes of World War Three* (1958); *The Sociological Imagination* (1959); *Listen Yankee: The Revolution in Cuba* (1960).

ERNST FISCHER (r. 1899.), avstrijski marksistični publicist in pisatelj. Študiral je filozofijo v Grazu, se priključil delavskemu gibanju in od 1927. do 1934. delal v uredništvu socialno-demokratskega glasila »Arbeiter-Zeitung«. L. 1934 je po februarskih bojih na Dunaju stopil v Komunistično partijo Avstrije in kmalu postal član njene centralnega komiteja. Med drugo svetovno vojno je živel v ZSSR. V prvi povojni avstrijski vladi je bil prosvetni minister in nekaj let glavni urednik lista »Neues Oesterreich«. Napisal je nekaj dram, izdal zbirko pesmi in se ukvarjal z prevajanjem Baudelaira in Verlaina v nemščino. Pomembnejša pa so njegova dela zgodovinskega, filozofskega in literarno-kritičnega značaja: »Avstrija 1848«, »Svoboda in osebnost«, »Umetnost in človeštvo«, dalje študije o moderni umetnosti in posebej o Franzu Kafki, objavljene v vzhodnonemški reviji »Sinn und Form«. Njegovo zadnje večje delo je »O nujnosti umetnosti«, ki je izšlo l. 1961.
